

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

AFGANİSTAN TÜRKMENLERİNİN SOSYO- KÜLTÜREL VE
DİNİ DURUMU (Mezar-ı Şerif Örneği)

Yüksek Lisans Tezi

Abdulahad MAKHDOM

Danışman:

Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE

SAMSUN, 2016

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

AFGANİSTAN TÜRKMENLERİNİN SOSYO- KÜLTÜREL VE
DİNİ DURUMU (Mezar-ı Şerif Örneği)

Yüksek Lisans Tezi

Abdulahad MAKHDOM

Danışman:

Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE

SAMSUN, 2016

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinde, proje aşamasından sonuçlanmasına kadarki süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet ettiğimi, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

...../...../.....

Abdulahad Makhdom

ÖZET

AFGANİSTAN TÜRKMENLERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNİ DURUMU

(Mezar-ı Şerif Örneği)

Abdulahad MAKHDOM

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI, Yüksek Lisans, Şubat/ 2016

Danışman: Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE

Bir milletin tarihi boyunca oluşturduğu maddi ve manevi değerler bütünü olan kültür, yalnızca bir miras değil, aynı zamanda yaşayan bir bellektir. Millet olabilmenin temel şartları dil, din ve ülkü birliğidir. Milletler uzun yıllar sonucunda elde ettiği kültürel değerleri korur, yaşatır ve gelecek nesillere aktarır. Bu şekilde millet olma vasıflarını sürdürür.

Geçen son otuz yılını savaş ve iç çatışmalarla geçiren Afganistan, orada yaşayan diğer etnik gruplar gibi Türkmen toplumu da kendine düşeni almıştır. Kültürel miraslar korunamamış ya da yanlış şekilde algılanmaya başlamıştır. Bazı dini değerler kültürel olarak algılanırken kültürel değerler de dinin yerine geçmiştir. Taliban rejimi devrildikten sonra hızla yayılan teknoloji ve medya, Afgan toplumları üzerinde etkisini göstermiştir. Önce Hint dizileri ve daha sonra Türk dizileri televizyonlarda yayınlanırken özellikle geleneksel ve kültürel değerlerin korunmasını zorlaştırmış ya da değiştirmiştir. Afganistan Türkmen toplumunun sosyo-kültürel ve dini yaşayış konuları bu çalışmanın özünü oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, Afganistan Toplumunun dini inanç ve yaşayışları, sosyo-kültürel durumu, kültürün dinin üzerindeki etkisi, modern dünyada kendi gelenek ve kültürlerini ne kadar koruyabildikleri ele alınmıştır. Bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu, önemi ve yöntemi anlatılmıştır. Birinci bölümde Afganistan hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Afganistan Türkmen toplumunun sosyo-kültürel yapısı, konumu ve çalışma alanı olarak belirlenen mezar-ı Şerif hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, Mezar-ı Şerif'te yaşayan Türkmen toplumunun din anlayışı, dini ibadetleri, halk inançları ve halk hekimliği ile ilgili bulgular ele alınmıştır.

Öncelikle konuyla ilgili literatür taranıp değerlendirildikten sonra bölgeye gidilip gözlem ve mülakat teknikleriyle birinci elden veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler malzemeler incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Mezar-ı Şerif, Din, Halk inançları, Kültür.

ABSTRACT

THE SOCIO-CULTURAL AND RELIGIOUS SITUATION OF AFGHANISTAN TURKMENS

(Mezar-i Sharif Case)

Abdulahad MAKHDOM

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Philosophy and Religious Studies, Master, February/ 2016

Supervisor: Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE

Culture, as a set of material and spiritual values that a nation has created through its history, is not only a heritage but also a living memory. The essential requirements of being a nation are language, religion and ideal unity. The nations protects, lived and transmit the cultural values obtained through the years to future generations. In this way it maintains the characteristics of being a nation.

Afghanistan that spent its past thirty years in war and internal conflict and the Turkmen society, as other ethnic groups living there, took what they faced. Cultural heritages have not been protected or have been started to be perceived in the wrong way. While Some religious values have been perceived as cultural values, some cultural values have replaced religion. After fall of the Taliban regime, rapidly expanding technology and the media have an impact on Afghan societies. While Indian series first and then Turkish series have been published on television, especşally this situation has complicated the protection of traditional and cultural values or it has changed. The issues of socio-cultural and religious life of Afghanistan Turkmen community constitute the essence of this work.

In this study, it is discussed the religion and way of life of Afghan society, socio-cultural situation, the impact of culture on religion, and how they can protect their own tradation and culture in modern world. This study consists of one introduction and three parts. In introduction part, the subject, important and method of study has been discussed. In first chapter, some general information has been given about Afghanistan. In second chapter, some information has been given about the socio-cultural structure of Afghanistan's Turkmen community and Mezar-ı Sharif as a known area of this study. In the third part, it has been discussed findings related

to religious understanding, religious worship, folk beliefs and folk medicine of Turkmens living in Mazar-e Sharif.

First of all, after consideration of literature on the subject, it has been collected data by observation and interview techniques. And then, the data and materials have been examined and evaluated.

Key Words: Mezar-ı Sharif, Religion, Folk Beliefs, Culture.

ÖNSÖZ

Afganistan çok sayıda etnik ve mezhebi grubun bir arada yaşadığı bir Asya ülkesidir. Afganistan’da yaşayan Türkmenlerin dini yaşayışı üzerine hazırladığımız bu çalışma, bölgenin son yıllarda yaşadığı gerilimler nedeniyle çeşitli güçlükleri barındırmaktadır. Her toplumun kendine özgü örfü, âdeti, gelenekleri; inandığı değerler, dini anlayış ve yaşam tarzı olduğu gibi Afganistan Türkmen topluluğunun da kendisini ayırt edici gelenekleri, değerleri ve dini yaşam tarzı vardır.

Afganistan Türkmen topluluğu bölgede devam eden siyasi belirsizliğe rağmen sosyo-kültürel konumlarını muhafaza edebilme başarısını göstermiştir. Genellikle Ceyhun deryası kıyılarında yaşayan Türkmenler azimli bir millettir. Ekonomik anlamda tarım, hayvancılık, halı dokuma ve ticaret gibi faaliyetler ön plandadır. Afganistan ekonomisinin gelişmesinde özel bir yer tutan Türkmen hahıları, dünya piyasasında kendisine yer edinmiştir.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve eklerden oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin problem ve konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları, yöntemi ele alınmıştır. Birinci bölümde, Afganistan hakkında genel bilgiler vererek sosyo-kültürel bağlamda Afganistan’daki farklı etnik ve kültürel topluluklar ele alınmıştır. İkinci bölümde alan araştırması bağlamında Mezar-ı Şerif’in tarihi, sosyo-kültürel yapısı, bölgedeki Türkmen topluluğunun sosyo-kültürel yapısı, ekonomik ve siyasi durumları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Mezar-ı Şerif’te dini yaşayış, halk hekimliği ve halk dindarlığı konuları işlenmiştir. Bu çalışmada Afganistan Türkmen toplumunun sosyo-kültürel yapısı ve dini yapısı sürekli devam eden siyasi istikrarsızlığın etkisi altında ele alınmıştır.

Çalışmanın konusunun belirlenmesinden başlayıp çalışma sürecinin sonuna kadar yardımlarını esirgemeyen, her zaman görüş ve desteklerini paylaşan danışman hocam sayın Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE’ye teşekkürlerimi sunarım. Bunun yanında çalışmam hakkında görüşlerini sunan ve çalışmalarından bolca istifade ettiğim yazar Sayın Esedullah OĞUZ’a teşekkür ederim.

Abdulahad MAKHDOM

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amaç ve Önemi	1
3. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
4. Araştırmanın Yöntemi.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN COĞRAFÎ KONUMU, TARİHİ, EKONOMİK, SİYASÎ VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

1.1. Coğrafi Konumu	4
1.2. Tarihi Geçmişi.....	5
1.2.1. Afganistan ve Sovyet İşgali	13
1.2.2. Mücahitler ve İslami Partiler.....	18
1.3. Ekonomik Durumu.....	24
1.3.1. Tarım ve Hayvancılık	25
1.3.2. Sanayi.....	27
1.3.3. Doğal Kaynaklar	27
1.4. Siyasi Durumu.....	28
1.4.1. Sosyo-Kültürel Yapısı.....	29
1.4.2. Nüfus Yapısı	30
1.4.3. Etnik Yapısı	31
1.4.4. Din ve Mezhepler.....	32
1.4.5. Taliban ve Dini Yorumlama Biçimi.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN TÜRKMENLERİ VE MEZAR-I ŞERİF BÖLGESİ

2.1. Afganistan Türkmenleri	34
2.1.1. Afganistan Türkmenlerinin Siyasi Durumu	36
2.1.2. Ekonomik Durumu.....	38
2.2. Mezar-ı Şerif Bölgesi	39
2.2.1. Coğrafi Konumu	39
2.2.2. Tarihi.....	39
2.2.3. Sosyo-Kültürel Yapısı.....	40
2.2.4. Eğitim Durumu	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEZAR-I ŞERİF BÖLGESİNDE DİNİ HAYAT

3.1. Dini Tecrübenin Teorik Anlatımı (İman Boyutu).....	43
3.2. Dini Tecrübenin Pratik Anlatımı (İbadetler).....	46
3.3. Sosyo-Kültürel Yaşam İçinde Dini Uygulamalar	49
3.3.1. Bayramlar.....	49
3.3.2. Nevruz kutlamaları.....	50
3.3.3. Akkoyun Toy (Peygamber Toy)	52
3.3.4. Yıllık sadaka (Mescit Hidayi)	53
3.4. Aile Yapısı ve Evlenme	54
3.4.1. Kız İsteme ve Nişan Merasimi.....	57
3.4.2. Nikâh Merasimi	58
3.4.3. Kına Gecesi.....	59
3.4.4. Düğün.....	60
3.4.5. Gökböri	62
3.4.6. Selam Verme Merasimi	63
3.5. Doğum.....	63
3.5.1. Çilten.....	65
3.5.2. Doğum Anı.....	65
3.5.3. İsim Takma Merasimi	66
3.5.4. Şeb-ı Şeş.....	67
3.5.5. Diş Patırak.....	68

3.6. Ölüm.....	68
3.6.1. Ölüm Öncesi	69
3.6.2. Ölüm Sırası	69
3.6.3. Ölümün Duyurulması.....	70
3.6.4. Cenaze Namazı	71
3.6.5. Belli Günler.....	72
3.7. Yaygın Halk İnançları.....	73
3.7.1. Dini Ziyaret Yerleri.....	73
3.7.2. Büyü.....	74
3.7.3. Fal	75
3.7.4. Rüya	76
3.7.5. Nazar ve nazarla ilgili inançlar	78
3.7.6. Uğur ve Uğursuzluk	80
3.7.7. Cin, Melek ve Perilerle ilgili İnanışlar	81
3.7.8. Vücut Organları	82
3.7.9. Bereketle ilgili İnanışlar.....	82
3.7.10. Tabiat Olayları ile ilgili İnanışlar	83
3.7.11. Yağmur Duası	83
3.7.12. Güneş Tutulması	83
3.7.13. Ay Tutulması	84
3.7.14. Yıldızlarla ilgili İnanışlar	84
3.8. Halk Hekimliği.....	85
3.8.1. Kızamık.....	85
3.8.2. Arpacık.....	86
3.8.3. Sarılık Hastalığı	86
3.8.4. Sıtma	86
3.8.5. Boğaz Ağrısı	86
3.8.6. Yürüyemeyen Çocuklar için Uygulamalar	87
3.8.7. Akrep ve Yılan Isırığı	87
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA	91
Ek: 1- Kaynak Kişiler	94
Ek: 2 - Haritalar	97
Ek: 3 - Fotoğraflar.....	99
ÖZGEÇMİŞ.....	109

KISALTMALAR

B.	:	bin (Oğlu)
Bkz	:	Bakınız
B.M	:	Birleşmiş Milletler
C	:	Cilt
cc	:	Celle Celalühü
Çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Hız.	:	Hazreti
İSAF	:	Uluslar arası Güvenlik Destek Gücü
K.K.	:	Kaynak Kişisi
Km ²	:	Kilometrekare
KHAD	:	Khedemati İttıla'ati Devleti
m	:	metre
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
s.	:	Sayfa
s a v	:	Sallallahü Aleyhi Vesellem
R. A	:	Raziyallahü Anhü
Ün.	:	Üniversite
Vb.	:	ve benzeri
Y. yıl	:	Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusunu Afganistan Türkmen topluluğunun sosyo-kültürel ve dini durumu oluşturmaktadır. Afganistan Türkmen topluluğuyla ilgili bugüne kadar akademik anlamda yeterince derleme ve araştırma yapılmadığı gibi, din sosyolojisi açısından da dini hayata ilişkin bilimsel veriler eksik kalmıştır.

Afganistan Türkmen topluluğu, ülkede yaşayan diğer topluluklar gibi geleneksel kültür ve dindarlık değerleri yönünden, son yarım yüzyıllık geçmişte yaşanan istikrarsızlık nedeniyle kendisine özgü bir değişimle karşımıza çıkmaktadır.

Genellikle kuzey Afganistan'da yaşayan Türkmenler, tarım, hayvancılık, halıcılık ve ticaret gibi mesleklerle uğraşmaktadır. Halkın dini yaşam tarzına baktığımızda geleneğe bağlı dindarlık kabulleri ve halk inançlarının hâkim konumda olduğu gözlemlenebilir. Genel eğitim düzeyinin düşük olması, dini hayatın genel olarak sözlü kültüre dayanan bir halk dindarlığı formunda yaşanmasına neden olmuştur. Muhafazakârlık; mistik, büyüsel ve törensel eylemler geleneksel dindarlık formu içinde temel karakteristikleri oluşturmaktadır. Sosyal yaşam tarzında dinin halk üzerindeki etkisi, kültürün din üzerindeki etkisi bu araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Amaç ve Önemi

Araştırmanın amacı, Afganistan Türkmenleri hakkında saha çalışmaları sonucu derlenip bir araya getirilecek olan kültürel ve geleneksel ürünlerini, henüz kaybolmadan kayıt altına almak ve akademik kültüre kazandırmaktır. Bunun yanında elde edilen malzemelerin düne ve bugüne ait verilerinin karşılaştırılmasıyla teknoloji, savaş ve göç gibi olguların zaman içerisinde ne gibi değişikliklere yol açtığını ortaya çıkarmaktır.

Bu amaçlar gözetilerek yapılan bu çalışma neticesinde Mezar-ı Şerif'te yaşamakta olan Türkmen topluluğun kültürel değişimini, sosyal hayatta dinin önemi gibi konuların tespitini yapmanın son derece önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Ayrıca bu çalışmayla birlikte kültürel ve dini değerlerin toplum üzerindeki etkisi de ortaya konulmuş olacaktır.

Afganistan, tarih boyunca stratejik konumu dolayısıyla birçok dinin, ırkın, kültürlerin geçici ya da sürekli yaşadığı bir yer konumunda olmuştur. Afganistan, Batı Asya ile Orta Doğu ve Orta Asya ile Basra Körfezi ve Hint Okyanusu arasında stratejik önemi olan bir bölgedir. Bu stratejik önem, özellikle ülkenin, son yarım yüzyıllık dönemde büyük devletler arasında güç mücadelesini gündemde tutmuştur. Büyük devletlerin Afganistan üzerindeki bu mücadeleleri, ülkenin karakteristiğini teşkil eden siyasi istikrarsızlığın nedenidir.

1978 Sovyet işgali sonrasında yaşanan Afganistan halkının direnişi, Batıda güçlü destek bulmuş, dinin birleştirici gücü önemli rol oynamıştı. Ancak Sovyetlerin çekilmesi sonrasında dinin etkisi, siyasi gelişmelerde gözle görülmeye başlamış ve bölgedeki iç çatışmalarda ana rol oynamıştır.

Afganistan hakkında yapılacak değerlendirmede ihmal edilmemesi gereken, İslam dininin, halkın kültürü ve günlük hayatı üzerindeki etkin konumudur. Son yıllarda sürekli savaş ve istikrarsızlık yaşayan Afganistan'da, İslam dininin geleneksellik ve radikalizm arasında gündeme gelen değişik mezhebi ve grupsal yorumlarının din sosyolojisi araştırmaları açısından önemi ortadadır. Bu kapsamda etnik ve dini ayrımlara rağmen yüzyıllar boyunca barış ve istikrar içinde yaşayan bir halkın son dönemde yaşadığı gerilimleri analiz edebilmek açısından da bu tür bilimsel faaliyetlere ihtiyaç bulunmaktadır. Kültürel ve dinsel ürünlerde yok olma, değişme, bozulma ve evrilme gibi duruma karşı da geleneksel kültürün ve dini değerlerin tespit edilmesi, kayıt altına alınması ve bilimsel alana aktarılması önem taşımaktadır.

Derlenip bir araya getirilecek olan folklorik ürünlerin sözlü kaynaktan yazılı kaynak aşamasına dönüştürülmesiyle bu bilgiler Afganistan toplumuna ve bilim dünyasının hizmetine sunulacak ve yeni nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılmış olacaktır. Dini kültür ve halk kültürü unsurları bütün olarak ele alınıp ortaya konacak, böylece temel dinamikleri ve yapısının tanınmasına yardımcı olacaktır.

3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmamız, Afganistan Türkmenlerini konu edindiği için, araştırmanın kapsadığı alan da Afganistan'ın her bölgesinden gelen Türkmenlerin yaşadığı bölge olan Mezar-ı Şerif ile sınırlıdır. Mezar-ı Şerif Afganistan'ın büyük kentlerinden biridir ve Türkmenler ağırlıklı olarak bu şehirde bir arada yaşamaktadırlar. Bu bağlamda Mezar-ı Şerif kentinde yaşamakta olan Türkmen topluluğunun örf, adet, gelenek, törenler, tutum ve sosyal hayatta dini uygulamalar araştırılmıştır. Araştırmamız, ilgili literatürün taranması; yerinde gözlem ve mülakat gibi veri toplama teknikleriyle elde edilen bulguların analizi, değerlendirilmesi ve yorumlanmasıyla tamamlanmıştır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamız, betimleyici bir saha araştırması olduğu için yöntem olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bu doğrultuda, öncelikle tezin konusu ile birinci dereceden ilgili olan dokümanlar incelenerek değerlendirilmiştir. Ardından sahada yani çalışma alanımızı oluşturan Mezar-ı Şerif'te gözlem ve mülakat teknikleri uygulanarak birinci elden veriler toplanmıştır.

Mezar-i Şerif bölgesinde özellikle Türkmenlerin yoğun olduğu yerleşim yerleri araştırma evrenimiz olmuştur. Alan araştırma yöntemiyle sahaya gidilerek gözlem-görüşme tekniklerinden yararlanılarak gerekli veriler toplanmıştır. Belirlenen araştırma evrenimizde mülakat yapılacak kişilerin seçiminde kartopu tekniği kullanılmıştır. Buna göre göre araştırma alanında küçük yerleşim yerlerinde muhtar ve imamlar ve halktan yakın tanıdıklarla temas kurulmasının ardından, bu bireyin yardımıyla diğer bireylerle görüşülüp zincirleme mülakatlarımız gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar öncesinde ve sonrasında araştırma alanında yoğun katılımcı gözlemlerimiz yapılmıştır. Afganistan'ın ve doğal olarak bölgenin içinde bulunduğu malum süreç, görüşmelerimizi zaman zaman sıkıntılı ve olumsuz koşullarda gerçekleştirmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN COĞRAFİ KONUMU, TARİHİ, EKONOMİK, SİYASÎ VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

1.1. Coğrafi Konumu

Afganistan, Orta Asya'nın güneyinde bir kara ülkesidir. Yüzölçümü 653.000km²'dir. Kuzeydoğu ucunda ülkeyi Çin Halk Cumhuriyeti'yle birleştiren 240 km'lik ince Vahan koridoruyla birlikte, doğu-batı yönünde yaklaşık 1.280 km, kuzey-güney yönünde yaklaşık 970 km uzunluğundadır. Doğuda ve güneyde Pakistan sınırı 1.810 km, batıda İran sınırı 816 km, kuzeyde de Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan cumhuriyetleriyle sınırı 1680 km'dir. Cemma ve Keşmir'in Pakistan'ın hak iddia ettiği kesiminden 320 km'lik bir sınırla ayrılır. Çin Halk Cumhuriyeti'yle sınırı 80 km'dir. Denize kıyısı olmayan bir ülkedir ve ülkeye en yakın deniz 480 km güneyindeki Umman Denizi'dir.¹

Coğrafi açıdan Afganistan, üç belirgin bölgeye ayrılmaktadır. Kuzeydeki yaklaşık 103.600 km²'lik ova başlıca tarım alanıdır. Güneybatıdaki 129.500 km²'lik yayla büyük ölçüde çöllerle ve yarı çöllerle kaplıdır. Rigistan çölü de bunların arasında yer almaktadır. İki bölge arasında, Himalaya Dağlarının uzantısı olan ve Hindukuş Dağlarını da içine alan 414.400 km²'lik dağlık bir alan yer alır. Hindukuş'ların yüksekliği çoğu yerde 6.400 m'yi aşmaktadır.² Bu dağlar, kuzeydeki görece zengin ve verimli topraklarla ülkenin öteki kesimlerini ayıran doğal bir sınır gibidir. Dağ dizisi Kabil'in 160 km kuzeyinde yelpaze gibi açılarak batıya doğru uzanır ve Baba, Bend-i Bayan, Sefid dağları gibi kollara ayrılır. Bu kollardan her biri daha sonra değişik yönlere uzanır. Doğu sınırındaki yükseltiler, Hint Okyanusundan yağmur getiren rüzgârları deşerek kuru bir iklime yol açar.³

¹ Mir Gulam Mohammad Gubar, *Coğrafiya-i Tarikhi Afganistan*, Kabil: Lino Tayp Matbaa-e Devleti, 1368 H, s. 32.

² Mohammad Vasik Husaini, *Coğrafiya-i Tabii ve Fiziki Afganistan*, Kabil, Matbaa-e Devleti, 1390. H, s. 10-11.

³ Husaini, *Coğrafiya-i Tabii ve Fiziki Afganistan*, s. 12.

Kuzeyde 600 km boyunca eski Sovyetler Birliğiyle sınırı oluşturan Ceyhun Irmağı ülkenin kuzeydoğu ve kuzey topraklarında yaklaşık 240.000 km²'lik bir alanı sular. Ceyhun'un Afganistan'dan doğan başlıca kolları ise Kokça ile Kunduz'dur. 960 km uzunluğundaki Hilmend Irmağı üstünde sulama tesisleri kurulmuştur. Güneydoğunun en büyük akarsuyu, Pakistan topraklarına girerek İndüs Irmağına katılan Kabil deryasıdır. Göllere gelince, Vahan Koridoru ve Pamir Yaylasında Sarıgöl ve Cakmaktın gölleri, Bedahşan'da Sıva Gölü, ortadaki dağlık yörede Bendiemiir Gölü, Gazne ve Kandehar arasındaki bölgede Ab-i İstade, Herat'ta Namus gölleri en önemli göllerdendir.⁴

Afganistan'da, 34 il, 398 ilçe ve şehir merkezleri bulunmaktadır. İller birden üçe kadar derecelendirilmiş olup, aynı derecelendirme ilçeler için de geçerlidir.⁵ Başkent Kabil, Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Mezar-ı Şerif, Herat gibi iller birinci derecede yer alırken, Bağlan, Şibirgan gibi iller ikinci derecede değerlendirilmektedir.

İklim olarak Afganistan, karasal iklime sahiptir. Genel itibariyle yarı kurak bozkır ikliminin egemen olduğu söylenebilir. Kış mevsimi ulaşımı engelleyecek kadar soğuk olup, yazlar ise 45°C'ye ulaşan sıcaklıklar görülmektedir.⁶ Ancak, ortadaki dağlık bölgede kutup altı kuşağı özellikleri görülür; kışlar dondurucu, yazlar kısa ve serindir.

1.2. Tarihi Geçmişi

Tarihi boyunca birçok devletin istilasına uğrayan Afganistan, ilk defa M.Ö.500'lü yıllarda İranlılar tarafından istila edilmiştir. Daha sonra büyük İskender tarafından ele geçirilen bu topraklarda Baktriona Devleti kurulmuştur. Baktriona Devleti ile Hindistan'da kurulmuş olan Çagragupta Devleti arasındaki savaşlar sonunda Baktriona Devleti M.S.50 yılında yıkılmıştır.⁷

Afganistan toprakları M.S. 50-125 yılları arasında İskitler'in eline geçmiştir. M.S. 125-480 yıllarında ise, el değiştirerek Kuşanlar bölgeye hâkim olmuştur. M.S. 480 yılından itibaren Afganistan'ın hâkimi Türk kabileleri olmuştur. 7.yüzyılın

⁴ Husaini, *Coğrafiya-i Tabii ve Fiziki Afganistan*, s. 12-13

⁵ Riyaset-i Mita Dita İdar-e Umumi Jiyodizi ve Kartugrafi, *Nakşa-i Siyasi ve Malumati Afghānistān*, Kabil: 1390, s. 2.

⁶ Husaini, *Coğrafiya-i Tabii ve Fiziki Afganistan*, 13.

⁷ Bilgü, I. Ve Saray M, “ *Afganistan* ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 404.

sonuna kadar sırasıyla Akhunlar, Göktürkler ve Halaçlar Afganistan'da hüküm sürmüşlerdir. İlk Antik Dinler olan Zerdüştlük ve Budizm burada gelişmiştir.

İslamiyet'in Afganistan'a ulaşması Halife Hz. Osman döneminde Basra Valisi'nin Abdurrahman b. Semure'yi bölgeye göndermesiyle başlamıştır. Arapların bu bölgede uzun zaman kalmamalarına rağmen İslamiyet hızla yayılmaya devam etmiştir. M.S. 654 yılında Arap orduları, Orta Asya sınırındaki Oxus Nehrine ulaşmak için Afganistan'ı yerle bir etmişlerdir. Oraya beraberlerinde, eşitlik ve adalet vazedip bütün bölgeyi çabucak etkisine alan yeni dinleri İslamiyet'i getirmişlerdir.⁸

Afganistan'da herhangi büyük bir gücün hâkimiyet kuramadığı, halkın “Şah” unvanını verdiği kabile eşrafları tarafından idare edildiği görülmektedir. Bu durum İran'da kurulan Samani Devleti'nin 9. Yüzyılın ikinci yarısında Afganistan'ın büyük bir kısmını işgal etmesine kadar devam etmiştir. Saman Oğulları döneminde Buhara, Semerkant ve Belh kentleri altın çağını yaşamıştır.⁹ Samani hükümdarı Abdülmelik B. Nuh emri altındaki Türkler'den Alp Tigin'i Herat Valiliğine getirmiştir. Ancak Abdülmelik'in ölümünden sonra yerine geçen Mansur B. Nuh'un emri altına girmek istemeyen Alp Tigin, 4 bin kişilik mahiyetiyle Herat'tan ayrılıp Gazne'yi fethetmiştir. 962 yılında Türk beylerinden Alp Tigin, Gazne bölgesinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Alp Tigin'den sonraki hükümdarlar, özellikle de Gazneliler Hanedanı'nın kurucusu Gazneli Mahmut devletin sınırlarını İsfahan'a kadar genişletmiş ve Hindistan'a 17 sefer düzenlemiştir. Gazneli Mahmut zamanında Müslüman Türkler Afganistan'a iyice yerleşmiştir. Afganistan'daki Gazneli hâkimiyeti, Sultan Mesud'un (1030-1041)¹⁰, 1040 yılında Dandanakan Savaşı'nda Selçuklulara yenilmesiyle son bulmuştur. Afganistan'daki Selçuklu hâkimiyeti, memleketin güney doğusundan Hindistan'a doğru uzanan sahada bir devlet kurmuş olan Gurlular tarafından zaman zaman tehdiide uğramıştır. Bu tehditler 12. yüzyılın ortasına kadar devam etmiştir. Son Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer'in ölümünden sonra Gurlular Afganistan'ı kontrolleri altına almışlarsa da 12. Yüzyılın sonlarına doğru Harzemşahlar'a terk etmek durumunda kalmışlardır. Gur Devleti'nin

⁸ Ahmed Raşid, *Taliban/İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, İstanbul: Everest ve Mozaik Yayınları, 2001, s. 14.

⁹ Mir Gulam Muhammed, Gubar, *Afganistan Dar Mesir-i Tarih*, cilt II, İran: İntişarat-i Cumhuri Yayınları, 1366,s. 99.

¹⁰ Gubar, *Afganistan Dar Mesir-i Tarih*, s. 108.

parçalanmasından sonra Afganistan Harzemşah Sultanı AlaaddinMahmud tarafından işgal edilmiştir. Topraklarını doğuda Türkistan'a, batıda Irak'a kadar genişletmiştir.¹¹

1199 yılından itibaren Moğol istilasına kadar bugünkü Afganistan topraklarının Kuzey bölgeleri Harzemşahlar, Batı bölgeleri Selçuklular ve Güney bölgeleri ise Gur Devleti tarafından yönetilmiştir. 1220 yılından sonra Afganistan, yaklaşık bir buçuk asra yakın bu topraklarda egemenliğini devam ettirecek olan Moğolların eline geçmiştir. Moğolların Afganistan'ı istila etmeleri Afganistan'da yaşayan Türk boylarının Anadolu'ya göç etmelerine sebep olmuştur. Moğol egemenliği 14. Y.yıl'da Timur tarafından sona erdirilmiştir.

Cengiz Han'ın torunlarından Timur ya da Batı'da bilinen adıyla Timurlenk, günümüz Özbekistan'ın bir ili olan Semerkand'tan yönettiği ve Rusya'dan Pers ülkesine kadar uzanan bir imparatorluk kurmuştur.¹² Timur Herat şehrini 1382 yılında ele geçirmiş, oğlu Şahruh ise Timur imparatorluğunun idare merkezini 1405 yılında Herat'a taşımıştır. Pers uygarlığının yörüngesi içindeki Orta Asya'nın göçmen Türk kültürünü taşıyan bir Türk halkı olan Timurlar dünyanın en kültürlü ve gelişmiş şehirlerinden biri olan Herat'a yerleşmişlerdir. Orta Asya ve Pers kültürlerinin bu şekilde karışması, Afganistan'ın geleceği açısından önemli bir mirastır. Bir asır sonra, Timur'un torunlarından imparator Babur Han, Herat'ı ziyaret etmiş ve *"yeryüzünde insanoğlunun yerleştiği hiçbir bölgede Herat gibi bir şehir görülmemiştir"*¹³ diye yazmıştır.

Timur'un vefatı üzerine yerine geçen torunu Muhammed Babür, Afganistan ve Hindistan'ı içine alan Babür Devleti'ni kurmuştur. İlk başta devletin merkezi Afganistan olsa da, daha sonra Hindistan'a kaymıştır. Devletin merkezinin Hindistan'a kayması ile kuzeyden Özbekler, kuzey batıdan da Safeviler Afganistan topraklarına girmişlerdir.¹⁴

18. yüzyılda Babür Devleti'nin zayıflaması sonucunda Afgan kabileleri kendi başlarına bağımsız olarak hareket etmeye başlamışlardır. Afganistan'daki kabilelerin kendi başlarına hareket etmeleri, iç karışıklıkları iyice artırmıştır. Türkmen Ordusu

¹¹ Gubar, *Afganistan Dar Mesir-i Tarih*, s. 110.

¹² Gubar, *Afganistan Dar Mesir-i Tarih*, s. 250.

¹³ Raşid, *Taliban/İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, s. 14-15.

¹⁴ Mehmet Akkurt, *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, İstanbul: Kültür-Sanat Yayınları, 2005, s. 94.

Afganistan ve İran'ı yönetimine almış, Hindistan'daki Babür Devleti'ni vergiye bağlamıştır. Tarihte zaman zaman İskender, Napolyon veya Timur ile mukayese edilen Nadir Şah bir Türk olmasına rağmen batıda Osmanlılar'a verdiği zararlar Ruslar'ın işini, doğuda da Babür'lere yaptığı tahribatla İngilizler'in işini kolaylaştırmıştır. Nadir Şah'ın en önemli başarısı onun tarihte ilk defa modern anlamda bir Afganistan ülkesi ve devletinin ortaya çıkmasındaki rolüdür. Nadir Şah'ın 1747 yılında suikaste uğramasından sonra idareyi Ahmet Şah ele almıştır.¹⁵

Nadir Şah'ın vefatı üzerine, Ahmet Şah Dürrani, Kandahar'ı ele geçirmiş ve Abdali Reisleri, şimdiki adıyla Dürraniler “Peştunlar” tarafından 1747 yılında hükümdar ilan edilmiştir. Kendisine biat eden kabileler tarafından “inciler incisi” anlamına gelen “Dürr-i Dürran” unvanı verilmiştir. Ahmet Şah Dürrani, Kabil ve çevresi ile Hindistan'daki Babür Devleti'ni de yönetimi altına almış ve ülkedeki diğer etnik gruplar ile kabileleri de kendisine tabi kılarak Afganistan'ın yegâne hâkimi olmuş ve Afgan devletini kurmuştur. Afgan Devleti, böylece mevcut kabile birliğinin bir hanedan yönetimine dönüşmesiyle 18. Yüzyılda kurulmuştur. İstanbul'a elçi gönderip Osmanlı Hükümdarı 3. Mustafa ile birlikte hareket ederek İran Devleti'ni ortadan kaldırmayı teklif ettiyse de olumlu cevap alamamıştır. Yaklaşık 200 yıl boyunca Afganistan'ı Dürrani boyları yönetmiştir. Ancak Ahmet Şah Dürrani'den sonra gelen diğer hükümdarlar ülkenin istikrarını koruyamadıkları için iç karışıklıklar baş göstermiştir. Bu karışıklıklar 1834'de Dost Muhammed Han'ın yönetime geçmesiyle durulmuş, ancak bu defa da Kuzey Hindistan dolayısıyla İngiltere ile anlaşmazlıklar başlamıştır.¹⁶

Afganistan topraklarında 19. Yüzyıla kadar birçok devlet kurulmuş, ancak hiçbiri tam olarak hâkimiyet kuramamıştır. Afgan birliği tam olarak, Dost Muhammed Han önderliğinde 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde sağlanmıştır. Uyguladığı sömürge politikası sayesinde Hindistan'a hâkim olan İngiltere, bu iki ülke arasındaki Peşaver sorunun kendi çıkarları doğrultusunda çözmeye çalışmış, böylece İngiltere –

¹⁵ Mustafa Özcan, “*Büyük Oyun II: Taliban Sonrası Afganistan*”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Tatav Yayınları, 2002, s. 50.

¹⁶ Gubar, *Afganistan Dar Mesir-i Tarih*, s. 354.

Afganistan ilişkisi başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde Afganistan üç defa (1830-1842, 1878-1880, 1919) İngiliz işgaline uğramıştır.¹⁷

Dost Muhammed Han'ın ölümünden sonra ülkede bir iktidar mücadelesi yaşanmış ve 1868 yılında Şir Ali, iktidarı ele geçirmiştir. İngilizler Afganistan'ı 1878 yılının sonlarında ikinci defa işgal etmiştir. Bu duruma engel olamayan Şir Ali Han kaçarak Ruslar'a sığınmış ve orada 1879 yılında ölmüştür.¹⁸

Şir Ali Han'ın ölümünden sonra Yakup Han ve Abdurrahman Han ülkenin hâkimi olmuşlardır. Abdurrahman Han döneminde, ikinci Afgan-İngiliz savaşı (1878-1880) olmuş ve milli birlik zayıflamaya başlamıştır. Ayrıca Ruslar 1881 yılında Türkmenistan'ı işgal ederek Afganistan ile komşu olmuş ve bu durum, İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Bunun sonucunda da İngiltere ile Rusya'nın Afganistan üzerindeki "Büyük Oyunlar başlamıştır."¹⁹

1885 yılının Mart ayında Ruslar Afganistan'a saldırarak Herat'ın kuzeyini ele geçirmişlerdir. Bunun üzerine İngilizler de Herat'ı Ruslar'a karşı korumak için oraya bir topçu birliği göndermek istemiş ve eğer Ruslar Herat'ı alırlarsa İngilizler'in de Kandahar'ı almaya mecbur kalacaklarını açıklamışlardır. Abdurrahman Han bu tehlikeyi zor savuşturmuştur. Sonunda 13 Eylül 1886 ve 22 Temmuz 1887 tarihlerinde yapılan İngiliz- Rus antlaşmalarıyla Afgan- Rus sınırı tespit edilmiştir. Abdurrahman Han 12 Kasım 1893'te "Duran Hattı" olarak bilinen antlaşmayı İngilizler'le imzalamış ve bu antlaşma Afganistan'ın felaketine yol açan gelişmelerin başlangıcı olmuştur. Duran Hattının belirlenmesi Peştunların bölünmesini resmileştirmiştir. 1901 yılında sağlığının bozulması sebebiyle tahtı büyük oğlu Habibullah Han'a bırakmış ve üç gün sonra da ölmüştür. Adlandırıldığı biçimiyle "Demir Emir", İngiltere'nin desteğini alarak Afgan devletini merkezileştirip kuvvetlendirmiştir.²⁰

Habibullah Han İngilizler'e karşı kuşkucu davranmıştır. Ancak İngilizler onu Hindistan'a davet ederek, orada İngiliz dostu olması için iyi ağırlamışlar ve "Sefahat"a alıstırmışlardır. Habibullah Han, İngilizler 'in baskısına rağmen ülkeyi

¹⁷ Süleyman Gündüz, " Taliban-Ladin ve Amerika Kışkancında Afganistan ", *Afganistan, Taliban, Ladin*, İstanbul: Birey Yayınları, 2001, s.17.

¹⁸ Gubar, *Afganistan Dar Mesir-i Tarih*, s.360.

¹⁹ Gubar, *Afganistan Dar Mesir-i Tarih*, s.365.

²⁰ Raşid, *Taliban/İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, s.17-18.

Birinci Dünya Savaşı'na sokmamayı başarmıştır. Kabil'de Büyükelçilik yapmış olan Yusuf Hikmet Bayur'un deyimiyle Habibullah Han, orta çapta, sağduyulu ve az çok rahatını seven bir insandır.²¹ Habibullah Han İngilizler'in Afganistan'a yapmakta olduğu ve o ana kadar birikmiş olan 400.000 Sterlin yardımı kabul etmiştir.²²

Bolşevik Rusya ile İngiltere arasında Büyük Oyun diye adlandırılan çekişme devam ederken, Emanullah Han 1901 yılında tahta geçmiş olan kardeşi Habibullah Han öldürülünce yerine geçmiştir. Emanullah Han, Hindistan'daki İngiliz valiye bir mektup göndererek Afganistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu ve İngiltere ile iyi ilişkiler kurmak istediğini iletmiştir. Kayınpederi Mahmud Beg Tarzi'nin yardımı ile Afgan Devleti'nin iç teşkilatını yeniden düzenleyen Emanullah Han, Afganistan'ın istiklalinin tanınması çalışmalarına da girişmiştir. Mahmud Beg Tarzi Afganistan'ı tanıtmak için Mahmud Veli Han başkanlığında bir heyeti Rusya ve Avrupa ülkelerine göndermekle işe başlamıştır. Emanullah Han'ın bu bağımsız siyaseti ve bilhassa Sovyet rejimi ile münasebetlerini geliştirmeye çalışması, İngilizler'le arasının açılmasına sebep olmuştur. Emanullah Han İngiltere'ye savaş açmış ve İngilizlerle yapılan savaş bir ay sürmüştür (3 Mayıs- 3 Haziran 1919). Emanullah Han döneminde üçüncü Afgan-İngiliz savaşı yapılmış ve savaş sonunda yapılan Revalpindi antlaşması ile İngilizler Afganistan'ın bağımsızlığını tanımışlardır (8 Ağustos 1919).²³

Afganistan ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında 1 Mart 1921 tarihinde Türk-Afgan Dostluk antlaşması imzalanmıştır.²⁴ İktisat Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek, Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur, Afganistan temsilcisi General Mehmed Veli Han'ın imzaladığı bu antlaşma ile, Türkiye'den uzman öğretmen ve subay gönderme taahhüdü alınarak, bu iki Müslüman devlet birbirlerini resmen tanımıştır. Emanullah Han, Afganistan'ın eğitim ve modernleşme çalışmalarına katkı ve destek sağlamak için diğer ülkelerdeki yenilikleri yerinde görmek ve yetişmiş eleman temini amacıyla 1927 yılının Aralık ayında bir dış geziye çıkmıştır. Mısır, Fransa, Belçika, İsveç, İsviçre, Almanya, İngiltere ve Rusya'yı ziyaret etmiştir.²⁵ Bu geziler arasında, 28 Nisan'da Paris'te Afgan-Fransız ticaret antlaşmasını ve 3

²¹ Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, Ankara: Avrasya-Bir Vakfı Yayınları, 2002, s. 20.

²² Gubar, *Afganistan Dar Mesir-i Tarih*, s. 387.

²³ Gubar, *Afganistan Dar Mesir-i Tarih*, s. 775.

²⁴ Süleyman Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, Birey Yayıncılık, İstanbul: 2001, s. 20.

²⁵ Zahir Tanin, *Afganistan Der Karn-i Bistüm 1900-1996*, Tahran: İrfan Kitapevi, 1384, s. 49.

Haziran'da İtalya ile diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin bir antlaşma imzalamıştır. Diğer ülkeler de Afganistan'ın bağımsızlığını tanımaya başlamıştır. Ülkesini gelişmiş medeniyetler seviyesine ulaştırmak isteyen Emanullah Han, gerek tahtını korumak, gerekse ülkenin bağımsızlığını devam ettirmek için Rusya'nın iki ülke arasındaki ilişkileri iyileştirme çabalarını karşılıksız bırakmamıştır. Bölgede, Afganistan'a yardım edecek başka bir ülke bulunmadığı için bir anlamda buna mecbur kaldığı da söylenebilir. İki ülke arasında karşılıklı ilişkileri iyileştirmeye ve geliştirmeye yönelik temaslardan sonra Rusya, Afganistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Ancak bu ilişkiler, Rusya'nın Orta Asya'daki Müslümanlara karşı uyguladığı işgalci politika yüzünden tekrar bozulmuş ve Rusya'ya karşı Türkmenistan ve Özbekistan'da "basmacı" adıyla bilinen bir bağımsızlık hareketi başlamıştır. Fakat Bolşevik büyük zararlara uğramalarına rağmen bu isyanı bastırmayı başarmışlardır.²⁶

Hayatta kalan "Basmacı Gaziler"ın çoğu Kuzey Afganistan'a yerleşmiştir. Ancak bu gazilerin çocukları ve torunları, 1979 yılında Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı işgal etmesi üzerine tekrar silahlarını kuşanmışlardır. Orta Asya'yı Ruslar'a kaptırmanın acısını bir türlü unutamayan Basmacı torunları, bu sefer daha deneyimli ve hazırlıklı olmuşlardır.²⁷

Çağdaşlaşmanın bir takım aşılması zor engellerle yüz yüze geldiğinin anlaşıldığı Emanullah Han döneminde (1919-1929), farklı bir siyaset takip eden devlet, toplum yapısına yeniden şekil vermeye gayret etmiştir.²⁸

Bağımsız, gelişmiş ve medeni bir Afganistan hayalini kuran Emanullah Han, Atatürk'ten ve onun uygulamaya koyduğu reformlardan çok etkilenmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'ni örnek almıştır. Bu çerçevede bir dizi reform programı açıklamıştır. Ancak bu reformları gerici çevreler tarafından tasvip edilmemiş ve halk ayaklanmıştır. Beçe-i Sakav lakaplı bir Tacik çete reisi önderliğinde başlayan ayaklanma karşısında kral, Kandahar'a kaçmak zorunda kalmıştır (1929). Kralın iktidarı bırakıp kaçmasının ardından Beçe-i Sakav kendini kral ilan etmiştir. İktidarı

²⁶ Gubar, *Afganistan Dar Mesir-i Tarih*, s. 811.

²⁷ Esedullah Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ Yayınları, 2001, s. 54.

²⁸ Oliver Roy, *Afganistan'da Direniş ve İslam*, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990, s. 35-36.

kısa süren Beçe-i Sakav, Muhammed Nadir Şah tarafından 1929 yılında tahttan indirilmiş ve yeni kral, Muhammed Nadir Şah olmuştur.²⁹

Kral Muhammed Nadir Şah döneminde daha önceden yapılmış bütün reform hareketleri kaldırılmış ve Rusya'nın etkisi büyük oranda azaltılmıştır. Muhammed Nadir Şah bir okul ziyareti sırasında 1933 yılında öldürüldükten sonra yerine oğlu Muhammed Zahir Şah geçmiştir. Muhammed Nadir Şah 8 Kasım 1933 Yılında, Necat Lisesi öğrencisi olan Abdulhalik (Çarhi ailesinde yetişmiştir) tarafından öldürülmüştür. Katilini hemen yakalayarak, bazı sınıf arkadaşlarıyla beraber herkesin görebileceği bir yerde öldürmüşlerdir.³⁰

Babasının ölümünden sonra amcaları tarafından iktidara getirilen 19 yaşındaki Muhammed Zahir Şah, ülkede çıkacak olan herhangi bir kargaşayı önleyebilmek için iktidar koltuğuna oturmuştur.³¹ Afganistan'ın duraklama dönemi de diyebileceğimiz Muhammed Zahir Şah dönemi, daha çok dış ziyaretlerle geçen bir dönemdir. Onun döneminde Afganistan ile Türkiye Cumhuriyeti arasında samimi ilişkiler kurulmuştur. Muhammed Zahir Şah döneminde Amerika ve diğer Batı ülkeleriyle ilişkiler az da olsa geliştirilmiştir. Amerika ile 26 Mart 1936 yılında başlamış olan siyasi ilişkiler, Temmuz 1942 yılında Afganistan'da büyükelçiliğinin açılmasıyla daha da ilerlemiştir.³²

1933'ten 1973 yılına kadar 40 yıl boyunca Afganistan'ı yöneten Muhammed Zahir Şah, zayıf, tembel ve uyuşuk bir hükümdardı. Bu yüzden devleti onun adına amcaları ve öteki akrabaları yönetmişlerdir. Kral Zahir iyi niyetli bir insan olmakla birlikte, döneminde ülkeyi kalkındıracak bir girişimde bulunmamıştır. Devlet işleri ile ilgilenmek yerine sık sık yurtiçi ve yurtdışı gezilere çıkmıştır. Afgan Kralı bu geziler sırasında kendisine yeni hobiler ve uğraşlar edinmişti ve en çok sevdiği uğraşılardan biri atla gezinti yapmak ve ava çıkmaktı.³³

Afgan Kraliyet ailesinin en etkili isimlerinden biri, Kralın kuzeni ve kayınbiraderi olan Muhammed Davud'du. Muhammed Zahir Şah'a göre daha dinamik ve enerjik bir insan olan Muhammed Davud, başbakanlık yaptığı 1953 ile

²⁹ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 61.

³⁰ Tanin, *Afganistan Der Karn-i Bistüm 1900-1996*, s. 74.

³¹ Tanin, *Afganistan Der Karn-i Bistüm 1900-1996*, s. 75.

³² Mir Gulam Muhammed, Gubar, *Afganistan Dar Mesir-i Tarih*, cilt II, İran: İntişarat-i Cumhuri Yayınları, 1366, s. 225.

³³ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 69.

1963 yılları arasındaki on yıllık başbakanlık döneminde Afgan hükümetine damgasını vurmuştur. Davud Han aydın, reformcu ve yenilikçi bir insandı. Ülkede birtakım reformlar gerçekleştirme arzusundaydı. Bu yüzden Kral Zahir Şah’a birkaç mektup göndererek ülkenin yeni bir anayasa ve köklü bir reform programına ihtiyaç duyduğunu dile getirmiş, ancak kral bu isteklerin hiçbirine cevap vermemişti. Kral ile Başbakan arasında başta “Peştunistan” sorunu ve Sovyetler’le ilişkiler olmak üzere pek çok konuda görüş ayrılığı vardı. Kral, Davud’un çok hırslı olduğunu düşünmekte ve kendi iktidarının selameti açısından onu pek istemiyordu. Muhammed Davud, 1963 yılında aniden başbakanlıktan ayrılarak köşesine çekildi.³⁴ Ve bu şekilde ortalık yine Kral Zahir’in kendisine kalmıştır.

1.2.1. Afganistan ve Sovyet İşgali

Nadir Şah, 1933 Kasımında³⁵ öldürülünce yerine oğlu Zahir Şah geçti. Afgan Kral Muhammed Zahir Şah’ın 40 yıllık yönetimi hiçbir sorunu çözemediği gibi ülkeyi karmaşık sorunlarla karşı karşıya bırakmıştı.³⁶ 1973 yılına kadar 40 yıl boyunca ülkenin başında kalan Kral Muhammed Zahir Şah, dış dünyayla pek ilgisi olmayan, ülkeyi kalkındıracak hiçbir çaba sarf etmeyen, devlet işleriyle ilgilenmek yerine sık sık yurt dışı gezilerine çıkan ve rahatına düşkün biriydi. Esasında Zahir Şah ülkenin başındayken de ülke içten içe kaynamaya başlamış ve Mollalar ülkede artan komünist etki artışına tepki göstermeye başlamışlardır. Ancak her şeye rağmen, ülke Zahir Şah döneminde felaketlere henüz gebe değildi. Kral her şeye rağmen ülkeyi bir arada tutan, etnik kökenler arasında bağlar kuran, bölgeleri, kavimleri birbirine bağlayan tek ortak bağıdı.

1973 yılında kralı deviren darbe, kralın kuzeni ve bacanağı olan Davud Han tarafından gerçekleştirildi.³⁷ Serdar Davud Han ve yardımcıları tarafından, Muhammed Zahir Şah’ın İtalya’da tatilde bulunduğu sırada, kansız bir darbe gerçekleştirip monarşinin sona erdiği ve bir halk hükümetinin kurulduğu ilan edilmiştir. İlk üç yılda, Davud hükümeti ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler sağlamlaşıp genişletildi ve Davud, Sovyetler Birliği’nden çok sayıda silah satın alınması ve Afgan subaylarının bu ülkede eğitilmesi gibi Sovyetler’le yakın ilişkiler

³⁴ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 72.

³⁵ Gubar, *Afganistan Dar Mesir-i Tarih*, c II. s. 43.

³⁶ Gubar, *Afganistan Dar Mesir-i Tarih*, s. CII. s. 155.

³⁷ Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, Birey Yayıncılık, İstanbul: 2001. s. 25.

geliştirilmesinde rol aldı. Ancak Davud, Sovyetler'i kısa zamanda düş kırıklığına uğrattı. 1973 ve 1978 yılları arasında kendisini destekleyen komünistleri önemli görevlerden uzaklaştırmaya başlayarak dış politikasını Sovyetler Birliği'ne tam bağımlılıktan kurtarma ve ülkelerle ilişkilerini düzeltme çabasına girmesi, İran'la anlaşmazlık konusu olan Helmand Nehri sorununu halletmesi, İran ve Suudi Arabistan'dan gelen yardım tekliflerini kabul etmesi, Pakistan ziyaretiyle iyi ilişkilere doğru bir adım atması Sovyetleri kızdırdı. Davud Han'ın bu girişimlerini, Afganistan'ı Batı bloğuna çekmeye yönelik bir Amerikan planı olarak değerlendiren Sovyetler, rahatsızlık duymaya başlamıştı. Bir önlem almadıkları takdirde Afganistan üzerindeki etkileri azalacak, güney sınırlarının güvenliği zayıflayacaktı.

Aslında Serdar Davud, bu gibi hamleleri yaparken Sovyetler'i çok da kızdırmayacağını düşünmüştür ancak yanılmıştır. Serdar Davud Han'a darbe yapan kişiler de aynı zamanda beş yıl önce yönetimi ele geçirirken kendisine destek veren ihtilafçı komünist parti ve Sovyet eğitilmiş subaylardır.³⁸

Bu şekilde Davud Han'ın Sovyetler Birliğiyle olan ilişkisi bozulmuş ve Cumhurbaşkanlığı da uzun sürmemiştir. 1978 Nisan'ına Albay Abdulkadir'in komutasında Sovyet yapısı tank ve savaş uçakları kullanan Afgan Ordusu, Davud Han'ı devirdi ve Davud ile ailesinin 30 üyesi de idam edildi.³⁹ Bu darbeye birlikte Afgan Halkı tarihin en karanlık dönemine ayak basmışlardır. Afganistan ile 1.281 mil ortak sınırı bulunan Sovyetler, darbeyi olumlu karşıladı ve hemen harekete geçtiler. İktidarı ele geçirenler ise, Sovyet yanlısı Demokratik Halk Partisi'nin başat siyasal güç olduğu Demokratik Afgan cumhuriyetini kurdular.⁴⁰

27 Nisan 1978 yılında Afganistan Halk Cumhuriyeti kurulmasından sonra ülke, Askeri Devrim Konseyi tarafından yönetildi. Devrim Konseyi başkanlığına, başbakanlığa ve Afganistan Demokratik Halk Partisi genel sekreterliğine Nur Muhammed Taraki getirildi. Hafızulla Emin ise, başbakan yardımcılığı ve dış işleri bakanlığına getirilmiştir. Babrak Karmal, hem Devrim Konseyi başkan yardımcısı ve hem de Başbakan yardımcısı olmuştur. Bu arada Rusya, yönetimi ele geçiren Devrim Konseyi Başkan Nur Muhammed Taraki hükümetini tanıdığını ilan etmiştir. Nur

³⁸ Tanin, *Afganistan Der Karn-i Bistüm 1900-1996*, s. 209.

³⁹ Tanin, *Afganistan Der Karn-i Bistüm 1900-1996*, s. 217.

⁴⁰ Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 25.

Muhammed Taraki muhalefete karşı çok sert önlemler almıştır ve birçok kişiyi hapse atmıştır.⁴¹

Uluslararası Af Örgütü'nün raporlarına göre, 1978 yılının Kasım ayında Puli Çarhi'deki tutukluların sayısı 12 000 kişiye ulaşıyordu. Halbuki hapishane kapasitesi bu rakamın yarısı kadardı. Af Örgütünün programlarına göre, tutukluların arasında 42 kadın ve çocuk da vardı. Onların tek suçu bazı siyasi tutukluların akrabaları olmaktı ve aynı yıl içinde tutukluların sayısı 30 000 kişiyi aşmış ve 2 000'e yakın kişi idam edilmiştir.⁴²

Nur Muhammed Taraki, Hafizullah Emin ve Babrak Karmal ilk bildirilerinde yeni rejimin, ananelere saygılı olacağı ve yeni dönemin adaletsizliğe, faşizme ve daha önceden devam eden padişahlık kalıntılarına son verileceği vurgulandı. Aynı zamanda Taraki Hükümeti, iktidara geldikten sonra bağlantısız bir dış politika izleyeceğini ilan etmişti. Ancak 1978 Aralık ayında Sovyetler Birliği ile Dostluk, iyi komşuluk ve İşbirliği Anlaşması'nın imzası atıldı ve artık Afganistan hızla Sovyet etkisine girmeye başladı.⁴³

Yeni rejimin ilk işi artık Afganistan'ı Sovyet'leştirmeye yönelik reformlar oldu. Hükümet Afgan toplumunun yapısına ve geleneklerine aykırı birçok reform ilan etti ve bu reformları uygulamada kararlıydı.⁴⁴ Reformların en önemlisi İslam konusundaydı. İslamiyet'e saldırmak, Müslüman din adamlarını tutuklamak, devlet daireleri ve ordudaki inanç sahibi memur, subay ve askeri öğrencileri tasfiye etmek ve okullardaki müfredat programlarını din aleyhtarı konularla doldurmak gündemde olmuştur.⁴⁵ Yeni kurulan hükümet din dâhil olmak üzere bütün alanlarda Sovyet uzmanları talep etmiştir. Daha önceden Afganistan milli bayrağının simgesi olan Mihrap ve minber, yerini "Halk" kelimesine bırakmış ve bayrağın rengi de kırmızıya çevrilmiştir.⁴⁶ Yani herhangi bir Sovyet Cumhuriyeti'nin bayrağına benzer hale getirilmiştir. Nur Muhammed Taraki yönetiminin reform programındaki diğer şeyler ise, kadınlara eşit haklar tanınması, toprak reformu ve klasik Marksist-Leninist doğrultuda yönetsel yer alıyordu. Tüm bunlar, temel Afgan kültür ve

⁴¹ Tanin, *Afganistan Der Karn-i Bistüm 1900-1996*, s. 232.

⁴² Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 107-112.

⁴³ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 113.

⁴⁴ Tanin, *Afganistan Der Karn-i Bistüm 1900-1996*, s. 236-239.

⁴⁵ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 117.

⁴⁶ Tanin, *Afganistan Der Karn-i Bistüm 1900-1996*, s. 240.

gelenek öğeleriyle çatıştığı için bu program ve siyasi baskılar, nüfusun geniş kesimini karşısına aldı. 1978 yazında Nuristan'da ilk ayaklanmalar patlak verdi ve tüm ülkeye yayıldı. Nuristan ayaklanması bastırılmaya çalışırken, ardından Kunar, Pektiya, Badahşan gibi illerde ardarda devam etti ve en büyük ayaklanma 15 Mart 1989 yılında Herat Şehrinde patlak verdi.⁴⁷

Ülke bu şekilde içten içe kaynarken bir yurtdışı gezisi dönüşü Moskova'ya uğrayan Taraki'ye Hafizullah Emin'i görevden alması söylendi. Taraki Kabil'e döndüğünden birkaç gün sonra Taraki tutuklandı ve gizlice öldürüldü. Taraki ve Emin arasında meydana gelen iktidar kavgasını Sovyet desteğini alıyor olmasına rağmen Taraki kaybetmiş ve bunu hayatı ile ödemiştir.

Nur Muhammed Taraki'nin ölümünden sonra 1979 Mart ayında Hafizullah Emin Başbakan oldu ve batıya yaklaşma meyli gösterdi.⁴⁸ Emin, ABD ve Pakistan'dan güvenlik desteği kazanmaya çalışırken 24 Aralık 1979'da Sovyet birlikleri Afganistan'a girdiler. Emin bir Sovyet saldırısını fark etmiş ve Kabil'in merkezindeki Halk Evi'nden yedi mil uzaklıktaki Darul Aman Sarayı'na yanına seçkin korumalar ve birkaç tane tank alarak gitmişti. Ancak savunma çok zayıftı ve 28 Aralık 1979 sabahı Hafizullah Emin öldürüldü.⁴⁹

Hafizullah Emin'in ölümünden sonra 28 Aralık'ta göreve Babrak Karmal getirilmişti. Tüm yetkileri elinde bulunduran Karmal, hem Afganistan Devrim Konseyi Başkanı, hem demokratik Halk Partisi'nin genel Sekreteri ve hem de Başbakanı. Yeni Cumhurbaşkanı Karmal, tabanını genişletmek için kabineye komünist olmayan eski bürokratlara da yer verdi.

Babrak Karmal iktidara geldikten sonra “Barışa, Özgürlüğe ve ulusal bağımsızlığa doğru ileri” sloganı altında yeni bir program ilan etti. O daha önceki liderlerin hatalarını tekrarlamamak için bazı girişimlerde bulundu. Örneğin: Hafizullah Emin döneminde hayatta kalmayı başaran tüm siyasi tutukluları serbest bırakması, hükümetin anti-demokratik ve insanlık dışı uygulamalarının yasaklanması, İslam'ın mukaddes kurallarına, düşünce ve vicdan özgürlüğüne, aile bütünlüğünün korunmasına ve vatandaşların özel mülkiyet haklarına saygı

⁴⁷ Tanin, *Afganistan Der Karn-i Bistüm 1900-1996*, s. 254.

⁴⁸ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 125

⁴⁹ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 127.

gösterilmesi.⁵⁰ Tüm bunları yaparken Karmal, halka kendisinin ateist değil de Müslüman olduğuna inandırmak için özel çaba harcadı. Afgan Cumhurbaşkanı artık her sözüne Besmeleyle başlıyordu ve onun emriyle köylerden toplanan mollalar, Kabile getirildi ve dini konferanslar düzenlendi.

Babrak Karmal bir taraftan halkın desteğini almak için yaptığı işlerin yanında, diğer taraftan da Afganistan'ı tam bir Sovyetleştirme politikasına göz yumuyordu. Ruslar Afganistan'ı Sovyetleştirme programı çerçevesinde Afgan çocuklarını 1980'lerin başından itibaren Sovyetler Birliği'ne göndermeye başladılar. Gönderilen çocukların yaş ortalamaları 7- 15 arasındaydı ve Sovyetler Birliği'ne öğrenci gönderme işini de, Afganistan Demokrat Kadınlar Örgütü düzenliyordu.⁵¹ 1980 ve 1985 yılları arasında toplam 53 000 çocuk yurtdışına gönderildi ve bunların 47 000'i Sovyetler Birliği'ne, geri kalanı ise Doğu Bloku ülkeleri içinde olan Bulgaristan ve Almanya'ya eğitim amaçlı gönderildi.⁵² Ülke içindeki eğitim programları da yeniden resimlenmeye başlandı. Kabil Üniversitesi müfredatı komünist ideolojiye göre düzenledi ve Marksizmle ilgili dersler ağırlıklıydı. Başlıca Dersler şöyleydi: Lenizm, Marksizm Teorisi, Diyalektik materyalizm, Rusya Tarihi ve Dünya işçi hareketinin tarihçesiydi.⁵³

Sovyetleştirme politikası çerçevesinde bir diğer göze çarpan hareket de KHAD “ Khedemati İttıla'ati Devleti ” kelimelerinin kısaltması, Afganistan'daki komünist rejimin gizli haber alma örgütüydü. KHAD Afganistan'da en korkunç kurumdu. KHAD ismini duyan insanlar korkup dehşete kapılıyordu. KHAD'ın başkanı ise, Komünist Afganistan'ın son cumhurbaşkanı Dr. Necibullah idi. KHAD, Sovyet Gizli Haberalma Örgütü KGB'den kopyalanarak kurulmuştu ve tamamen Moskova tarafından finanse ediliyordu. Örgütün açıklanan amacı ise her Afgan ailesinden bir üye edinmekti.⁵⁴

⁵⁰ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 147-149.

⁵¹ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 158.

⁵² Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 159.

⁵³ Tanin, *Afganistan Der Karn-i Bistüm 1900-1996*, s. 242.

⁵⁴ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s.164.

1.2.2. Mücahitler ve İslami Partiler

1978 Nisan ayında⁵⁵ iktidara gelen komünistler, birbiri ardına yeni reform programları açıklayarak bunları uygulamaya zorlamaya başladılar. Reformların çoğu, Afganistan'ın geleneksel ve kültürel toplum yapısına, yaşam tarzına aykırıydı. Hükümetin ilan ettiği reform programları çerçevesinde, yüzyıllardır süregelen başlık parası kaldırılmış, zenginlerin toprakları ellerinden alınmış ve bazı varlıklı ailelerin kızları zorla yoksul ve fakir gençlerle evlendirilmişti. Bunların yanı sıra medya ve okullar yoluyla ateistlik ve komünist rejimi propagandası yapılmaya başlamıştı. Toplumda söz saygınlığı ve söz sahibi olan din adamları tutuklanarak ya yok ediliyordu ya da uzun süre hapislerde tutuluyorlardı. Okul programlarından İslam dini dersleri olabildiğinde aza indirilmiş ve bunun yerlerine kominizim dersleri ağırlık kazanmaya başlamıştı. Tüm bu nedenler ve uygulamalar toplumu isyana sevk etmiş ve cihat kavramı çerçevesinde gizli bir şekilde güçlenmeye başlayan mücahitlerin komünist rejimine karşı ayaklanmalarına neden olmuştur.⁵⁶

1979 yılında ayaklanmalar ülkenin dört bir yanında patlak vermişti.⁵⁷ Ayaklanmalar ülkenin hemen hemen tüm bölgelerinde hatta ülkenin kuzeyinde Sovyet sınırlarına yakın Afgan kasabalarına bile yayılması hükümetin aczinin bir göstergesiydi. Artık büyük kentler haricinde kasaba ve köylerin çoğu Afgan Mücahitlerin denetimindeydi. Büyük kentlerin birçoğunda gece sokağa çıkma yasağı uygulanıyordu. Çünkü mücahitler geceleri çok faaldi. Artık Kabil rejimi Afgan Silahlı Kuvvetlerine güvenemeyeceğini anlamıştı ve bütün kilit mevkilere Sovyet vatandaşlarını yerleştirmeye başlamıştı. Afganistan'daki Sovyet danışmanlarının ve teknik uzmanlarının sayısı gittikçe artıyordu. Afgan Savaş uçaklarını Sovyet pilotları kullanmaya başlamıştı. Kabil Rejiminin ayaklanmaları bastırmakta yetersiz kalması ve her gün kontrolü bir az daha kaybetmesi Moskova'yı endişelendirmişti. Ayaklanmalar ülkenin dört bir yanını sarmış ve ülkenin % 80'i mücahitlerin kontrolüne girmişti.⁵⁸

Kısaca Söylemek gerekirse, Davud Han, Nur Muhammed Taraki, Hafizullah Emin ve Babrak Karmal'ın ardı ardına gelen olayları iktidar dönemlerinde

⁵⁵ Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 25.

⁵⁶ Roy, *Afganistan'da Direniş ve İslam*, s. 55.

⁵⁷ Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 29.

⁵⁸ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 178- 179.

birbirlerine karşı gerçekleştirdikleri darbeler ve iktidara hâkim olmak için gösterdikleri mücadelelerdir. Ne yazık ki bu mücadeleler ve yanlış uygulamalar sabırları taşırılmış ve Afganistan tarihinde yeniden kara bir sayfa açılmasına sebep olmuştur.

1970 yılının başlarından itibaren İslamcılar, komünistlerle rekabet halinde ordu içerisinde örgütlenme faaliyetlerini başlattılar. İhtimali bir darbe hazırlığı yaptılar ve bu görevi de Mühendis Habiburrahman ile Ahmet Şah Mesut üstlendiler. Davut han, her yönüyle İslamcılarla mücadele etti. İçişleri bakanı Faiz Muhammed, sol hareketin Perçem kanadının üyesi olduğundan, İslamcıları tasfiye hareketi başlattı. Bu da, İslamcılar arasında ikiliğin ortaya çıkmasının tarihi olarak bilinmektedir. Bundan sonra İslamcı hareketini yürütenler devletin sıkı takibi nedeniyle ülkeyi terk etmeye mecbur kaldılar.⁵⁹

İslamcı liderler arasındaki iç çekişmeler ve ihtilaflar, İslamcıları iki gruba ayırdı ve bir kısmı Burhaneddin Rabbani yanında toplanırken, diğer grubu da Gulbeddin Hikmetyar'ın çevresine toplandılar. Gülbettin Hikmetyar ve Burhaneddin Rabbani birbirleriyle sürekli temas halindeydiler ve bazı konularda işbirliği yapıyorlardı. Başlattıkları isyanların bastırılmasından sonra, hayatta kalan İslamcılar Pakistan'a sığındılar ve burada Afgan mücahitler kendi örgütlerini kurmaya başladılar. Pakistan Hükümeti onlara faaliyetlerini sürdürebilmeleri için büro açmalarına izin vermişti. Bu zaman sürecinde İslamcılar Bhutto'nun Avami partisi olmak üzere Pakistan ordusundan, Pakistan Cemaat-i İslami gibi yerlerden destek almaya başladılar. Bir yıl süre içerisinde Suudi Arabistan da bir miktar maddi yardımda bulundu. Pakistan'ın Afgan İslamcılarına verdiği destekler ideolojik olmaktan ziyade stratejik vasıflar taşımaktaydı; Afgan İslamcılar, milliyetçi ideolojiyle Peştunistan hakkında Kabil hükümetinin almayı düşündüğü bazı kararlara karşı çıkarken Kabil-Yeni Delhi yakınlaşmasını da Müslüman dayanışması adına reddediyordu.⁶⁰

Afgan Sünni mücahitler hareketleri Pakistan'da karargâh kurarken, Şii kökenli hareketler de İran'da üslenmişlerdi. İran hükümeti, Afganistan'daki Şii azınlığına büyük bir ilgi gösteriyordu. Tüm bunların yanında Afgan direniş

⁵⁹ Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 35.

⁶⁰ Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 30.

hareketinin merkezi Pakistan idi. Çünkü ülkenin yaklaşık % 85'ini temsil eden Sünni hareketler Pakistan'da idiler.

Başta birlik olarak ortaya çıkan ve Kabil Üniversitesinde Müslüman Gençler olarak faaliyetlerini devam ettiren hareketler içindeki şahısların aralarındaki kişisel problemleri, etnik, dil, bölge farklılıkları ve dış güçlerin kışkırtmaları sonucu birçok harekete bölündüler. Bunlardan en önemlilerini sırayla yazmaya çalışacağız.⁶¹

Hizb-i İslami Afganistan: 1975 yılında Gulbeddin Hikmetyar tarafından kurulan bu parti, Afgan direniş gruplarının en ideolojik olanı, en güçlüsü ve son derece muhafazakar olanıdır. Bu parti, Gulbeddin Hikmetyar Kabil Üniversitesi'nde mühendislik öğrenimi görmekte, 1969 yılında kurulmuş olan Müslüman Öğrenciler Hareketinden doğmuştur. Ülkedeki gençlerin büyük bölümünü bünyesinde toplamış olan bu teşkilat, mücahit grupların en güçlüsü olarak kabul edilmektedir.

Hizb-i İslami, görüş çizgisi olarak, Kuran-ı Kerim, sünnet ve Hanefi fikhını esas aldığını açıklamıştır. Örgüt, gençliği kumardan, içkiden, zinadan ve ahlaki çöküntüden korumayı hedeflemektedir. Okullarda Kuran-ı Kerim ezberletmenin ciddiyetle uygulanacağı, ısrarla belirtilmektedir. Karma eğitim içinde kız ve erkek öğrencilerin bir arada okutulmaları derhal terk edilecektir.

1992 yılında Sovyet yanlısı Dr. Necibullah hükümetinin devrilmesinin ardından Mücahit gruplar kendi aralarından birini seçerek hükümet kurmaya karar verdiler. Mücahit gruplar ilk Sıbgatullah Müceddedi daha sonra Burhaneddin Rabbani liderliğinde bir hükümet kurulması konusunda uzlaştılar. Ama partiler arası çekişmeler devam etti ve çok geçmeden Taliban, iç savaşa katılan tüm mücahit grupların karşısına ciddi bir rakip olarak ortaya çıktı.⁶²

Afganistan İslami Cemiyeti (Cemiyet-i İslami): Burhaneddin Rabbani liderliğinde 1975 yılında kurulan parti, siyasi ve askeri güç açısından cihat döneminin en büyük mücahit örgütlerinden biri idi. Cemiyet-i İslami partinin temeli, Kabil Üniversitesi profesörlerinden Gulam Muhammed Niyazi tarafından 1975 yılında atıldı. Mısır'da eğitim görürken Müslüman Kardeşler ile yakın ilişki içinde bulunan Niyazi, Kabil'e dönünce Şeriat Fakültesi'nde hareketin ilk çekirdeğini oluştur. Burhaneddin Rabbani başkanlığa, Gulam Muhammed Niyazi de

⁶¹ Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 27.

⁶² Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 28.

yardımcılığa getirildi. Fakat Davut Han döneminin başlamasıyla, İslami harekete büyük darbeler indirilmeye başlandı. Tutuklamalar yaşandı. Sayyaf hariç, Muhammed Niyazi de dâhil olmak üzere yarısı bu dönemde, diğer yarısı da Taraki döneminde öldürüldüler. Burhaneddin Rabbani ise Pakistan'a sığınarak kurtuldu. Ülkenin dört bir yanında etkinliği olan Cemiyet-i İslami, yirmi beş bine yakın mücahit taraftara sahip bulunmaktaydı. Bedeşşan, Pençşir, Belh, Tahar, Herat gibi illerde daha güçlüydü.⁶³

Afganistan-Rus savaşında önemli rol oynayan Cemiyet-i İslami lideri Burhaneddin Rabbani, savaştan sonra geçici mücahit hükümetin başına getirildi. Rabbani, Kabil'in Taliban hareketi tarafından işgal edildikten sonra Kabil'i terk etmek zorunda kaldı. Taliban hareketi yıkıldıktan sonra da, Burhaneddin Rabbani, Bonn Barış Konferansına heyet gönderip, konferansta geçici hükümet başkanı olarak seçilen Hamid Karzai'ye yönetimi devretti.

Kuruluş yıllarında geniş kültür çalışmalarıyla halkın eğitilmesi, uyarılması ve İslam'a hizmet ile uğraşan Cemiyet-i İslami mensupları, Rus işgalcilerinin Afganistan'ı işgaliyle birlikte silaha sarıldılar.

Rabbani öngördüğü İslami devlet düzeninde din adamlarının toplumdaki rolüne değinirken şöyle açıklıyordu:

*‘‘Afganistan’da mollaların toplumdaki yeri ve önemi İran’dakinden çok farklıdır. İran’da mollalar İslam devrimi sırasında hayati bir rol oynadılar ve bu rollerini hala sürdürüyorlar. Oysa Afganistan’da mollaların devlet işlerine karışması pek alışılmış bir şey değildir. Bizim ülkemizde mollalar sadece camileri yönetmekte ve din eğitimiyle ilgilenmektedirler. Biz onları bu görevlerini cihadın başarıya ulaşmasından sonra da sürdürmelerini istiyoruz. Gelecekte mollalar ülke yönetiminde daha fazla söz sahibi olmak isteyebilirler. Bu yüzden biz şimdiden din adamları ile modern eğitilmiş insanlarımız arasında karşılıklı işbirliği ve anlayış ortamını hazırlamaya çalışıyoruz’’.*⁶⁴

Rabbani'nin en büyük rakibi olan Gülbeddin Hikmetyar ile aralarında, Sovyet işgali sırasında Hikmetyar'ın Hizb-i İslami örgütü ile Rabbani'nin Cemiyeti İslami

⁶³ Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 27.

⁶⁴ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 236-237.

gurubu arasında sayısızca çatışmalar çıktı ve her iki taraftan da binlerce kişinin ölmesine neden oldu.⁶⁵

Gülbeddin Hikmetyar, çoğunluk açısından Afganistan'ın ikinci büyük ve kalabalık etnik gurubu olan Tacikleri etrafında toplayan Rabbani'yi kendi iktidarının önündeki en büyük engeli olarak görüyordu ve onu ortadan kaldırmak istiyordu. Ancak Pençşir Vadisi'nde yıllardan beri Ruslara karşı mücadele veren Tacik asıllı mücahit komutan Ahmed Şah Mesud'un Cemiyet-i İslami hareketine katılmasıyla Rabbani daha da güçlendi ve Hikmetyar'ın karşısına daha güçlü bir rakip olarak ortaya çıktı. Bu iki lider arasındaki çatışmalar 1990'lı yılların ortalarında başkent Kabil'i yerle bir eden savaflara neden oldu. On yıllık Sovyet İşgali döneminde bile savaştan zarar görmeyen Afgan başkenti Kabil, mücahitlerin iktidar hırsı yüzünden tam bir hayalet kentine dönüşmüştü.⁶⁶

Hizb-i İslami (Halis Kanadı): Gülbeddin Hikmetyar liderliğindeki Hizb-i İslami'den bazı görüş farklılıkları sebebiyle ayrılan Yunus Halis 1978 yılında kurduğu ikinci Hizb-i İslami teşkilatı, beş bine yakın mücahit taraftarıyla Nengerhar, Kabil ve Pektia illerinde etkili olmuştur.⁶⁷ 1919 yılında doğan Yunus Halis medreseden mezun olduktan sonra, çalışmalarını Deobend'de devam etti.⁶⁸ Yunus Halis, Rusların işgalinden önce Afganistan Radyo – Televizyonun tercüme bürosunda görev yaptı ve bir süre gazeteci olarak aylık Pyam-i Halk dergisinde ve Varang Gazeteside çalıştı. 1960'lı yıllarda beyin ameliyatı geçirdi ve bir süre köşesine çekildi. 1973 yılında Muhammed Davud'un iktidara gelmesinin ardından, oğlunun militan İslamcılara katıldığı gerekçesiyle idam edilmesinden sonra Afganistan'ı terk ederek Pakistan'a yerleşti. 1978 yılında Afganistan'da komünistlerin iktidara gelmesiyle beraber Peşaver'de kendi örgütünü kurarak silahlı mücadeleye başladı.⁶⁹

Mevlevi Muhammed Yunus Halis, Amerika'nın Afganistan'a girmesinin ardından, Nato ve Amerikan Askerlerine karşı cihat ilan ederek dağlar çıktı ve 2006 yılında vefat etti.

⁶⁵ Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 29.

⁶⁶ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 237.

⁶⁷ Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 27.

⁶⁸ Roy, *Afganistan'da Direniş ve İslam*, s. 211.

⁶⁹ Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 28.

İttihad-i İslami: Dört dinci mücahit örgütünün en küçüğü olan İttihad-i İslami Yunus Halis'in grubu gibi ülkenin Pakistan sınırında güney bölgelerinde faaliyet göstermekteydi. Kahire'deki El-Ezher üniversitesinde din öğrenimi gören Abdurrahman Rasul Sayyaf tarafından kurulmuş İttihad-i İslami, küçük çapta Ruslara karşı çatışmalarına devam ettirdi. Sayyaf'ın dünya görüşü ve genel davranışları Hikmetyar'dan pek farklı değildi. Peşaver'de lüks bir yaşam sürdürüyordu. Sayyaf 1982 yılında kurulan Mücahit Birliğine iki yıl süreyle başkan seçilmiş ancak başkanlık süresi bitmeden birlik dağılmıştır.⁷⁰

Abdurrahman Rasul Sayyaf, uzun yıllar Kabil Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde görev yaptı. Halen Afgan Siyasetinde yerini tutmakta ve Ustad lakabıyla anılan Sayyaf, 2010 yılında yapılan parlamento seçiminde ikinci kez Kabil milletvekili olarak seçilmiştir.

Hareket-i İnkılab-ı İslami: Diğerlerine göre bir az daha ılımlı ve Batı yanlısı liberal mücahit örgütlerinden biri olan Hareket-i İnkılab-ı İslami liberal görüşlü din adamlarından oluşan bir harekettir. Örgütün lideri Muhammed Nebi Muhammedi adlı din bilginidir.⁷¹ Hareket-i İnkılab-ı İslam, üç ana amaç için kuruldu; Hizb-ı İslam ile Cemiyet-i İslami arasındaki ayrılığı gidermek, medrese eğitilmiş ulema ile mektep eğitilmiş İslamcı aydınlar arasında birliği gerçekleştirmek ve geleneksel ulema yanlısı halk kitleleriyle modern eğitim görmüş İslamcı liderin taraftarları arasında bir kaynaşma sağlamak. Hareket, 5 Eylül 1978 yılında Pakistan'ın Kuvetta kentindeki bir camide görevli imam ve Afganistan Eski Meclisi üyelerinden Mevlevi Muhammed Nebi Muhammedi başkanlığında kuruldu. Ancak, Ekim 1978 yılında dağıldı. Birleşme sağlanamayınca Hareket-i inkılabı İslami de Mevlevi Muhammed Nebi liderliğinde bir hareket olarak ortaya çıktı.

Pakistan sınırındaki Afgan bölgesi Veziristan'da, Afgan ordusundan kaçarak kendilerine katılan subayların yardımıyla 13 eğitim merkezi kurduklarını söyleyen Muhammedi cihadın ilk yıllarında ihtiyaç duydukları silahları Pakistan'ın sınır bölgelerindeki silah pazarlarından temin ettiklerini belirtiyor. Muhammedi, Afganistan'da gerçek anlamda demokratik bir devletin kurulmasından yana olduğunu belirtirken aynı zamanda hiçbir hükümet Afgan halkının geleneksel hayat tarzını

⁷⁰ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 238-239.

⁷¹ Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 28.

tehdit etmemeli ve toplumun geleneklerine ters düşmemeli şeklinde görüşlere sahip olduğunu belirtmektedir.⁷²

Mehaz-i Milli: Afganistan mücahit gruplarının bir diğeri olan Mehazı Milli, Afganistan'da sofi akımının ileri gelenlerinden biri olan Pir Seyid Ahmed Geylani'nin liderliğinde 1979 yılında kurulmuş olan Mehazı Milli İslamidir.⁷³

Pir Geylani, siyasi nüfuzunun yanı sıra Afganistan'ın varlıklı kişilerinden biriydi. Geylani Komünist ihtilalinden önce muazzam bir servete sahip olan biriydi. Komünistlerin Afganistan'ı işgalinin ardından ailesiyle beraber Pakistan'a sığınıp orada örgüt faaliyetlerine devam etti. Pir Geylani, Afganistan için en iyi hükümet şeklinin batı tarzında bir demokrasi olduğunu belirtmektedir.⁷⁴

1985 yılında Sovyetler Birliğinde Mihail Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle Afganistan politikasında da değişiklikler oldu. Gorbaçov ülkesinin karşı karşıya bulunduğu sıkıntıların farkına vardı ve Afganistan işgali Sovyetler'e milyarlarca dolarlık maddi bir yük yaratıyordu. Artık Sovyetler Afganistan macerasından kurtulmanın bir yolunu aramaya başladılar. Sovyet rejimi Afganistan'dan çekildikten sonra da hem Kabil rejimini ayakta kalmasını sağlamak, hem de Sovyet ordusunun bu ülkeden geri çekilmesini sağlayacak bir seçenek seçtiler. Böylece hem Sovyet ordusunun Afganistan'dan yüz akıyla geri çekilmesi, hem de bu ülkedeki komünist rejimin ayakta kalması sağlanacaktı.⁷⁵

1.3. Ekonomik Durumu

Afganistan'ın ekonomisi özellikle 2001 yılından bu yana gelişmiş ülkelere gelen yardıma ve Dünya Bankasından Afganistan için ayrılan bütçeye dayalıdır. 2001, 2006 yıllarına Bonn Konferansı Afganistan zirvesi yapılmış olup 53 milyar dolar bütçe ayrılmıştır.⁷⁶ 2012 yılında Tokyo'da yapılan Afganistan zirvesinde ise 18 milyar dolar Afganistan için ayrılmış olup, dönem cumhurbaşkanı Hamid Karzai'nin ülkenin gelişmesi konusunda başarısız olduğu söylenmiştir.⁷⁷

⁷² Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 239-240.

⁷³ Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 27.

⁷⁴ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 241.

⁷⁵ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 188.

⁷⁶ http://www.bbc.com/persian/afghanistan/k02_bonn2-moradian.shtml, (22.11.2012).

⁷⁷ http://www.bbc.com/persian/afghanistan/tokyo_conference_q_and_a.shtml, (22.11.2015).

Denize kıyısı olmayan ülke Afganistan, uluslararası ticareti tümüyle komşularının tanıdığı transit olanaklarına bağlıdır. Demiryollarının yetersizliği ve ulaşım elverişli akarsuların azlığı dolayısıyla taşımacılık temelde karayoluna dayanmaktadır. Yüksek taşıma maliyetleri ülke ekonomisi üzerinde ağır bir yükür. Afganistan kendi ulaşım sistemini komşularıyla eşgüdüme sokmakta da güçlük çekmektedir. 1978 yılında bir Fransız firması Kabil, Kandahar ve Herat'ı birbirine bağlayacak ve batıda İran'a, Güneyde Pakistan'a kadar uzanacak olan demiryolunun yapımını üzerine almışsa da çıkan iç savaşlar nedeniyle tamamlanmamıştır. Karayollarını Kandahar-Çaman, Kabil –Torham ve Herat- İslamkale kısmını Amerikalılar, Kabil-Kunduz-Kızılale İle Puli – Humri-Mezari Şerif kısmını da Sovyetler birliği yapmıştır. Sovyetler döneminde yapılan Amu Derya üzerindeki Hayratan Köprüsü, Afganistan'ı Orta Asya ülkeleri ve Çin Cumhuriyetiyle bağlamakta ve ticari malzemelerin her iki tarafa da geçmesinde önemli rol üstlenmektedir.

1.3.1. Tarım ve Hayvancılık

Afganistan tarıma dayalı bir ülke olduğu için halkın büyük bir kısmı tarımla uğraşır. Verimli topraklara sahip olan ülke bitmek bilmeyen savaşlar nedeniyle ziraat alanında gelişmemiştir. Araziler küçük parçalar halinde olup, toprak çoğunlukla ilkel metotlarla işlenir. Afganistan'ın başlıca tarım ürünleri: Buğday, mısır, pirinç, arpa, fasulye, bezelye, çavdar, darı, yonca, patates, soğan, lahana, patlıcan, kabak, limon, kiraz, elma, pamuk, şeker pancarı ve tütündür. Üretilen ürünlerin bazıları ülke halkının ihtiyacını karşılar, bazıları da karşılayamamaktadır.

Ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olan hayvancılık, halkın en çok uğraştığı alanlardandır. Hayvancılık ülke ihtiyacını karşılayacak kadar olup, bazen komşu ülkelere ihracat da yapılmaktadır. Hayvancılıkta; koyun, keçi, deve, at ve merkep gibi evcil hayvanlar beslenmektedir. Bu hayvanlar içinde birçok alanda kullanılan koyun; eti, derisi, sütü, yünü ve karakul derisi için beslenir.

Afganistan'da ırmaklar ve nehirler, tarım alanında kullanıldığı gibi elektrik üretimi ve sulama amaçlı barajlar için de kullanılmaktadır. Ancak istikrarsızlıklar yüzünden ayaküstünde duramayan ülke, özellikle elektrik konusunda halkının ihtiyacını karşılayamamaktadır. 1960'lı yıllarında yapılmış plan ve projeler tamamlanamamıştır. Bend-i Selma buna bir örnektir. Davut Han döneminde

planlanmış olan bu proje en son 2014 yılında Hindistan tarafından tamamlanmış olup, 42 mw. elektrik üretmektedir. Ülke geneli elektriği komşu ülkeler olan Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dan alınmaktadır.⁷⁸

Yıllık yağış miktarı bölgeden bölgeye değişmektedir. Çöllerde 75 mm'ye kadar düşen yıllık yağış, yaz musonlarından etkilenen dağlarda 1.250 mm'ye kadar yükselir. Batıdan doğuya doğru giderek artan yıllık yağış, güneybatıdaki muson bölgesinde ortalama 400 mm civarındadır.⁷⁹

Bitki ve hayvan varlığı açısından Afganistan, güneyde, özellikle kıraç bölgelerle kum çöllerinin bulunduğu batı kesimine geldikçe bitki örtüsü seyrelir ve neredeyse hiç görülmez ancak ilkbahar başlarındaki yağmur mevsiminde çiçekli otlara rastlanır. Daha çok yağış alan kuzey bölgelere doğru gidildikçe bitki örtüsü sıklaşır. Özellikle musonların etkisinde kalan Celalabad'ın kuzeyindeki dağlık bölgede yoğun bir bitki örtüsü görülür. Yükseklerde çam ve göknar gibi iğne yapraklı ağaçların baskın olduğu geniş ormanlar yer alır. İğne yapraklı orman çizgisi ortalama 3.000 m'nin üstündedir. 1.700 – 2.000 m arasındaki yükseltilerde sedir ağaçları çoğunluktadır daha alçaklardaki başlıca ağaç türleri ise meşe, ceviz, akağaç, dişbudak ve ardıçtır.⁸⁰

Afganistan'da, astropik iklim kuşağına özgü yırtıcı hayvanların çoğu bulunur. Ama eskiden çok olan büyük memelilerin sayısı artık oldukça azalmıştır. Ceyhun kıyılarında yaşayan Sibiry kaplanının soyu neredeyse tükenmektedir. Güneydoğudaki kaplanlar da yok olmak üzeredir. Gene de dağlarda ve eteklerinde çok sayıda yırtıcı hayvana rastlanır. Kurt, tilki, sırtlan, çakal ve vaşak gibi türler yaygındır. Pamir Dağlarında yabanî keçiler, özellikle uzun ve kıvrık boynuzları için avlanan markorlar ve Alp dağ keçileri görülür. Argalı (marko polo koyunu) gibi yabanıl koyun türleri de Pamir ve Hindukuş dağlarında yaşar. Dağlık ve ormanlık bölgelerde ayı da bulunur. Kuşlar arasında çeşitli akbaba türleriyle kartallar ön sırayı alır. Irmaklarda çok sayıda balık türü vardır. Ama Hindukuş Dağlarının kuzey yükseltilerindeki akarsu ve göllerde alabalıktan başka balık türüne ender rastlanır.⁸¹

⁷⁸ <http://www.bbc.com/persian/afghanistan/> (2015.07.15)

⁷⁹ Husaini, *Coğrafiya-i Tabii ve Fiziki Afganistan*, s.15.

⁸⁰ Husaini, *Coğrafiya-i Tabii ve Fiziki Afganistan*, s. 15.

⁸¹ Husaini, *Coğrafiya-i Tabii ve Fiziki Afganistan*, s. 17.

1.3.2. Sanayi

Afganistan'da kuruluş halindeki modern sanayi büyük ölçüde tarımsal hammaddeye dayanır. Başlıca sanayi dalı pamuklu dokumadır. Ayrıca suni ipek ve sentetik iplik üretilir. Diğer sanayi ürünleri arasında, çimento, şeker, bitkisel yağ ve yünlü dokuma gelmektedir. Mezar-ı Şerif'te doğal gaz dayalı büyük bir azotlu gübre fabrikası kurulmuştur. Tuz, azot, asbest ve barit üretimi de mevcuttur.⁸² 2001 sonrası, kuzey bölgelerde halı dokuma yerleri kurulmuştur. Ancak elle dokunan halılar ülke ihracatında ayrı bir yere sahiptir.

1.3.3. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar açısından Afganistan'ın zengin bir ülke olduğu bilinmektedir. Ekonomik önem taşıyan yer altı kaynakları bol miktarda bulunmaktadır. Yer altı kaynakların başında Mezar-ı Şerif'in 120km batısında bulunan, Cuzcan iline bağlı Şibirgan'da ortaya çıkarılan zengin doğal gaz kaynakları gelir. Sovyetler döneminde, Hoca Gügerdak ve Yetim Dağ alanlarında depolama ve arıtım tesisleri kurulmuştu. Doğal gaz bir boru hattıyla Sovyetler Birliği'ne taşınırken, ikinci bir boru hattıyla da Mezar-i Şerif'te kurulan termik enerji santralına ve kimyasal gübre fabrikasına iletilmekteydi. Sovyetler döneminde yılda (1980-1981) 2.790.000 m³ gaz elde edilmekteydi. Ancak iç savaşlar nedeniyle kimyasal gübre fabrikası hariç diğer fabrikalar çalışmamakta ve doğal gaz boru hattı da tahrip olmuştur.⁸³

Hindukuş dağlarının kuzey yamaçlarında birçok kömür havzası bulunmakta olup, yılda (1980-1981) 118.700 ton civarında kömür çıkarılmaktaydı. Ayrıca demir, çinko, kurşun, petrol bulunmaktadır. Ülkenin güneyinde dünyanın en zengin berilyum ve yakut yatakları yer almaktadır.⁸⁴ Sovyetler döneminde, Bağlan ilindeki Kerker ve Eştepe ile Belh ilindeki Kale-i Serkari Havzaları işletilmekteydi. Ancak 1991 yılından sonra bunlar da işletilmekten aciz kalmıştır.

Başkent Kabil'in 96 km kuzeybatısındaki Hacıgak'ta yüzde 62-62 oranında demir içeren 2 milyar tonluk yüksek vasıflı bir demir rezervi saptanmıştır. Kunduz ili yakınlarında bakır, kurşun ve çimento; Bedahşan ilinde de yarı- değerli lacivert taşı

⁸² Gubar, *Coğrafiya-i Tarikhi Afganistan*, s. 45.

⁸³ Gubar, *Coğrafiya-i Tarikhi Afganistan*, s. 65.

⁸⁴ Gubar, *Coğrafiya-i Tarikhi Afganistan*, s.65-66.

kaynakları bulunmuştur. Kayatuzu rezervleri yeterli olmakla birlikte ulaşımın elverişsizliği nedeniyle üretim sınırlı kalmıştır.⁸⁵

1.4. Siyasi Durumu

Afganistan'ın yakın geçmişine baktığımız zaman siyasi istikrarsızlık ve savaşlarla dolu yarım asır geçirdiğini söylemek mümkündür. Bu istikrarsızlık gelecek nesilleri de etkileyecek seviyede olup, yeni nesillerin eğitimden uzak kalmasına ve cehaletin son safhasına gelmesine neden olmuştur.

Sovyetlerin Afganistan'ı işgaliyle başlayan buhran, 1989 yılında Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesinin ardından, Sovyet yanlısı Dr. Necibullah hükümetiyle Afgan mücahitleri arasında çatışmalar başladı ve bu ülke içindeki iç savaşın başlangıcı oldu.⁸⁶ Ekonomisi yerle bir oldu. Fabrikalar çalışmaz duruma geldi ve kullanılan silahlar tarıma elverişli toprakları uzun süre kullanılamaz hale getirdi. Savaş ağaları ülkenin içinde bulunduğu durumdan faydalanarak silah ticaretine başladılar ve bunun tabi sonucu olarak aşiret liderleri de uyuşturucu ticaretine başladılar.

11 Eylül 2001 yılında Amerika Dünya Ticaret Merkezine⁸⁷ yapılan saldırıları bahane eden Amerika, Birleşmiş Milletlerin bu konudaki kararını beklemezsizin Taliban hükümetine saldırdı ve rejimi ortadan kaldırdı.⁸⁸ Aynı yılda Afganistan'a yönelik yapılan Bonn Konferansında Afganistan geçici Cumhurbaşkanı olarak Hamid Karzai seçildi ve yıllardır savaş içinde bulunan ülke, gelişmiş ülkelere karşılıksız yardım talebinde bulundu. Karzai hükümetinin başlamasının ardından ülke ekonomisinin yaklaşık % 90'i gelen yardımlara dayandı. Tüm bunların sonucu olarak ülke genelinde işsizlik ve yoksulluk arttı. Günümüzde ise ülkenin %36 oranında halkı fakirlik ve sefalet içerisinde yaşamaktadır.⁸⁹

5 Nisan 2014⁹⁰ seçimlerinde adaylardan herhangi biri % 50'yi tamamlayamayınca ikinci seçime gidildi. İkinci seçimden sonra koalisyon hükümeti oluşturuldu. Halk koalisyon hükümetinden son derece umutluydu. Son 30 seneyi

⁸⁵ Gubar, *Coğrafiya-i Tarikhi Afganistan*, s. 66.

⁸⁶ İrfan Sapmaz, *Dünya Benden Öğrendi*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2002. s. 26.

⁸⁷ Süleyman Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 137.

⁸⁸ Gündüz, *Afganistan, Taliban ve Ladin*, s. 137.

⁸⁹ Muhammed Zarif Amiryar, *Berresi Mukhtasar vaziyet İktisad Hazir Dar Afganistan*, Kabil: 2015. s.4.

⁹⁰ <http://www.bbc.com/persian/afghanistan/> (05.04.2014).

savaş içerisinde geçiren halk sonunda kısmî de olsa güzel geleceği dört gözle bekliyordu. Ancak koalisyon hükümeti halkı ve devleti düşünmek yerine kendi aralarında güç yarışına girdiler. Sonuç olarak uzlaşa yapamayan iki lider arasında kalan devlet güçsüz duruma düştü. Bu ortamı fırsat bilen terör yanlısı örgütler (İşid ve Taliban) ülkenin farklı yerlerine saldırılar oluşturdular. Savaş coğrafyası değişti, Pakistan sınırında faaliyet gösteren Taliban militanları bu kez kuzey Afganistan bölgesine geçti. Badehşan, Kunduz, Tahar, Sari Pul, Cüzican, Faryab gibi kuzey illerinde faaliyetlerini artıran Taliban militanları direk halkı hedef alan saldırılara başladı. Hükümet yetkilileri tüm bu olaylar olurken arada sırada bir açıklama ile yetindi. Hükümetin güçsüz kaldığını gören halk özellikle gençler istikrarlı ve yaşanabilecek ortam arayışına çıktı. Birleşmiş Milletlerin Afganistan’a yönelik açıklamasına göre 2015 yılında 750 bin⁹¹ civarında Afgan mülteci Avrupa ülkelerine sığınmıştır. Bu durum ülke liderlerini rahatsız etmekte olup, yeni nesil için ise büyük bir kayıp olarak nitelendirilecektir. Çünkü bir ülkenin geleceğini gençler oluştururken tüm bu genç nüfusun ülkeden uzaklaşması zihin göçü anlamına gelmektedir.⁹²

1.4.1. Sosyo-Kültürel Yapısı

Afganistan çok uluslu bir ülke olduğu için, her ulusun kendine özgü kültürü, dili, gelenek ve göreneği bulunmaktadır. 20’den⁹³ fazla etnik yapıya sahip olan Afganistan, çeşitli kültürü ve geleneğiyle manevi zenginliğe sahiptir.

Afganistan toplumunun sosyo-kültürel hayatında din unsuru önemli bir yere sahiptir. Tarih boyunca Afganistan’da bulunan Belh, Herat ve Gazne gibi iller büyük İslam âlimlerine ev sahipliği yapmış ve bu coğrafyada Hindistan, İran gibi komşu ülkeleri de içine alacak kadar büyük İslam devletleri kurulmuştur.

Afganistan toplumu dinsel bir geleneğe sahip olduğu için, dini önderlerin vermiş olduğu hükümler, hükümetin koymuş olduğu kanunlardan daha fazla değer görmektedir. Ülke tarihine baktığımızda açık örneklerini görmek mümkündür.

⁹¹ <http://www.unhcr.org>. (19,11,2015).

⁹² *Afganistan State of Youth*, REPORT 2014, UNFPA, (United Nations Population Fund): 2014. s. 23.

⁹³ Erin Foster, *Afghan Ethnic Groups: A Brief Investigation*, CFC (Civil Military Fusion Center), Afghan Thematic Report / Socio-cultural Development 2011, s. 2.

Geçmiş hükümetlerin yapmış olduğu Batılılaşmacı reformlara, dini liderler öncülüğünde karşı çıkmıştır. Bu yüzden din, hayatın her safhasında görülmektedir.

Afganistan'da aile bağları oldukça kuvvetlidir. Ailenin tüm fertleri, aile reisi konumunda olan babaya saygı gösterirler. Bir ailenin oğlu evlense bile babası ile birlikte yaşar. Dolayısıyla çekirdek aile tiplerinden ziyade geniş aile tipleri görülmektedir.

Afganistan demografik açıdan pek gelişmiş bir ülke değildir. Şehirleşme uzun zamandır süregelen istikrarsızlık nedeniyle 1960'lı yıllara nazaran gerilemiş ve plansız bir kentleşme oluşmuştur. Ülke halkının % 50'i şehirlerde yaşarken diğer kısmı ilçe ve köylerde yaşamını sürdürmektedir. Afganistan'ın büyük şehirlerinde modernleşme ile geleneği yan yana görmek mümkündür. Farklı etnik yapılara sahip halk içerisinde, kendi geleneklerini sürdürenler olduğu gibi modern dünyada kabul gören kültürü benimseyenler de olmaktadır. Örneğin; azınlık olmalarına rağmen Hindu'lar, geleneklerini sürdürmektedir.

Büyük şehirlerde geleneksel ev yapıları bulunurken, modern yapıya sahip evler ve marketler de bulunmaktadır. Aristokrat aileler geniş ve lüks evlerde yaşarken, geriye kalan kesim ise eski ve ihtişamdı uzak evlerde yaşamını sürdürmektedir. Giyim ve yaşam bakımından Batı örnek alınmaya çalışılmıştır. Ancak bu örnekleri küçük şehirlerde veya merkezden uzak bölgelerde görmek pek mümkün değildir.

1.4.2. Nüfus Yapısı

Afganistan İslam Cumhuriyeti'nde 1979 yılından bu yana geçerli bir nüfus sayımı yapılmamıştır. 2014 yılında tahminlere göre 27.933.000 civarında nüfusa sahiptir.⁹⁴

Ülke halkının % 50 civarında ilçe ve köylerde yaşadığı için nüfus yapısında büyük ölçüde dengesizlik bulunmaktadır. Toplum geniş ailelerden oluşmaktadır. Çocuk sayısı ile aile gelirinin doğru orantılı olduğu düşüncesi yaygındı. Ancak kontrolsüz şekilde çocuk sayısının artması ülkede işsizliklere neden olmaktadır. 2014 yılına ait *The Asia Foundation* tarafından yapılmış bir ankete göre halkın % 92'si kız çocuklarını küçük yaşlarda gerekli gördükleri dini eğitim almaları için medreseye

⁹⁴ <http://global.britannica.com/place/Afghanistan>. (20.11.2015)

göndermekte ve on yaşını geçtikten sonra okullardan alınmaktadır.⁹⁵ Kız çocukları şehir merkezleri dışında devlet okullarına gönderilmemektedir.

1.4.3. Etnik Yapısı

Afganistan etnik yapı açısından zengin bir ülkedir. 20'den fazla etnik yapıya sahip olan bu ülke, farklı kültür ve gelenekleriyle rengine renk katmakta ve kültürel zenginlik oluşturmaktadır.⁹⁶

Ülkenin en büyük etnik yapısını % 42 oranla Peştunlar oluşturmaktadır. Kuçi'ler de Peştun'ların alt bir kabilesi olup, ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. Pakistan'ın Peşaver ve Küveyte gibi illerinde yaşayan Peştun'lar ile Afganistan Peştunları arasında dil açısından büyük bir benzerlik bulunmaktadır. Peştunlar; Durrani (Abdali), Ghurghusht, Ghilzai, Sarbani gibi alt kabilelere ayrılmaktadırlar.⁹⁷

Ülke nüfusunun ikinci büyük kısmını oluşturan Taciklerdir. % 27'lik bir kısmını oluşturan Tacikler, Afganistan tarihi boyunca iki cumhurbaşkanı çıkarmışlardır. Bunlar; 1929 yılında 9 aylığına işbaşına gelen Habibullah Khan ve ikincisi de 1992-1996 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı yapan Burhanuddin Rabbani'dir.⁹⁸

Afganistan'ın üçüncü büyük etnik grubunu oluşturan Türklerdir. Türkler (Özbek ve Türkmen), Afganistan nüfusunun % 12 'sini oluşturmaktadır. Özbekler % 9 ve Türkmenler ise % 4 lük bir oranla ülkenin üçüncü kalabalık etnik grubudur. Siyasi parti olarak Afganistan Türklerini temsil eden Cümbüş-i Milli İslami partisi Özbek general Abdurraşid Dostum tarafından kurulmuş olup, ülke siyasetinde önemli yere sahiptir. 2014 seçimlerinde Cumhurbaşkanlığı birinci yardımcılığına gelen Abdurraşid Dostum, ülkenin siyaset tarihinde önemli adımlar atmıştır.⁹⁹ Ülke siyasetinde Türkmenler gerektiği gibi rol alamamışlardır. Ancak el sanatları, Karakum derisi ticareti, Türkmen halısı dokuma ve ticareti, tarım ve hayvancılık gibi ekonomik konularda Afganistan için önemli bir yere sahiptir. Dünyaca ünlü Türkmen halısı bunun bir örneğidir.

⁹⁵ Nancy Hopkins, *Afganistan İn 2014 A Survey of the Afgan People*, The Asia Foundation, Kabul: 2014. s. 133.

⁹⁶ Foster, *Afgan Ethnic Groups: A Brief Investigation*, s. 2.

⁹⁷ Foster, *Afgan Ethnic Groups: A Brief Investigation*, s. 2.

⁹⁸ Foster, *Afgan Ethnic Groups: A Brief Investigation*, s. 3

⁹⁹ Foster, *Afgan Ethnic Groups: A Brief Investigation*, s. 2-3-4.

Hazaralar % 9 nüfusa sahip olmakla Türklerden sonra en kalabalık etnik grubudur. Küçük şive farklılıkları olmakla birlikte, konuştukları dil Dari dili ile aynıdır. Hizb-i Vahdet başta olmak üzere siyasi partileri vardır. Ülke siyasetinde oldukça önemli yere sahiptirler. 2001 seçimlerinden sonra her seçimde Cumhurbaşkanlığı birinci veya ikinci yardımcılığını Hazara'lar almaktadır.

Az sayıda Aimak'lar, Beluç'lar, Peşşe-i ve Nuristan-i gibi etnik gurplar da bulunmakta olup, çoğunluğu oluşturan etnik gruplar bunlardan ibarettir.¹⁰⁰

Afganistan'ın etnik yapısındaki çeşitlilik, kendisini dil alanında da gösterir. Nüfusun yaklaşık yarısı Peştuca, % 20 civarı da Dari dilini konuşur. Ülkenin resmi dilleri olarak kabul edilen bu iki dilden başka beş milli dil ve yirmiden fazla mahalli dil konuşulur. 1980'li yıllarda Türkçe'nin Özbekçe ve Türkmence şiveleri ile Belucice, Paşaice ve Nuristanice milli diller olarak kabul edilmiş ve milli televizyonda günlük programlar halinde yayın hakkı tanınmıştır.

1.4.4. Din ve Mezhepler

Afganistan toplumunun % 99'u Müslüman olup, % 1 civarında diğer dinlere mensup halk bulunmaktadır.¹⁰¹ Ülkede çok sayıda etnik grup bulunsu da birleştirici unsur olan İslam çerçevesinde ortak değerler ve kurallara sahiptir.

Afganistan toplumu, sosyo-kültürel alanda İslam kültürünü örnek almış, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik alanda da İslami kültür geçerlilik kazanmıştır.

Afganistan'da iki fıkhi büyük mezhep görülmektedir. Bunlar ehli Sünnet 'in Hanefi mezhebi ve Şia'nın Caferi mezhebidir. Kesin olmayan rakamlara göre % 65-70 Hanefi mezhebine, % 25-30 Caferi mezhebine mensuptur.

Şia mezhebinin İsmaili koluna ait küçük gruplar bulunmaktadır. Afganistan'ın Badehşan, Dere-i Suf illeri, Duşi ve Kile-gi ilçelerinde küçük gruplar halinde yaşamaktadır. İsmaili kolunun Afganistan sorumlusu Sayed Mansur Nadri'dir ki Seyid Keyan ismiyle bilinmektedir.¹⁰²

Afganistan'da Son zamanlarda Vehhabi düşüncesini taşıyan kişileri de görmek mümkündür. Ancak resmi olarak Vehhabi mezhebine mensup olduğunu

¹⁰⁰ Foster, *Afghan Ethnic Groups: A Brief Investigation*, s. 5.

¹⁰¹ Seyyid Abdulkayyum Secadi, *Jamia Shunasi Siyasi Afghanistan*, Matba-i Karvan, Kabil: 1391 H. s. 109.

¹⁰² Secadi, *Jamia Shunasi Siyasi Afghanistan*, s. 13.

söyleyen olmasa da düşünce yapıları ve yaptıkları Vehhabi mezhebini göz önüne getirmektedir. Sovyetlerin Afganistan’i işgal döneminde Suudi Arabistan’dan gelen din adamları Sünnilerin olduğu bölgelerde din dersleri vermişlerdir. Son zamanlarda ortaya çıkan Taliban, Elkaide gibi örgütlerde bulunan kişilerin Vehhabi oldukları düşüncesi yaygındır. Bunun dışında birkaç bin Hindu ve Yahudi bulunmaktadır.¹⁰³

1.4.5. Taliban ve Dini Yorumlama Biçimi

Taliban’ın İslam yorumu, Harici zihniyetin devamı olarak görülmektedir. Buna göre, Taliban hareketi Hariciler gibi kardeş kanı döküldüğü bir ortamda iktisadi, sosyal ve coğrafi şartların etkisiyle tepki olarak çıkmıştır.¹⁰⁴

Taliban, İslam ülkelerinde ortaya çıkan diğer İslami hareketlerden de etkilenmiştir. Bu hareketin ortaya çıkmasına, Sovyet işgali sonrasında, mücahit grupların kendi aralarında anlaşılamamış olmaları zemin hazırlamıştır. Taliban, İslami bir rejim kurmak iddiasındadır. Ancak birçok yerde “Taliban’ın İslam adına yaptıkları ya da Hanefi Fıkına göre uyguladığı şeyler İslam Hukukuyla uzaktan yakından ilgisi olmayan meseleler olmuştur. İslam âlimleri arasında tartışılan konuları İslamiyet’in olmazsa olmaz ilkeleri olarak algılayıp insanlara dayatmışlardır. Devlet memurlarının ve okul öğrencilerinin sarık takmak zorunda oldukları ya da herkesin sakal uzatması ve camilerde beş vakit namaz için yoklama alınması, kadınların mahremi olmaksızın dışarı çıkamaması gibi uygulamalar buna örnek olarak gösterilebilir. Taliban’ın bu konularda ısrar etmeleri ve onların halka uyguladıkları sert muamele ve baskı yapmalarından dolayı Haricilere ve Vehhabiler’e benzetilmiştir.¹⁰⁵

¹⁰³ Secadi, *Jamia Shunasi Siyasi Afghanistan* , s. 11.

¹⁰⁴ Serdar Uyan, *Usame Bin Ladin*, İstanbul, 2001, Kamer Yayınevi, s. 106-110.

¹⁰⁵ Vehid Müjde, *Afganistan ve Penç Sal Sütte-i Taliban*, Kabil, 2002, Meyvend Yayınları, s.31-33.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN TÜRKMENLERİ VE MEZAR-I ŞERİF BÖLGESİ

2.1. Afganistan Türkmenleri

Türkmenler Afganistan'ın Kuzeyinde, Badahşan'dan Herat'a kadar olan bölgeye dağılmışlardır. Badahşan'dan Herat'a kadar olan bölge de Afganistan Türkistani (Güney Türkistan) olarak geçmektedir. Bu bölgelerde Afganistan'da yaşayan iki büyük Türk boyu olan Özbekler ve Türkmenler yaşamaktadırlar. Badahşan, Kunduz ve Tahar illerine Katagan Zamin denilmektedir ve merkezi Tahar ilidir.

Türkmenler genel olarak Kuzey Afganistan'da yer alan illerde; Kunduz, Bağlan, Samangan, Balkh, Juzijan, Faryab, Badgis, Herat ve Hilmend aynı şekilde, başkent Kabilde de Türkmen nüfüsü bulunmaktadır. Türkmenlerin çoğunluklu olarak yaşadığı iller ise Juzijan, Balkh, Kunduz, Faryab ve Herat'tır. Tamamen Türkmenlerden oluşan bazı İlçeler ise Karkin, Khamab, Şortepe, Kukeldaş, Murdiyan, Akça, Mengecik gibi ilçeler ise tamamen Türkmenlerden oluşmaktadır.¹⁰⁶

Afganistan'da yaşayan Türkmen kabileleri ise; Salur, Sarık, Ersari, Teke, Elili, Karama ve Çudar¹⁰⁷ gibi kabileler olmak üzere dağılmışlardır. Afganistan Türkmenlerinin çoğunluğu Ersari kabilesine mensupturlar. Ersari kabilesinin kökeni kabile ismi olan Ersari'ya dayanmaktadır. Ersari, Kul Hacı'nın oğlu ve Ukurcik Alp'in ise torunudur. Bütün Ersari kabilesi buradan gelmektedir.¹⁰⁸ Kura, Ersari Kabilesinin en büyük boylarından birisidir. Altibölek, Karamkul, Devlet Abad,

¹⁰⁶ İsmetullah Osmani, *Mushakhasati Nijadi Turkmenha ve Ozbekha*, Kabil: Karvan Yayınevi, 1388. s. 29.

¹⁰⁷ Gunnar Jarring, *Turkhai Afghanistan Talash Mukaddemati der Ciheti Deste Bendi Akvami Turk Afghanistan*, (Çev.) Celair Azimi, 1370. s. 18.

¹⁰⁸ Muhammed Salih Rasikh Yıldırım, *Tarikh ve Ferhengi Türkmenha*, Kabil: Myvand Yayınevi, 1381. s. 114.

Faryab Devlet Aabat, Şirabad gibi ilçelerde yaşayan Türkmenler Kura boyuna mensupturlar.¹⁰⁹

Ersari Kabilesinin ikinci büyük boyu Güneş boyudur. Bu da on üç küçük boya ayrılmaktadır. Gaba Sakal, Çakır, Çekir, Arık Batır, Süleymen, Omar, Gizilca, Gurçangi, Bahşili, Goyinli, Allah Dad ve Gavak alt boylarıdır. Bunlar da; Andkhoy, Akça, Mezar-i Şerif, Şortepe, Balkh Devlet Abad, Şibirgan, İmam Sahip, Keldar, Khulmun Sıdık Aabad Köyü, Puli Khumrinin Çeşme-i Şir köyü, Hamab ve Karkin ilçelerinde yaşamaktadırlar.¹¹⁰

Bunların dışında Ersari Kabilesinin başka boyları ise Ulidepe, Çayı, Eiski, Erakli, Göglan, Efşar veya Auşar, Beyat vd. alt boylarıdır.¹¹¹

Afganistan Türkmenleri, Özbekler ve diğer etnik gruplarla yan yana yaşamaktadırlar. Türkmenler, sosyo-kültürel bakımdan diğer etnik gruplardan etkilenmiş olsalar da genel itibariyle gelenek ve göreneklerini sürdürmektedirler. Afganistan Türkmen toplumunda kültür ve gelenek son derece önemlidir ve hayatın her bir safhasında görebilmek mümkündür. Afganistan Türkmenlerinde yazılı kültür az olmakla beraber masallar, efsaneler, kahramanlık hikâyeleri vs. nesilden nesle şifahen aktarılmaktadır. Afganistan'ı Sovyetler Birliği işgaline kadar diğer etnik guruplarda olduğu gibi Türkmenlerin de aşiretleri vardı. Ancak son zamanlarda aşiret hanedanlığı ortadan kalkmış olsa da hala her köyde yaşulular diye adlandırdıkları kişiler bulunmaktadır. Yaşulular genel olarak kültürel düzeni korumakla yükümlüdürler. Yaşulular ne derlerse gençler ve toplumun diğer üyeleri itaat etmektedirler. Kültürlerine ve geleneklerine son derece saygı duyan Türkmenler, sosyal yaşamın her alanında etkili bir şekilde kültürlerini korumaktadırlar. Türkmen köylerinde moderniteyi de kimse yadırgamamaktadır. Bir yanda modern arabaları diğer yandan da atlar ve merkepleri görmek mümkündür.

¹⁰⁹ Yıldırım, *Tarikh ve FerhengiTürkmenha*, s. 114.

¹¹⁰ Yıldırım, *Tarikh ve FerhengiTürkmenha*, s. 115.

¹¹¹ Yıldırım, *Tarikh ve FerhengiTürkmenha*, s. 116.

2.1.1. Afganistan Türkmenlerinin Siyasi Durumu

Afganistan Türkmenlerinin siyasi durumuna baktığımızda, ülke siyasetinde gereken başarıyı elde edemedikleri görülmektedir. Afganistan kurulduğundan günümüze kadarki zaman içinde, Türkmenler Afgan siyasetinde yok denilecek kadar az rol almışlardır. Nedeni de uygulanan ayrımcılık politikasıyla beraber bir birlik oluşturup hak talebinde bulunamama durumunun süregelmesi olmuştur. Böyle duruma rağmen, Türkmen liderleri Afgan siyaset sahnesinde yer almak için bireysel çabalar içinde olmuşlardır. Nitekim 1964 yılında açılan ilk Afgan parlamentosunda Türkmen toplumu 6 milletvekili ile temsil edilmişlerdir. Bu vekiller Cüzican İlinden Abdulkerim Mahdum, Hacı Muhammed Emin, Muhammed Ahmet; Belh ilinden Kari Abdullah; Faryab İlinden Muhammed Omar Andhoyi ve Kunduz İlinden ise Mevlevi Hocamurat olmak üzere toplam 6 milletvekili çıkarabilmişlerdir. Bu milletvekilleri Türkmen toplumu için çaba harcasalar da Türkmenler arasında siyasi ve toplumsal birliği sağlama konusunda başarılı olamamışlardır.¹¹²

Sovyetlerin Afganistan işgali döneminde Türkmenler ülke siyasetinde bir iki kişilik temsili görevlerde bulunmuşlardır. O dönemde Geldi Han isimli bir Türkmen aydını Cüzcan iline vali olarak atanmış, Kunduz İlinden olan ilkokul öğretmeni Abdulmecid İşçi ise Tahar İlinde Milli Eğitim Müdürlüğüne getirilmiştir. Komünistler, Peştunlar ve Tacikler dışında kalan etnik grup mensuplarına da yer vermeye başladığı için Afgan Türkleri de bu durumdan sevinç duyarak birçok Özbek ve Türkmen genci Komünist Afganistan Demokratik Halk Partisine üye olmuşlardır.¹¹³

Mücahitler Döneminde Türkmenler Tacik Partisi Cemiyet-i İslami ve Peştun Partisi Hizb-i İslami saflarında cihada katılmış ve 1992 yılında kurulan mücahit hükümetinde hiçbir yetki elde edememiştir. 1992-2001 yılları arasında Türkmenlerin çoğunluğu General Abdurraşid Dostumun liderliğindeki Cümbiş-i İslami Partisi etrafında iç savaşa katılmışlardır. Aralık 2001 yılında Bonn'da düzenlenen Afgan Konferansına davet edilmemiş ve iktidar paylaşımının dışında tutulmuşlardır.

Afganistan Türkmenleri sonraki yıllarda, Karzai'nin Liderliğinde kurulan yeni yönetimde sembolik bir bakanlıkla temsil edilmiştir. Buna karşın Türkmen

¹¹² Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 45-46.

¹¹³ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 30.

toplumunun liderleri 2002 yılında Peşaver’de Türkmen Şura isminde bir örgüt kurmuş, ancak rekabet ve iç çekişmeler yüzünden Türkmen örgütü sıradan bir dernekten öteye gidememiştir.

Türkmen topluluğunda Maslahat isminde bir danışma meclisi mevcuttur. Maslahat meclisinde herkes eşittir ve tüm sorunlar anlaşmazlıklar oy birliği veya oy çokluğuyla karara bağlanmaktadır. Maslahatın kararına uymayanlar kabileden dışlanmakta ve köyün dışına sürülmektedir. Ancak bu kurum son yıllarda ortak kararlara dayanan demokratik fonksiyonunu yitirmiş ve nüfuzlu kişilerin, beylerin kendi kişisel çıkarlarını topluma empoze ettiği bir kurum haline gelmiştir.¹¹⁴

Geleneksel Türkmen liderlerine Aksakal, Moysefit (saçı ağarmış) veya yaşulu denmektedir.¹¹⁵ Bir kişinin aksakal veya yaşulu olabilmesi için saç sakalının ağarması şart değildir. Burada önemli olan liderin hayat tecrübesi, zekası, cesareti, maddi serveti ve aksakalın diğer toplumlara karşı, toplumunun çıkarlarını savunabilmesidir. Ancak son yıllarda bu gelenek de etkisini kaybetmiş ve böyle bir birlik görebilmek çok nadirdir.

2001 yılında Taliban iktidarının ardından Türkmenler kendi aralarında Birlik sağlayamadıkları için yeni yönetimden de kendilerine düşen hakkı elde edememişlerdir. Karzai yönetiminin ilk yıllarında 1 bakan, 2 bakanlık danışmanı, 4 milletvekili ve 1 Vali ile devlette temsil edilmişlerdir. Bunlardan sadece bakan sınırlı bir yetkiye sahip olup diğerlerinin yetki ve imtiyazları sembolik denecek kadar azdır. Çok geçmeden bakanla vali arasında çıkan bir güç mücadelesi sonucu, cumhurbaşkanına yakınlığıyla bilinen bakan galip gelmiş ve Valinin görevden alınmasıyla sonuçlanmıştır. Tüm bu mücadeleler sürerken kaybeden ise Türkmen topluluğu olmuştur.

2009 yılında başlayan üçüncü dönemde Türkmenler siyasal olarak biraz daha güç kaybetmiştir. Bu sefer Türkmen topluluğu ülke yönetiminde 1 bakan, 3 milletvekili ve 1 valiyle temsil edilmişlerdir. Tüm bu başarısızlıklar olurken Türkmen topluluğu arka arkaya dernekler kurarak toparlanmaya çalışmışlardır. Kabil’de, Mezar-i Şerif’te ve son olarak Şıbırgan kentinde üç ayrı dernekler kurmuşlardır. Ancak tüm bu kurulan dernekler de gerektiği gibi sonuç vermemiştir.

¹¹⁴ Kaynak Kişi, Esedullah Oğuz.

¹¹⁵ Yıldırım, *Tarikh ve Ferhengi Türkmenha*, s. 64.

2.1.2. Ekonomik Durumu

Afganistan çok uluslu bir ülke olduğu için, her ulusunun kendine has kültürleri, gelenekleri ve sanatsal uğraşıları bulunmaktadır. Afganistan Türkmenleri diğer etnik gruplardan farklı olarak hem sanatsal alanda hem de kültürel alanda ayrı bir yere sahiptirler. Afganistan Türkmenlerinin hemen hemen herkes tarafından bilinen meşhur halısı ekonomik gelirlerinin başında gelmektedir. Afganistan Türkmenleri,  lkelerinin gelişmesinde ve ilerlemesinde önemli roller üstlenmektedirler. Dünyaca bilinen Türkmen Halısı, hem sanat ve hem gelir kaynağı olarak Afganistan için önemli bir yere sahiptir. Her Türkmen ailesi halı dokumasını bilir. Farklı desenlerde ve şekillerde dokunan halı, dünya piyasalarında önemli bir yere sahiptir.

Türkmen kadınları halı dokumakla meşhurdurlar. El sanatları arasında yer alan halı, torba, seccade vs. gibi aletleri dokurlar ve dünya piyasasına sürerler.¹¹⁶ İlçe ve köylerde yaşayan Türkmen kadınlar genel olarak dokuma işleri ile uğraşırlar.

Halı işlerinin yanı sıra, ticaret, hayvancılık, tarım, tezgâhtarlık işleriyle de uğraşan Türkmenler, karakum derisi ihracatı ile de uğraşarak ekonomide önemli bir yer edinmiřlerdir¹¹⁷. Genel itibarıyla bakıldığında Türkmenler, Ceyhun Irmağı ve bugünkü ismiyle Amu Derya'nın kenarında yaşamaktadırlar. Hayvancılık ve tarıma elverişli yerler olduğu için bu bölgede yaşayan halk, hayvancılık ve tarımla uğraşmaktadırlar. Buğday, pamuk, arpa, mısır gibi ürünler yetiştirmektedirler. Hayvancılıkla uğraşanlar ise yılın farklı mevsimlerinde yer değişikliği yaparak otlak alanlara gitmektedirler. Yaklaşık kırk milyon koyuna yakın hayvan Türkmenlerde bulunmaktadır ve tüm Afganistan'ın yaklaşık % 90 karakul derisini üretmektedirler.¹¹⁸

şehir merkezleri ve şehir yakınlarında yaşayan Türkmenler ise genel olarak ticari işlerle uğraşmakta olup, geri kalan kısmı kuyumculuk, marangozluk, taksicilik, tezgâhtarlık, taşımacılık gibi işlerde çalışmaktadırlar. Dolayısıyla Afganistan Türkmenleri, Afganistan'ın diğer etnik grupları gibi ülkenin gelişmesinde ve ilerlemesinde önemli katkılarda bulunmaktadır. Türkmenler arasında yaygın olan bir diğer husus ise, babadan oğula geçen meslektir. Baba ne işle meşgul ise oğlu da o

¹¹⁶ Türkmen Halıları için Bkz (Fotorgraf 2, 3).

¹¹⁷ Oğuz, *Hedef  lke Afganistan*, s. 46.

¹¹⁸ Yıldırım, *Tarikh ve Ferhengi Türkmenha*, s. 118.

mesleğe sahip olmaktadır. Bu yüzden Türkmenler arasında çok meşhur olan “ata kesbi oğula helaldir” atasözü yerini bulmaktadır. Örneğin; baba eğer demir dövme veya meşin işiyle uğraşıyorsa oğlu da o meslekle devam etmektedir.

2.2. Mezar-ı Şerif Bölgesi

2.2.1. Coğrafi Konumu

Mezar-ı Şerif, Belh İlinin merkezi ve Afganistan’ın en önemli kentlerinden biridir. Belh ili Afganistan’ın kuzeyinde olup, Afganistan iller derecelendirmesine göre 1. derecede bulunmaktadır.

Belh İlinde toplam 14 ilçe bulunmaktadır. 5’i birinci derece ve 9’u ise ikinci derece ilçelerdir. 1105 köy ve kasabaya sahip olup, yüzölçümü ise 16186,28 km² olarak belirlenmiştir.¹¹⁹ (Bkn. Mezar-ı Şerif Haritası, Ek 2).

2.2.2. Tarihi

Belh Aryaların en eski ve tarihi şehirlerinden sayılmaktadır. Aryalılar Amu Derya’nın güneyine ve Hindukuş Dağlarının yamaçlarına yerleşirlerken Belh, Aryalıların büyük Şahlarından olan Yama tarafından bina edilmiştir.¹²⁰

Mezar-ı Şerif, önceleri Dehkede-i Khaja Khayran ismiyle bilinirken, önce (1135-1136) yılları arasında Selçuklu Padişahi Sultan Sancar tarafından ve (1480-1481) yıllarında Herat’ta Sultan Huseyn Temuri döneminde Hz. Ali’nin Türbesi keşfediliyor ve oraya Günbed Türbesi yapılıyor. İlk Günbed türbe Çengiz Han tarafından harabeye uğratılmasına karşın, ikinci türbe Günbedi ise günümüze kadar gelmiştir. Sonraları dördüncü İslam halifesi olan Hz. Ali’nin Makberesi burada bulunduğu için Mezar-ı Şerif ismiyle anılmaya başlamıştır ve bu ismi resmi olarak üstlenmiştir.¹²¹

Mezar-ı Şerif Afganistan’ın önemli kentleri arasında yer almaktadır. Birçok etnik grubun bir arada yaşadığı çok kültürlü bir yapıya sahip olmakla birlikte önemli ticaret merkezlerinden biridir. Bu kentte genel olarak konuşulan dil Farsça olmasına rağmen Özbekçe ve Türkmence dilleri de konuşulmaktadır. Belh ilinin Şörtepe,

¹¹⁹ Riyaset-i Mita Dita İdar-e Umumi Jiyodizi ve Kartografi, *Nakşa-i Siyasi ve Malumati Afghanistan*, Kabil: 1390, s. 2.

¹²⁰ Muhammed Huseyn Yemin, *Afghanistan Tarihi, Felsefe-i Namguzari Shehirha, Shahrakha, Kuhha ve Deryaha*, Tehran: İntisharat-i Saeid, 1392 H. s. 101.

¹²¹ Huseyn Yemin, *Afghanistan Tarihi, Felsefe-i Namguzari Shehirha, Shahrakha, Kuhha ve Deryaha*, s. 113.

Keldar ilçeleri tamamen Türkmen nüfusuna sahipken; Devlet Abad ilçesinde ise % 95 civarında Özbek ve Türkmen nüfusu bulunmaktadır. Kent merkezinde etnik grupların net sayısına sahip olamadığımız için net bir sayı vermek yanıltıcı olacaktır. Ancak kentte Türkmenlerin yaşadığı mahalleler bilinmekte olup bazı mahallelerde tamamen Türkmenler yaşarken bazı mahallelerde ise diğer etnik gruplarla yan yana yaşamaktadırlar. Tezimizin araştırma alanı olarak seçildiği için bu isme çokça değineceğiz.

2.2.3. Sosyo-Kültürel Yapısı

Mezar-ı Şerif kenti çok uluslu ve çok sayıda etnik gruplara sahip olduğu için, kültürler ve halk inançları gibi konularda kültürler arası etkileşim mutlaka bulunmaktadır. Şördepe ilçesinde tamamen Türkmence konuşulurken, Mezar-ı Şerif'te yaşayan Türkmenlerin dillerinde birçok farsça kelimeler görebilmek mümkündür.

Kentte modernite ile geleneğin ve kültürün yan yana devam ettiğini görmek dikkat çekicidir. Taşımacılık gibi işlerde el arabasının yanında modern arabalarla da bu işi yapanların sayısı az değildir. Toplumun çoğu kendi geleneksel kıyafetleri ile gezinirken modern dünyanın kabul gördüğü kıyafetlilerin de giyildiği görülmektedir. Dolayısıyla modernite ile gelenek yan yana devam etmektedir.

Kentte İslam dinine mensup iki büyük mezhep bulunmaktadır. Çoğunluk Ehli Sünnet'in Hanefi Mezhebine mensupken, Şia'nın Caferi Mezhebine mensup insanların da sayısı az değildir. Her iki mezhebin kendine ait camileri, mescitleri ve ibadet yerleri bulunmaktadır. Özel günlerinde kendi ayinlerini ve kültürlerini yaşayabilmektedirler.¹²²

Mezar-ı Şerif Şehri önceleri şehirleşme planına uyumsuz bir şekildeyken, Ravza-i Şerif (Hz. Ali'nin Türbesi)'in etrafında turistik ve ticaret merkezi haline gelmiştir. 1956 yılından itibaren pamuk, buğday, karakul derisi ve halı ticareti yapılmaktadır. 1958 yılında pamuk fabrikasının kurulması, 1973 yılında başka birkaç fabrikanın kurulması, 1974 kud kimyevi fabrikasının kurulmasıyla Afganistan'ın ilk

¹²² Sajjadi, *Jamiya Shunasi Siyasi Afganistan*, s. 111.

kimyevi gübre fabrikası olarak şehrin ilerlemesinde büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.¹²³

Mezar-ı Şerif ticari bir kent olduğu için, Hayratan Köprüsünden geçen ticari malzemeler bu kent üzerinden Şibirgan, Faryab, Badgis gibi Batı Afganistan illerine, Samangan, Baghlan ve başkent Kabil'e bu şehir üzerinden geçmektedir.¹²⁴ Türkmenistan'dan gelen çeşitli ticari malzemeler bu şehirde depolanarak diğer illere gönderilmekte olup, kent yaşayanları için çeşitli iş imkânları açılmaktadır. Kent halkının çoğunluğu ticaretle uğraşmaktadır. Toplumun diğer kesimleri ise, kuyumculuk, tezgâhtarlık, taşımacılık vs. işlerle meşguldürler. Türkmenler de diğer toplum üyeleri gibi çoğunluğu halı ticareti olmak üzere eczacılık, tarım malzemeleri ticareti vs. uğraşmaktadırlar.

2.2.4. Eğitim Durumu

Mezar-ı Şerif kenti Afganistan'ın en önemli kentlerinden biri olup, kozmopolit bir yapıya sahiptir. Farklı kültürlerin bir arada yaşaması da kent sakinlerine renklilik katmakta olup, her ulus kendine özgü kültürünü, geleneğini sürdürebilmektedir. Tüm Afganistan'da olduğu gibi 2001 yılına kadar medrese tarzı eğitim ön plandaydı. Ancak Taliban rejiminin sona ermesiyle birlikte, devlet okulları ön plana çıktı ve daha önceden medreselerde eğitim gören öğrenciler devlet okullarında eğitime devam ettiler. Mezar-i Şerif Şehrinde bir adet devlet üniversitesi ve beş adet özel üniversite bulunmaktadır. Eğitim kalitesi Afganistan'ın diğer kentlerine nazaran daha yüksektir.

Mezar-i Şerif'te yaşayan Türkmenler çocuklarını önce cami ve mescitlerdeki kuran kurslarına göndererek dini eğitim almasının yanı sıra devlet okullarına göndererek eğitimlerini tamamlamaktadırlar. Yeni nesil en az liseye kadar okumakta olup, imkânı olanlar üniversiteyi bitirmektedir.

Afganistan Türkmen toplumu içe kapalı toplum olduğundan dolayı eğitimden kendi payını alamamışlardır. Özellikle ilçe ve köylerde aileler çocuklarını on yaşlarına kadar camilerde dini eğitimi aldıktan sonra okullardan almaktadır. Ailenin devam ettirdiği meslekte devam etmektedir. Hayvancılık ve tarla işleriyle uğraşan

¹²³ Sultan Muhammad Ensari, *Balkh dar Guzernameha*, Kabil: Matbaa-i Maslaki Afghan, 1387 H. s. 128.

¹²⁴ Ensari, *balkh dar Guzernameha*, s. 126.

toplum çocuklarını da aynı meslekte devam etmelerini öngörmektedir. Ancak şehir merkezinde yaşayan Türkmenler çocuklarını eğitim nimetinden mahrum bırakmamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEZAR-I ŞERİF BÖLGESİNDE DİNİ HAYAT

Afganistan Türkmenlerinin Mezar-i Şerif bölgesinde yaşayan Türkmenler ile Şibirgan ve Faryab illerinde yaşayan Türkmenlerin gelenekleri değişebilmektedir. Örneğin; Şibirgan ve Faryab bölgelerinde Türkmen geleneği olarak sürdürülen *Baş* ve *Boğmak*¹²⁵ gibi gelenekler Mezar-ı Şerif bölgesinde görülmemektedir. Araştırma alanımız Mezar-i Şerif bölgesi olduğu için bu bölgeyi esas alarak yazmaya çalışacağız.

Bu bölgeyi esas alırken de yaptığımız mülakatlar ve gözlemler çerçevesinde toplumun geleneklerini, kültürünü göz önünde bulundurarak izah etmeye çalışacağız. Çünkü Mezar-ı Şerif'te yaşayan Türkmenler, Afganistan'ın değişik bölgelerinden gelmiş, akrabalıklar kurulmuş ve kültürler bir diğer bölgeden etkilenmiş durumdadır.

Din, her şeyden önce “kutsal” kavramı ile belirlenmektedir. Dinin özünde yatan, insan ve toplumun ötesinde, aynı zamanda insanın fitratında var olduğu için sosyal hayatın da bir parçası olan dindarlık gerçeğidir. Çünkü dinî hayat, toplum hayatı içinde diğer sosyal olaylara indirgenemeyecek, her toplumun yapısında var olan bir gerçekliktir.¹²⁶ “Kutsalın tecrübesi” olarak tanımlanan dini tecrübe, bulunulan sosyo-kültürel ortamda, insan ve toplum hayatına göre çeşitli ifade şekillerine bürünmüştür.

3.1. Dini Tecrübenin Teorik Anlatımı (İman Boyutu)

Wach'a göre en ilkelinden, en kurumsallaşmışına kadar hemen her din kaynağını dinî tecrübe, sezgi, ilham ya da vahiyden alan bir teorik anlatıma, birtakım inanç esaslarına, algı ve fikirlere dayanır. Tüm bu inanç esaslarının içeriği gizli bir gerçek olarak o dine inanan insanları birbirine bağlar.¹²⁷

¹²⁵ Baş ve Boğmak; Evli kadınların başlarına taktıkları ipekten kumaş şeklinde bir gelenektir. (Bkz: Fotoğraf 1).

¹²⁶ Yünni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, İstanbul: M.Ü.İ.F. Yayınları., 1998, s. 79.

¹²⁷ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, s. 236.

Uygulama alanımız Mezar-i Şerif’de yaşayan Türkmenlerin tamamı Hanefi mezhebine mensup Müslümandır.¹²⁸ Okuma yazma oranı çok düşük olduğu için dini inançlar da taklidi iman olarak adlandırdığımız din adamlarından duyma ve öğrenme şeklindedir. Gözlem ve mülakat verilerine dayanarak dini hayatın teorik boyutunu öncelikle ele alacağız.

Allah’a İman: Dinin inanç bakımından Müslüman olmanın en önemli koşulu Allah’a imandır. Araştırma alanımızda Allah’a imanla ilgili olumsuz görüş beyan eden olmamıştır. Mülakat verilerine göre Allah’a imanla ilgili görüşler özetle şu şekilde ifade edilmektedir:

-Allah’a iman etmeyen Müslüman sayılmayacaktır. Küçük yaşlardan itibaren camilerde ve mescitlerde ilk olarak öğretilen konular içerisinde yer almaktadır.

-Allah’a ortak koşulmaz ve eğer böyle bir durum varsa, o kişi müşrik sayılır. Müşrikler hiçbir zaman affedilmez.

-Günlük yaşamda herhangi bir konuda Allah üzerine yemin etmek günahtır. Eğer yemin edip de yerine getiremezse veya yeminini tutamazsa, yemin eden kişi kefareti ödemek zorunda kalacaktır. Ancak hayatın akışı içinde kefareti ödemeyi unutmaktadırlar. Bu yüzden Allah üzerine yemin etme konusunda son derece titiz olmak gerekmektedir.

-Allah (cc) bizi izleyip gözetlemektedir. O her yerde ve her zaman bizi izlemektedir.

-Dua ve istekler Allah’tan başkasına yapılmamalıdır. Çünkü bizi yaratan O’dur ve bizim rızıkımızı veren de canımızı alacak olan da O’dur. Dolayısıyla Allah’a iman Müslüman olma şartlarının en başında gelmektedir.¹²⁹

¹²⁸ İsmatullah Osmani, *Mushakhasat-i Najadi Türkmenha ve Ozbekha*, Kabil : Matbaa-i Karvan, 1388 H, s. 49.

¹²⁹ K.K. 1, 2, 5, 7.

Meleklerle İman: Melekler Allah (cc) tarafından yaratılmış masum mahlûklardır.

-Onlar günah işlemezler, Allah (cc) onlara ne emrederse onlar da yerine getirirler.

-Farklı görevleri vardır. Örneğin dört büyük melek Azrail, Cebrail, İsrail, Mikail gibi.¹³⁰

Kitaplara İman: Kitaplara iman İslamın ikinci şartıdır.

-Allah (cc) yeryüzüne dört kutsal kitap göndermiştir. Bu kutsal kitapların Allah (cc) tarafından kullarına Hz. Cebrail vesilesiyle indirildiğine ve peygamberler tarafından toplumlara tebliğ edildiğine inanılır.

-Dört kutsal kitap içinden Kuran-i Kerim hariç diğerlerinin mensuh olduğuna inanılır.

-Kuran-ı Kerim Allah tarafından indirilen son kutsal kitap olup kıyamet gününe kadar hükmü sürecektir.¹³¹

Peygamberlere İman: Peygamberler Allah (cc) tarafından seçilmiş kimselerdir.

-İnsan olmalarına rağmen Allah (cc) onları çok sever ve yaşadıkları toplumlar içerisinde seçilirler.

-Allah (cc) onları kendi dinini yeryüzüne tebliğ etmeleri için göndermiştir. Peygamberler de günah işlemektedirler. Ancak onlar günah işlediklerinde Allah (cc) tarafından uyarılmaktadırlar.¹³²

Ahret İnancı: Allah (cc) bu dünyayı yarattı ve günü geldiğinde yani kıyamet gününde yeniden ortadan kaldıracaktır.

-O günde bütün canlılar ölecek ve yer gök ortadan kalkacaktır.

-İnsan bu dünyada ne yaptıysa, o gün hesabını verecektir. Dolayısıyla sadece Allah (cc) dışında kimse kalmayacaktır.

¹³⁰ K.K. 2, 3, 4, 9, 10.

¹³¹ K.K. 3, 6, 8, 9, 11.

¹³² K.k. 5, 7, 8, 11, 12.

-Hz. İsrail'in ikinci kez sura üflediğinde ise bir daha dirilecekler ve mahşer günü olacaktır.¹³³

Din adamlarından öğrenilen bilgiler genellikle küçük yaşlardan itibaren anne baba tarafından da sık sık sorgulanmakta ve unutulmayacak şekilde pekiştirilmektedir. Birey hayatı öğrendikleri dini bilgileri yaşamaya çalışmaktadır. Ancak toplumda her bireyin okuyarak ve araştırarak öğrenme fırsatları olmadığı için, halk inançları da işin içine karışmış durumda olup yanlışlıklar da yapılabilmektedir. Halk inançları konusunu ele alırken değerlendirmeye çalışacağımız için burada üzerinde durmadan geçmeyi yeğledik.

3.2. Dini Tecrübenin Pratik Anlatımı (İbadetler)

Dinler sadece inançtan ibaret değildir. Tüm dinlerde inançlar, belirli tapınma, ayin, ritüel ve ibadet gibi davranışlarla anlam göstermektedir. Dinlerde kutsalın yaşanması yüce varlık karşısındaki saygı fiilleriyle ifade edilmiştir.¹³⁴ İslam dininde Allah'a imanla birlikte O'na karşı yerine getirilmesi en önemli sorumluluk ibadetlere bağlılık ve yerine getirmedir. Korku ve sevginin bir arada olduğu huşu içinde yapılan ibadetlerin kabul olacağını Allah, kutsal kitapta beyan etmiştir. Yerine getirilmesi Allah'a gerçek anlamda kul olabilmenin bir ifadesi olan ibadetlerin Afganistan Türkmen toplumunda nasıl uygulandığını yaptığımız mülakat ve gözlemler çerçevesinde ele çalışacağız.

Namaz Kılmak: Afganistan'da Türkmenler din eğitimi ve dinle ilgili öğrenilmesi gerekenleri daha küçük yaşlardan itibaren camilerde ve mescitlerde din adamları tarafından öğrenmektedirler. Erkek çocuğu veya kız çocuğu genellikle on yaşlarına kadar mescitlere giderek mescit imamı tarafından veya özel olarak atanmış din adamları tarafından dinin temel esasları konusunda eğitilmektedir. Mescitlerde ilk olarak öğretilen konular arasında yer alan beş vakit namaz, iman esaslarından sonra gelmektedir. Hem pratik, hem uygulamalı olarak öğretilmektedir.

Beş vakit namaz Allah, tarafından farz kılınmıştır. Farz terk edildiği takdirde büyük günah olacağını din adamlarından öğrenen halk, farzı terk etmemek için elinden geleni yapmaktadır.

¹³³ K.K. 9, 13, 14, 17, 18.

¹³⁴ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 245.

Köylerde ve kasabalarda şehir merkezlerine nazaran cami cemaati daha çok bulunmaktadır. Tarlalarda çalışan insanlar veya hayvancılıkla uğraşan insanlar, namaz vakitlerinde işlerini bırakarak namaz kılmaya çalışmaktadırlar. Bir açıdan dini olmaktan çok, gelenek şekline dönüştüğünü de düşünebiliyor insan. Çünkü namazlarda kıraat edilen ayetler ve dualar çok nadir kişiler tarafından anlaşılabilir. Ancak şu var ki, namaz terk edilmez ve farz olduğundan dolayı önemsenmektedir. Namazı yerine getirmemek toplumdan dışlama sebebi de sayılabilir. Çünkü bir ailede yetişen çocuk ne kadar dinine bağlıysa toplum tarafından o kadar benimsenmiş ve saygı görmüş olacaktır.¹³⁵

Cami ve mescit imamı halk tarafından seçilmekte olup görevi ise, müezzinlik yapmak, namaz kıldırma, cenaze ve tefin işlerine bakmak ve küçük yaşlardaki çocuklara hafta içi din dersleri vermekle yükümlüdür. İmamlar, medrese veya darü-l Huffaz'lardan mezun olması gerekmektedir. Köylerde ve kasabalarda bir büyük cami bulunmakta olup, zarurete göre çok sayıda mescitler bulunmaktadır. Devlet tarafından atanan imamlar devletten maaş alırken, çoğu yerde halk tarafından seçilen imamlar bulunmaktadır ve bunlara davet eden halk tarafından maddi destek verilmektedir.¹³⁶

Cuma Namazı: Afganistan İslami Cumhuriyetinde hafta sonları Perşembe günü öğleden sonra başlayarak cumartesi gününe kadardır. Yani Cuma günü resmi hafta sonu tatili olarak değerlendirilmektedir. Bu da Cuma namazının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Cuma namazları mutlaka kılınmalıdır. Bir kimse günlük farz ibadetleri yerine getiremiyorsa da mutlaka Cuma namazlarına gitmektedir. Köylerde bir adet büyük cami bulunur ve bütün köy halkı orada Cuma namazı kılmaya gider. Ancak şehir merkezlerinde veya ilçelerde çok sayıda camiler bulunur ve Cuma namazları kılınır. Köylerde çok sayıda mescitler bulunur. Ancak Cuma namazı kılınacak bir veya iki Cami bulunmaktadır.

Nafle Namazlar: Beş vakit namaz haricinde bir de nafle namazlar vardır ki günahların affedilmesi için kılınan ibadetlerdendir. Nafle namazları genel olarak

¹³⁵ K.K. 12, 15,16, 19, 21.

¹³⁶ K.K. 3, 5, 18.

şeyhlere mürit olan kimseler tarafından kılınır. Şeyhler müritlerine görev şeklinde nafile namazlar verirler ve onlar da yerine getirirler.

İkinci ve yatsı namazlarından önce kılınan dört rekât sünnet namazları yaygın değildir. Camiye gelen kişiler adı geçen sünnet namazlarını kılmamaktadırlar.

Oruç: Oruç en önemli ibadetlerden biridir. Buluş çağına yetişmiş ve oruç şartlarını taşıyan herkes mutlaka oruç tutmaktadır. Çocukluk yaşlarından itibaren anne-babaları tarafından tembih edilerek alıştırılmaktadır. Gençler ve orta yaşlı insanlar herhangi bir dini mazereti olmadığı sürece mutlaka oruç tutarlar. Bu bir açıdan ailenin din anlayışı durumuna göre değişebildiğini de göz ardı etmemek gerekir. Bazı aileler dine daha seküler ve modernist baktıkları için ibadetler konusunda toplumun diğer üyelerinden farklı olabilmektedirler. Türkmen toplumu genel itibarıyla dinlerine daha çok bağlı olduğu için söz konusu aileler toplumun içerisinde eriyip gitmektedirler.¹³⁷

Oruç tutmayan kişiler ise toplum baskısı olduğu için, oruçsuz olduklarını belli etmemeye çalışmaktadırlar. Ayrıca devlet tarafından da cezalandırıldığı için oruçsuz kişileri çarşı pazarda görmek imkânsız denecek kadar azdır. Ramazan Ayı boyunca, köylerde ve kasabalarda restoranlar ve kafeler kapalıdır. Ancak şehir merkezinde açık olmakla beraber iftar vaktine kadar yemek yapılmaz ve müşteri kabul edilmez.

Türkmen toplumunda, diğer toplumlarda olduğu gibi iftar sofrası çok önemlidir. Her gece mutlaka iftar sofrası kurulur ve önce akrabalarından başlayarak komşulara ve uzaktan akrabalara kadar iftar yemeğine davet edilir. İftar yemeğinde geleneksel yemekler yanında çeşitli yemekleri görmek mümkündür. Cami ve mescit imamlarını iftarda her gece biri davet eder ve yemekten sonra yemek duası yapılır.¹³⁸

Zekât: Zekât verme seviyesine gelen aileler zekâtlarını vermeye çalışırlar. Ancak namaz ve Oruca nazaran zekât konusunda gevşek olduklarını söylemek mümkündür.¹³⁹

Toplumda yeterince zengin olmaması nedeniyle bu ibadetin yerine getirilmesinde zorluklar mevcuttur.

¹³⁷ K.K. 1,4, 5, 11, 12.

¹³⁸ K.K. 5, 9, 13, 15.

¹³⁹ K.K. 10, 11, 12, 15.

Hac: Afganistan toplumlarında hac ibadet olmaktan ziyade bir sosyal statü meselesidir. İsminin başına El- hac diye yazılan kimsenin saygınlığı diğer insanlara göre fazladır ve toplum içinde sözü geçen kişiler arasında yer almaktadır. Bu nedenle bu ibadetin yerine getirilmesi önemlidir.

Bir kişi hacı olduktan sonra, günah işleme konusunda eskisine nazaran kat kat daha dikkatli olur eğer toplumda hacı birinin büyük günah işlediği duyulursa toplumun gözünden düşer ve eski saygınlığını kaybeder.¹⁴⁰

Bazı aileler hacca gidecek maddi imkâna sahip olamadıkları için farklı yollara başvurmayı da denemektedir. Evin reisi olan baba veya dede, bazen kızının başlık parasını alarak onunla hacca gider ve bazı ailelerde ise aile kadınları tarafından dokutulan halı ve benzeri malzemeleri satarak hacca gitmek isterler. Dini ibadet olmaktan ziyade bir gelenek ve kültür haline dönüştüğünü söyleyebiliriz.¹⁴¹

3.3. Sosyo-Kültürel Yaşam İçinde Dini Uygulamalar

Tıpkı ibadetler gibi sosyal yaşam içinde insanları etkileyen ve sosyal yaşamın her safhasında göze çarpan bazı dini uygulamalar bulunmaktadır. Bunların çoğu dini olmakla birlikte halk inançları da işin içine katılmış durumdadır. Bayramlar Allah (cc) tarafından belirlenen sevinçli günler olmasına karşın Nevruz kutlamaları ve benzeri kültürel veya eski inançlardan gelen uygulamalar da bulunmaktadır ki halk tarafından dini bir uygulama veya dini bir emir gibi algılanarak yaşamaya devam etmektedir. Yaptığımız mülakatlar ve gözlemler çerçevesinde bunları ele almaya çalışacağız.

3.3.1. Bayramlar

İslam dininde yılda iki bayram bulunmaktadır. Bunlardan biri Ramazan Bayramı ve diğeri de Kurban Bayramıdır. Afganistan'da da diğer İslam dünyasında olduğu gibi bu günler kutsal sayılmaktadır. Ancak Afganistan'da bayramlar daha geleneksel ve kültürel şekilde kutlanmaktadır. Tüm Afganistan'ın aile yapısına baktığımızda geniş ailenin yaygın olduğu ve sosyal dayanışmanın güçlü olduğunu görüyoruz. Geniş aile yapısı ve sosyal dayanışmalar özellikle bayramlarda kendini daha belirgin olarak göstermektedir.

¹⁴⁰ K.K. 11, 15.

¹⁴¹ K.K. 15, 17, 18, 23, 26.

Bayramın bir iki hafta öncesinden bayram hazırlıkları başlamaktadır. Geleneksel giysiler ve yemekler bu hazırlıkların başında gelir. Çocuklardan yaşlı dede ve ninelere kadar geleneksel elbiseler alınır. Bayram namazı kılınmadan önce de giyilerek namazdan sonra bayram ziyaretlerine bu yeni elbiselerle başlanır. İlk önce aile büyüklerinin elleri öpülüp duaları alındıktan sonra akrabalara ziyaretler başlar. Yeni kurulan akrabalık ilişkileri kapsamında (kız veya erkek çocuğu nişanlanıp daha evlenmediyseler) bayramlık götürülür.¹⁴²

Bu gelenek özellikle kadınlar arasında meşhurdur. Akrabalardan oluşan on veya on beş kadın aileden bir erkek de yanlarına alınarak kızın ailesine gidilir ve alınan hediyeler (Serpay) verilir. Önce erkek ailesi tarafından bayram hediyeleri götürüldükten sonra kızın ailesi ertesi veya sonraki gün ziyarette bulunur ve bayramlıklarını takdim ederler.¹⁴³

Kurban bayramlarında ise kesilen kurban eti pişirilerek günde üç vakit olmak üzere camilere ve mescitlere götürülür. Önce hangi cami veya mescitte olacağı büyükler tarafından belirlenmiş olup sırayla her aileden bir veya iki kişi kurban etini mescitlere götürürler ve beraberce aynı sofrada oturarak yerler. Bu gelenek daha çok köylerde ve kasabalarda varlığını sürdürmektedir. Bayramlar bu şekilde kutlanarak aile bağları ve toplumsal dayanışmanın daha güçlenmesine sağlanmaktadır.¹⁴⁴

3.3.2. Nevruz kutlamaları

Türk halkının her yıl büyük bir coşkuyla kutladığı kutsal bayramlardan biri de nevruz kutlamalarıdır. Nevruz kutlamaları tarihin eski çağlarına kadar gitmektedir. “Yeni gün” anlamına gelen Nevruz, Hindistan ve İran’da kendi kültürel unsurlarını katarak Orta Asya’dan Balkanlar’a kadar uzanan geniş bir coğrafyada kutlanmaktadır.

Nevruz, Hicri Şemsi takvim yılının birinci ayı Fer verdin’de güneşin koş burcuna girdiği gündür ve Afganistan takviminde ilk ay olan Hemel ayının birinci gününe denk gelen 21 Marttır.¹⁴⁵ Afganistan’da bu gün bayram olarak kutlanır ve

¹⁴² K.K. 24, 27, 28.

¹⁴³ K.K. 5, 19, 23.

¹⁴⁴ K.K. 19, 23, 24.

¹⁴⁵ Najiba Ziyayi, *Afganistan Türklerinin Dini, İnanç ve Yaşayışları (Kuzey Afganistan Örneği)* Isparta: 2004. Yayınlanmış Y.lisans Tezi, s. 47.

yılbaşı kabul edilir. Nevruz kutlamaları, Türk toplumlarının hemen hemen tamamında bayram olarak kabul edilmiş ve tarih boyunca varlığını sürdürmüştür.

Nevruz kutlamaları diğer Türk toplumlarında olduğu gibi Afganistan'da her yıl 21 Martta geleneksel yılbaşı günü olarak farklı etkinliklerle kutlanmaktadır. Afganistan'da bu bayram, Hz. Ali'nin mezarının bulunduğu kabul edilen Belh vilayetinin merkezi olan Mezar-ı Şerif'te kutlanmaktadır. Kutlama hazırlıkları iki ay öncesinden resmi şekilde başlar. Yerli ve yabancı binlerce insan Nevruz kutlamaları için Mezar-ı Şerif'e akın ederler. Nevruz kutlamaları yılın ilk günü devlet başkanı ve ülkenin üst düzey yetkililerinin Hz. Ali'nin türbesi başında yaptıkları konuşmalarla başlar. Yeni yılın hayırlara vesile olması için dualar edilir. Ardından askeri törenle ve top atışlarıyla şahadet kelimesi yazılı olan büyük yeşil bayrak Hz. Ali'nin türbesinin avlusunda açılır. Hz. Ali'nin asasını sembolize eden “Jende” denen süslü direği dikme töreniyle devam eder.¹⁴⁶ 30-35 metre yüksekliğinde olan ve çok sayıda insanın katıldığı bu Jende direği birinci gün dikilir ve kırkıncı gün indirilir.¹⁴⁷

Bayrağın dikilmesi ile başlayan Nevruz 40 güne kadar devam etmekte olup, bu kırk gün içinde hastalar dileklerde bulunurlar. Hz. Ali'nin türbesinin yanında bulunan Çilehaneye girerler ve bu süre zarfında zorunlu ihtiyaçlar haricinde dışarı çıkmazlar ve kırkıncı gün Jende Bala'nın inmesiyle dışarı çıkarlar. Kırkıncı gün Jende'nin indirildiği esnasında hastaların iyileştiği kabul edilir ve iyileşen hastaların kıyafetleri parçalanır ve şifa niyetiyle paylaşılır.¹⁴⁸

Nevruz Bayramı resmi olarak 1 gün, halk arasında coşkulu bir şekilde 40 gün kutlanır. Bu kırk gün içinde milli ve İslami kimliğe sahip olan yüzlerce şehit, gazi ve evliyaların mezarlarına yeşil bayrak dikilir. Mezar-i Şerif'te bulunan Hz. Ali'nin türbesi Afganistan halkı için önemli ziyaretgâhlardandır. Bundan dolayı çevre illerden birçok insan dilek ve şükranlarını belirtmek için buraya gelir ve dua ederler. Bu şekilde başlayan nevruz kutlamaları, gönüllerin geleceğe yönelik neşe, sevinç ve ümitle dolduğu bu özel günde her kesin rızık ve kaderinin tayin edildiğine,

¹⁴⁶ Jende Direği için Bkz, (Fotoğraf 11).

¹⁴⁷ K.K. 23, 25, 28, 29, 30.

¹⁴⁸ Noor Yağdı İlsoyer, *Kuzey Afganistan'da Ziyaret Dindarlığı Üzerine Sosyolojik bir Araştırma – Andkhoy Örneği*, Kayseri: 2015, Yayınlanmış Yükseklikans Tezi, s. 47.

hastalıkların, kötülüklerin, kaza ve belaların yok olacağına inanılır. Nevruz günü yeni elbiseler giyilir, sofralar değişik yemekler ve meyvelerle süslenir.¹⁴⁹

Kadınların nevrüz kutlamalarında yaptıkları işlerin başına kabir ziyaretleri ve pişirdikleri helva ve böreği mezarların civarında yaşayan fakir halka dağıtmak gelir. 40 gün süren nevrüz bayramında kadınların rahatça, istedikleri gibi mezarlıkları ziyaret edebilmeleri için çarşamba günleri kadınların ziyaretine tahsis edilir. Evlerde ise Nevruz yemeği olarak Semenek, geleneksel Buhara pilavı ve yeşilliği simgeleyen, baharın müjdecisi ıspanak yemekleri hazırlanır. Yedi çeşit kuru yemiş ve şeker suya katılıp kaynatılarak Nevruz şerbeti yapılır. Yapılan şerbet başta komşular olmak üzere misafirlere dağıtılır.

Nevruz hazırlıkları uzun zaman öncesinden başlamakta olup, evler baştan aşağı temizlenir. Kutlama törenlerinde bölgelere göre farklı oyun ve eğlenceler düzenlenir. Örneğin; yumurta tokuşturma, horoz dövüştürme, köpek dövüştürme, deve güreşi, farklı güreş müsabakaları ve en meşhur olanı ise “Buz Keşi”¹⁵⁰ oğlak çekme oyunudur. Bu oyun için keçi veya dana kesilerek onun derisinin içine saman doldurulup karnı dikilir ve ağırlaşması için üç gün suda bekletilir. Pehlivanlar özel kıyafetlerini giyerek “çizme, şalvar, deri kürk ” atlarıyla oyun sahnesine gelirler. Oyuncular, atlarının üzerinde samanla doldurulmuş deriyi “Helal Dairesi” denen daire şeklinde çizilen yerden alıp bayrak dikili olan mesafeye kadar götürüp geri getirirler ve helal dairesinin içine koyarlar. Hangi pehlivan bu işi çok gerçekleştirirse yarışmayı kazanan şahıs odur. Kazanan kişiye çeşitli hediyeler takdim edilir. Afganistan’ın en meşhur at oyunlarından biri olan buz keşi oyunu özellikle Nevruz Bayramlarında oynanır ve bu yarışma için turnuvalar düzenlenir.¹⁵¹

3.3.3. Akkoyun Toy (Peygamber Toy)

Akkoyun toy veya peygamber toy Türkmenler içinde süregelen bir kültürdür. Gözlemler ve mülakatlara göre bu gelenek bu toplum içinde varlığını sürdürmekte toplum tarafından benimsenmektedir.

Akkoyun toy, 63 yaşına gelen dede veya ninelere evlatları tarafından yapılan bir toydur. Hz. Peygamber (s.a.v)’in 63 yaşında vefat ettiğini ve bu yüzden 63 yaşına

¹⁴⁹ K.K. 27, 28, 30, 31.

¹⁵⁰ Buz Keşi için Bkz, (Fotoğraflar 12-13).

¹⁵¹ K.K. 13,17, 20, 23, 35, 36.

geldiğimizde Hz. Peygamber'in ömrü kadar yaşadığını ve buna şükran için yapılan bir gelenektir.¹⁵²

Bunun için yünü ak olan bir koyun aylar öncesinden beslenmeye başlanır. Kişi 63 yaşına geldiğinde bu koyun kesilir. Kışlaklarda bütün köy ahalisinin her evden bir kişi davet edilir ve akrabaları tarafından geleneksel yemekler yapılır. Gelen misafirlere dağıtılır ve yemek sonrasında dualar yapılır. 63 yaşına gelip de Akkoyun toy yapamayanlara “ Allah'ım bu aciz kulun da, en sevdiğin kulun ve elçin Hz. Muhammed (s.a.v)'in yaşına ulaşmıştır. Lütfen ona da bu şükran toyu yapmasına yardım eyle ” şeklinde dualar edilir. Yemekten sonra serpaylar dağıtılır ve bu şekilde kişinin evlatları da babası veya annesiyle helalleşerek dualar alır. 63 yaşına gelen dede veya nine ise artık ben yaşayacağım kadar yaşadım, bundan sonra tüm sorumluluklarımı evlatlarıma devrediyorum diye hakkını helal eder ve geri kalan hayatını beş vakit namazını cemaatla kılarak dünya uğraşlarından sıyrılarak hayatına devam eder.¹⁵³

3.3.4. Yıllık sadaka (Mescit Hudayi)

Mezar-i Şerif ve etrafında yaşayan Türkmenler arasında Yıllık Sadaka, diğer illerde ise Mescit Khudayi diye bilinen bu gelenek özenle uygulanır. Özellikle kışlaklarda bu gelenek sürdürülmekte olup toplumun birliği ve beraberliği için önemli bir uygulamadır.

Her yıl baharın başlangıcı ile başlayan yıllık sadaka, camilerde yapılır. Bir köyde kaç tane cami var ise, hocaların belirlediği ve uygun gördüğü günlerde sırayla yapılır. Bunun için iki veya üç adet büyük baş hayvan kesilir. Buğday veya mısır un halini almamış ve iki veya üç parçaya ayrılacak şekilde makinede hazırlanır. Sonra et ile beraber pişirilir. Bütün köy halkı davetli olup küçük çocuklar için bir bayram mahiyetindedir.¹⁵⁴

Yıllık sadaka, isminden de anlaşılacağı üzere, sadaka türünden bir uygulamadır. Baharın başlangıcında yapılan bu sadakada, yılın bereketli ve bolluk içinde geçmesi için dualar edilir. Bazen o yılda bol yağmur yağması için yağmur duası de arkasından yapılır. Toplumun fertleri bu toplantıda sıkıntıları var ise

¹⁵² K.K. 21, 22, 25, 29.

¹⁵³ K.K. 9, 10, 15, 19.

¹⁵⁴ K.K. 33, 35, 36, 37.

konusulur ve çözüm yolları bulunmaya çalışılır. Köyler arasında herhangi bir anlaşmazlık var ise karşılıklı konuşulur ve hayır duasıyla sona erer.¹⁵⁵

3.4. Aile Yapısı ve Evlenme

Kuzey Afganistan ve Mezar-ı Şerif bölgesindeki Türkmen aileleri, anne-baba, yetişkin evli çocuklar veya evlenme çağına gelmiş bekâr erkek ve kız çocukları ve torunları kapsayan 10-15 kişilik geniş ailelerden oluşmaktadır. Türkmen ailelerinde önemli olan şey, sevgi, saygı, korku ve itaattir. Bu yüzden çocuklar sıkı bir disiplin ile yetiştirilir. Bir çocuğun babası izin vermeden konuşması, herhangi bir konuda fikir beyan etmesi, espri yapması yasak olup laubalilik ve itaatsizlik aile reisi tarafından fiziksel şiddet ile cezalandırılır.

Ailelerde tüm bireyler arasında hiyerarşi mevcuttur. Kardeşler arasındaki yaş farkı ne kadar büyükse itaat ve korku da o derece yoğundur. Ailenin en büyük oğlu evlense bile babasının izni olmadan aileden ayrılıp kendi evini kuramaz. Ailenin kadınları arasında da benzer bir hiyerarşi mevcuttur; ailedeki en yetkili kadın kaynanadır. Kadınların, özellikle de gelinlerin ve genç kızların aile reisi önünde konuşması, gülmesi, şakalaşması uygun görülmemektedir. Karı-kocanın birbirlerine isimleriyle hitap etmesi de tabudur. Türkmen toplumunda bir erkeğin en yakın arkadaşına karısının ismini sorması veya karısı hastaysa yenge nasıl şeklinde bir soru yönetilmesi yakışsız bir durumdur. Aile dışında da büyüğe saygı esastır. Gençlerin büyüklerin yanındayken sessiz olması, söz verilmeden konuşmaması beklenir. Büyüklerle tokalaşırken gençlerin tek elle el sıkışması saygısızlık olarak addedilir.

Afgan Türkmen topluluğunda dışa açık, kültürlü aileler çocuklarına isim verirken genellikle Kuran'dan Arapça kökenli isimler seçilir. (Abdulwahed, Habibullah, İnayatullah abdullah gibi). Buna karşın sosyal statüsü düşük, okuma-yazma bilmeyen aileler çocukları için geleneksel Türkmen isimlerini tercih ederler. (Gurbangulı, Annamurad gibi). Eğer düşük bir sosyal statüden gelen ve orijinal bir Türkmençe isme sahip bir Türkmen sonradan okuma yazma öğrenmiş ve bir miktar servet edinip daha üstün bir statüye yükselmişse, doğacak çocuklarına Arapça kökenli isimler seçer. Genel uygulama böyle olmasına karşın Arapça ismi olan her Türkmen üst tabakadan ya da orijinal Türkmençe ismi olan her Türkmen alt kesimdendir demek yanıltıcı olur.

¹⁵⁵ K.K. 33, 34, 37.

Türkmenler arasında çokeşlilik oldukça yaygın olup bu bir sosyal statü göstergesi anlamına da gelmektedir. Bir erkeğin birden fazla karısının olması, onun maddi açıdan tek eşli erkeklerden daha iyi olduğunu göstermektedir. Bir erkeğin eşi birden fazla ise maddi imkânları ve sosyal statüsü de o kadar iyi demektir. Ancak çokeşli bir ailede hayat erkekler için cennette vaat edilen sonsuz mutluluğun bir ön parasyken kadınlar için cehennemden farksızdır.¹⁵⁶

Çokeşli bir ailede kadınlar ortak kocaya karşı mutlak bir itaat ve bağlılık duyarken kendi aralarında gizli ama amansız bir çekişme söz konusudur. Kocanın işe gitmek için sabah erkenden evden ayrılmasıyla çekişme açık hale gelirken kozlar paylaşılır. Örneğin; eşlerin çocukları oyun oynarken birbirleriyle kavga ederlerse, anneler çocukları sakinleştirmek yerine birbirleriyle kavgaya başlarlar. Sözde devam eden bu tip kavgalar zaman içerisinde fiziki güç kullanımına dönüşebilmektedir. Kumalar arasındaki kavganın asıl nedeni, kocanın eşlerden en genç ve güzel olanına fazla ilgi göstermesinin yol açtığı öfke ve kıskançlıktır. Çocukları, kozları paylaşmak için sadece bir bahane olsa gerek. Akşam koca eve döndüğünde kadınlar arasında yapay ve geçici bir ateşkes sağlanırken kocanın yanında hiçbir şey olmamış gibi davranırlar. Ama ertesi gün kocanın evden ayrılmasıyla kumalar arasındaki çekişme kaldığı yerden devam etmektedir.

Aile içinde kadınlar arasında çekişme son sürat devam ederken koca genellikle bunun farkında değildir. Gerginlik ancak had safhaya ulaştıktan sonra durumdan haberdar olan koca, kavga eden kadınları dövmesiyle olay noktalanmaktadır. Bundan sonra sorun erkek açısından tamamen çözülmüştür. Ancak dayak cezası, kadınlar arasındaki ilişkiyi zehirlemiştir. Zira dayak yiyen kadın, buna öteki kadının neden olduğunu düşünür ve ona sonsuz bir hınç ve öfke duyar.

Çok nadir olmakla birlikte çokeşli ama mutlu evlilikler de vardır. Bu ailelerde eşler rollerini baştan kabullenmiştir. Örneğin, üç eşli bir ailede ilk iki eş artık yaşlandığı için kocasını genç eşe karşı kıskanmaktan vazgeçmiş ve ona terk etmiştir. Genç eş de onları rakip olarak görmediği için aralarında uyumlu ve dostça bir ilişki vardır. Aslında bu, yapay bir mutluluk oyunudur. Burada tek mutlu olan taraf, kocasına tek başına sahip olan genç eştir. Öteki iki kadınsa sadece mücadeleden

¹⁵⁶ K.K. Esedullah Oğuz, Araştırmacı Yazar.

vazgeçmiş ve kaderlerine razı olmuşlardır. Oysa onların gönlünde kimseyle paylaşamadıkları ihmal ve terk edilmişliğin verdiği derin acılar vardır.

Türkmen ailelerinde yemek sofrasına oturulunca, baba yemek sofrasının baş tarafına oturur. Anne hizmet edeceği için sofranın son kısmına oturur. Çocuklar karışık otururlar. Anne çocuklarını bilhassa erkek çocuklarını yedirip doyurmadan sofraya oturmaz.¹⁵⁷

Evlenme şüphesiz insan hayatındaki en önemli dönüm noktalarından olup, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Afganistan Türkmenleri arasında da evlenme ile ilgili inanç ve uygulamalar bulunmaktadır. Evlenme, gerek kız gerekse erkek yönünden bir geçiş dönemi olduğu gibi taraflar arasında yeni bir bağ kurulması, aileler arasındaki düzeni etkilemesi bakımından da her zaman için üzerinde titizlikle durulan, her safhası ayrı tören ve ayrı adetlerle süslenen bir olay olarak önem kazanmaktadır.¹⁵⁸

Afganistan Türkmenlerinde evlenme yaşı olarak ilçe ve köylerde 16-18 yaş arasındır ve ortalama çocuk sayısı 6-10 arası değişmektedir. Şehir merkezlerinde ise evlilik yaşı 20-30 yaş arası değişmektedir. Türkmenler arasında abartılmış şekilde başlık parası uygulaması vardır. Özellikle son zamanlarda gençler başlık parası bulmak için yurtdışına çalışmaya çıkmakta ve ancak dört beş senede başlık parasını toplayıp evlenebilmektedirler. Bu da evliliğin sonraki dönemlerinde sıkıntılara neden olmaktadır.¹⁵⁹

Afganistan Türkmen topluluğunda genel itibarıyla görücü usulü evlilik ön plandadır. Köylerde ve şehir merkezinden uzak yerlerde kıza evleneceği erkek hakkındaki kanaati sorulmamaktadır. Kızın anne babası tarafından karar verilmekte olup bu konuda evlenecek kız herhangi bir söz hakkına sahip değildir. Ancak şehir merkezlerinde az da olsa kıza evleneceği erkek hakkındaki görüşü alınmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Yaşar Kalafat, *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2007, Cilt. II. s. 298.

¹⁵⁸ K.K. Esedullah Oğuz, Araştırmacı Yazar.

¹⁵⁹ K.K. 1, 2, 5, 12, 15, 16, 19, 20.

¹⁶⁰ Yaşar Kalafat, *Kuzey Afganistan Türkleri (Özbekler- Türkmenler- Hazarlar- Afşarlar- Kazaklar)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994, s. 38.

3.4.1. Kız İsteme ve Nişan Merasimi

Kız istemeye gitmek için önce akrabalar bir araya gelir ve görüş birliği ile karar alınır. Kayınvalide adayı, yakın akrabalarından üç kişi yanına alır ve kızın evine gider. Köylerde ve bazı yörelerde bir sorun çıkmasın düşüncesiyle götürülen şeker ve kurabiyeleri önce hocaya okutur sonra götürürler ancak bu geleneğe şehir merkezinde çok nadir rastlanmaktadır.

Köylerde ve kasabalarda yaşayan Türkmenler şehir merkezlerine göre daha geleneksel olduğu için bu kesimlerde, evlenme işine girişme ilk akrabalarından başlamaktadır. Onlar önce hocaya gidip hangi günlerin daha uygun olacağını sorarlar. Hoca da genellikle çarşamba ve cuma günlerinin daha uygun olduğunu söyler ve o günlerde kız istemeye giderler. Bu kesimde evlilik genellikle görücü usulü olmaktadır. Kız istemeye giden kişiler eğer kızı beğendiyseler değerlendirmelerde bulunurlar. Değerlendirmeler kız için genel olarak (namuslu, terbiyeli, becerikli, evine ve işine bağlı), oğlan için ise kötü alışkanlıkları olup olmadığı, işine mesleğine sadık olup olmadığı şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır.¹⁶¹

Kız ve erkek ailelerinin karşılıklı olarak değerlendirmelerinin sonucu olumlu ise, “Allah’ın emri ve peygamberin kavliyle kızınızı oğlumuza istiyoruz ” diye kız istenir.¹⁶² Kızın ailesi de kabul ederse nişan tarihi belirlenir ancak bu kararlar alınırken kız kayın valide tarafına kendisini göstermekten kaçınır.¹⁶³

Sehet Alma veya nişan merasimi için şehir merkezinde aileler bir araya gelerek nişan tarihi belirlerken, köylerde ise önce hocaya gidiler ve hangi günün uygun olduğu sorular. Hocanın uygun dediği günde nişan tarihi kararlaştırılır. Köylerde toplumsal dayanışmanın daha çok olduğu için halka davetiyeler yazılır ve her aileden en az bir kişi nişan merasimine davet edilir. Şehir merkezlerinde ise her iki tarafın da akrabaları ve komşuları davet edilir. Nişan yüzüğü uygulaması köylerde yoktur. Ancak şehir merkezinde nişan günü gelin damat birbirine nişan yüzüğü takar ve çok zaruret olmadıkça çıkarılmamasına özen gösterilir.¹⁶⁴

¹⁶¹ K.K. 38,39, 41, 44, 45.

¹⁶² Kalafat, *Kuzey Afganistan Türkleri (Özbekler- Türkmenler- Hazarlar- Afşarlar- Kazaklar)*, s.39.

¹⁶³ K.K. 37, 38, 45,47, 48.

¹⁶⁴ K.K. 41, 42, 45.

Nişan merasimi yapıldıktan sonra düğüne kadar geleneksel ailelerde ve köylerde, damat olacak genç kayınpeder ve kayınvalideye kendini göstermez. Kız da aynı şekilde oğlan tarafına kendini göstermekten sakınır. Ancak şehirde bu uygulama pek azdır. Nişanlı kız nişanlısıyla düğüne kadar görüşmez eğer nişandan sonra icab-ı kabul (dini nikâh) yapılmışsa aile büyüklerinden saklı ve kısa görüşmeler olabilmektedir. Görüşme yasağına dikkat etmeyenleri ise ayıplarlar ve terbiyesizlik yaptığını söylerler.¹⁶⁵

Köylerde ve ilçelerde bir gelenek devam etmektedir. Nişan merasimi yapıldıktan sonra damadın ailesinin, komşularının, akrabalarının kadınları ve kızları gelirler düğüne kadar her gece def çalarak şiir veya nesir şeklinde olan sözleri def uydurarak söylerler.¹⁶⁶

3.4.2.Nikâh Merasimi

Yaptığımız mülakatlar ve gözlemler çerçevesinde vardığımız sonuçlara göre, nikâh merasimi köylerde ve şehirlerde farklılık göstermektedir. Türkmen köylerinde genel olarak dini nikâh yapılmakta olup, şehir merkezlerinde ise dini nikâhın yanında resmi nikâh da yapılmaktadır.

Evlenecek olan kadın ve erkek arasında şahitler huzurunda yapılan icab-ı kabul nikâh olarak adlandırılırken, evlenen eşler arasında birtakım karşılıklı hak ve sorumlulukların da başlamasını doğurur. Evlilik, dünyanın her toplumuna baktığımızda önemli olup, aile müessesine ilk adımın atılması ve devamı için son derece önemlidir. Aile toplumun en küçük ama en önemli kurumlarından biri olduğu için son derece önem verilmektedir. Evlilik de nikâh veya karşılıklı olumlu cevaplar ile başladığı için, ister İslam dininde ve isterse diğer dinlerdeki yerini korumuştur.

Afganistan genelinde evliliklerde, resmi nikâhtan ziyade dini nikâh kıyılır. Devletin resmi nikâh için bir zorlaması olmadığı için de dini nikâh ile yetinilmektedir. Ancak hacca gitmek isterlerse, ya da herhangi bir ihtiyaçtan dolayı yurtdışına çıkılmak istendiğinde evlilik cüzdanı sorulduğu için, daha sonradan evli olduğunu gösterecek evlilik cüzdanı resmi olarak devlet dairelerinden alınmaktadır.¹⁶⁷

¹⁶⁵ K.K. 47, 48, 49, 50.

¹⁶⁶ K.k. 23, 26, 38.

¹⁶⁷ K.K. 29, 30, 36, 38.

Dini nikâh kıyılması için özel bir yere başta cami imamı veya din görevlisi olmak üzere oğlan ve kızın nikâh şahitleri toplanır. Sağdıç üzeri örtülü bir tas şekerli su getirip imamın önüne koyar, şekerli suyun oraya götürülmesi her şeyin tatlıya bağlanması eğer başlık parasının tamamı verilmediyse kız tarafının bir sorun çıkarmaması için oraya götürüldür.

Evlenecek olan kızın kendisi nikâh merasimi sırasında perde arkasında bir yerde kendini göstermeden oturur. Bazen de kızın dayısı veya amcası yani peder vekil (babayı vekâleten) olarak seçer. Çünkü kıza evliliğe razı mısın diye sorulduğunda, kız babasına evet cevabı veremediği için kızın dayısı veya amcası pederin vekili olarak seçilmektedir. Peder vekili yeni evli çiftin sorunlarıyla da ilgilenir. Bayramlar gibi özel günlerde yeni çiftler önce peder vekillerini ziyarete giderler.¹⁶⁸

Köylerde ve etraflarda, imam iki tarafın şahitleriyle beraber kızın bulunduğu odanın kapısına gider ve üç kere kıza evliliğe razı olup olmadığını sorar. İlk sorduğunda kız sessiz durur. İkinci sorduğunda gelin adayı alçak bir sesle evet cevabını verir ve üçüncü sorulduğunda da aynı cevabı verir. Şahitler ve imam üç kez gelin adayının ağzından evet cevabı alıncaya kadar sormaya devam ederler. Üç kez duyduktan sora nikâh kıyılır. Nikâh kıyılırken gelinin eline makas ve kâğıt verirler. Gelin elindeki kâğıdı küçük parçalara keser, sebebi ise gelin adayına sihir veya kötü nazar ihtimalinin önüne geçmektir. İmam nikâhı kıyar ve örtülü şekerli suyun örtüsü alınarak misafirlere dağıtılır. Bu şekilde nikâh kıyma merasimi sonra erer. İsteyen resmi nikâh kıyar istemeyen kıymaz, çünkü resmi nikâh zorunlu değildir.¹⁶⁹

3.4.3. Kına Gecesi

Şehir merkezinde kına gecesi diye bilinen bu gelenek, köylerde ve etraflarda (*Köce Toy*) diye bilinmektedir. Düğünden bir gün önce yapılan bu merasim köylerde, ismini geleneksel bir yemekten almış tıpkı düğün gibi coşkulu bir şekilde yapılmaktadır. Bu gün için bir adet büyük baş hayvan kesilir ve evlenecek olan erkek tarafın evinde yapılır. Her evden en az bir kişi davet edilir ve yemek yendikten sonra gençler arasında geleneksel oyunlar oynanır, pehlivanlar güreş tutarlar. Bazı

¹⁶⁸ Ziyayi, *Afganistan Türklerinin Dini, İnanç ve Yaşayışları (Kuzey Afganistan Örneği)*, s. 60.

¹⁶⁹ K.K. 36, 37, 41, 42.

yörelere voleybol turnuvası yapılır ve dindar ailelerde ise vaizler çağırılarak dini vaazlar verilir.¹⁷⁰

Şehir merkezinde de Türkmenler arasında Köce Toy uygulaması vardır. Ancak köylerdeki kadar coşkulu olmamakla birlikte akrabalar ve komşular tarafından yerine getirilmektedir. Köce Toydan farklı olarak kına gecesi gelin adayları olan kız evinde yapılır. Misafirler davet edilir ve gelen misafirlere kına yemeği ikram edilir. Kına yakma merasimi için mumlarla süslü kına tepsisi getirilir, damat kınadan biraz alır ve gelinin avucuna sürer. Evlenme çağına gelen kız ve oğlanlar gelin ve damadın etrafına toplanır, dilek tutarlar. 7 kız gelinin, 7 erkek de damadın avucuna kına sürerler ve bu 7 gencin de yakın zamanda evleneceklerine inanılmaktadır. 7 sayısının uğurlu olduğu düşünüldüğü için özellikle 7 genç olmasına özen gösterirler. Bu işlemler yapıldıktan sonra gelin ve damat, olgun bir kadın tarafından (toyunguz gutlu bolsun) yani ‘düğününüz hayırlı olsun bir yastıkta kocayın’ gibi dua yapılır.¹⁷¹

Bu dua yapılırken de uyulması gereken bazı uygulamalar vardır. Dua yapılırken gelin ve damat aynı anda oturlarsa bu yeni çift evlinin sonraki hayatlarında da kararları beraberce alabileceklerine inanılır. Olgun bir kadın tarafından oturtulma uygulaması ise gelinin ileride olgun ve becerikli olacağı inancına dayanır. Sonra ise gelinin yakın arkadaşları tarafından kına gecesi türküsü hep beraber söylenir.¹⁷²

3.4.4. Düğün

Kuzey Afganistan’da çoğunluğu Türklerin (Özbek ve Türkmen) oluşturduğu bu bölgede kültürlerarası etkileşim de olmuştur. Bir yörenin kültürü diğer bir yöreye geçmiştir. Mezar-i Şerif bölgesinde yaşayan Türkmenler arasında iki tür düğün merasimi yapılmaktadır.

Kışlaklarda (köylerde) yapılan gelin alma toyları şehir merkezlerine nazaran daha eğlenceli ve uzun süreli olmaktadır. Şehir merkezlerinde yapılan gelin toyları ise genel itibarıyla düğün salonlarında yapılmakta olup, öğleye kadar erkek ve öyleden sonra da kadınlar davet edilirler ve müzik eşliğinde eğlenceler yapılır.

¹⁷⁰ K.K. 1, 3, 9, 13, 23, 37.

¹⁷¹ K.K. 2, 5, 8, 39, 45, 47.

¹⁷² K.K. 20, 23, 45.

Düğün günü oğlan ailesi gelini almaya gitmeden önce gelinin çeyizi evine yerleştirilir. Gelin babasının evinden ayrılmadan önce gelinin beline yeşil kuşakla birlikte bir çift ekmek bağlanır. Bu kuşağı gelin adayının babası veya dayısı bağlar. Yeşil renkli kuşağın bağlanması kızın bahtlı olması ve ekmek ise rızkını temsil etmektedir. Kız yeni gideceği evinde bahtı açık ve rızkı bol olsun şeklinde bir inanç vardır. Gelin almaya gelenler, şehir merkezlerinde araba ile götürürler. Farklı renkli güller ile süslenmiş olan araba Hz. Alinin türbesinin etrafını birkaç kez dolaşır ve sonra oğlanın evine dönerler. Ancak kışlaklarda (köylerde) ise, geleneksel Türkmen düğünleri meşhurdur. Kecebe (süslenmiş ve rahatça üzerine oturulabilecek şekilde süslenen deve) ile gelin almaya giderler. Gidecekleri yer çok uzak ise o zaman kecebe yerine araba ile giderler.

Gelini kecebeye bindirirken¹⁷³ kızın bulunduğu odadan, öncesinden kız tarafından dokunmuş olan kırmızı desenli halının içine alırlar. Gelinin dayısı, amcası ve büyük kardeşleri tarafından getirilir. Gelin almaya gelen oğlan ailesi gelini kecebeye bindirip harekete geçmeden önce, gelinin küçük kardeşi veya kuzeni tarafından kecebe başı uygulaması vardır. Gelinin kardeşi kecebenin ipini vermez. Ancak oğlan tarafı göze çarpar bir hediye verirse o şekilde bırakır. Bu sırada gelinin babası ve akrabaları tarafından dua alınır. “Gittiğinde evde rahat ol hakkımı helal ediyorum, Allah yardımcınız olsun vs.” gibi hayırlı dualarda bulunur. Gelin sırayla annesi, babası ve akranlarıyla vedalaşır.¹⁷⁴

Kışlaklarda (köylerde) gelini oğlan evine getirdikten sonra Türkmen geleneği olan baş giydirebilirler. Baş, ipek ve gümüş ile süslenmiş olan başa takılan 20- 25 cm uzunluğunda bir şapkadır. Bu, evlenmiş olduğunu gösteren bir simgedir. Ancak bu uygulama şehirlerde yoktur. Damat ailesi gelini yeni evine götürürken “gelin aklı” annesinin evinde kalmasını diye, kızın ailesinden habersiz ev eşyasından küçük bir parça alınır, gelinin yeni evine bırakılır. Gelin yeni evine girmeden önce kurban kesilir. Bu, bazı yörelerde gelin kecebeden veya arabadan iner inmez kesilir. Kesilen hayvanından kanından gelin ve damadın ayakkabılarına sürülür. Köylerde gelin, önce kayınvalidenin odasına götürülür, sonra sırayla mutfığa götürülür. Un ve pirinç çuvalları açtırılır ki yeni evinde yabancılık çekmesin ve rızkı bol olsun, kayınvalide gelinin eline şeker verir, kucağına erkek çocuğu verirler ki aile fertleriyle arasında bir

¹⁷³ Kecebe için Bkz: (Fotograf, 5.6).

¹⁷⁴ K.K. 10, 11, 16, 50, 51, 53, 55. 58.

tatsızlık çıkmasın ve erkek çocuğu olsun temennisi ederler. Sonra gelinin kendi odasına götürürler, gelinin odasının kapısına yeni kumaştan sergi serilir; gelin sergiye basarak yeni bir hayata başladığı umut dolu bir gelecek istekleriyle odasına ilk adımını atmış olur. Serilen sergi ise gençler tarafından alınır ve saklanır. Gelin yeni odasına girer girmez un serpilir bereketli olması için.¹⁷⁵

3.4.5. Gökböri

Gelin yeni evine getirildikten sonra, akşamüstü bir hayvan kesilir ve geleneksel yemek yapılır. Köylerde ise köy halkı davet edilir yemekten sonra çeşitli eğlenceler başlar. Oğlak, güreş, müzik gibi eğlencelerle geceye kadar devam eder. Gökböri yemeğinden sonra imam veya hoca tarafından hep birlikte dua edilir ve davetli olanlardan gitmek isteyen kalanlar ise kendi aralarında adı geçen eğlencelere başlamaktadır.

Şehirlerde gökböriden sonra geleneksel halk sanatçıları tarafından halk oyunları ve aydınlar (geleneksel Türkmen şarkıları) söylenir. Gökböri yemeğiyle beraber, düğüne gelenlere teşekkür edilir. Toplumun önde gelenlerine serpay (hediyeler) verilir. Serpay önce gelinin dayısı, amcası, ve akrabalarına, sonra ise toplumun önde gelen yaşlılarına dağıtılır. Serpaylar genel olarak farklılıklar arz etmekle beraber postun (deriden yapılmış geleneksel giysi) verilir. Serpaylar teşekkür etmek için uygulandığı gibi, yeni kurulan akrabalık bağlarının güçlendirilmesine de sebep olmaktadır.¹⁷⁶

Düğünden iki gün sonra (yenge gönderme) merasimi yapılmaktadır. Bu uygulama köylerde daha çok yaygın olmakla beraber, şehir merkezlerinde pek önem verilmemektedir. Gelin ile beraberinde gelen teyzesi veya halasını geri uğurlamak için yapılan bir uygulamadır. Komşular ve akrabalar gelinin yeni evine gelirlerken, kendi evlerinde pişirilmiş geleneksel yemekleri de beraberinde getirirler. Gelen misafirlere gelen yemeklerden dağıtılır. Sonra ise gelinin teyzesini veya halasını uğurlarlar. Dualar yapılır serpaylar verilir. Artık yeni akrabalık bağları iyice güçlenmiş olup, gelin tamamen yeni evine alışmıştır ve kendisini yeni ailenin bir parçası hissetmeye başlamıştır.¹⁷⁷

¹⁷⁵ K.K. 1, 2, 5, 11, 50, 52, 53.

¹⁷⁶ K.K. 2, 3, 48, 49, 50.

¹⁷⁷ K.K. 53, 56, 57.

3.4.6. Selam Verme Merasimi

Gözlemler ve mülakatlar çerçevesinde vardığımız sonuçlara göre, köylerde ve şehir merkezlerinde hemen hemen aynı olan bir gelenektir.

Düğün gününün ertesinden itibaren selam verme merasimi başlar. Gelin damadın ailesi ve komşuları başta olmak üzere, düğüne katılan katılmayan tüm akrabalara selam vermeye gönderilir. Bu bir çeşit damat ailesi ve akrabalarıyla tanışma merasimidir. Gelin bu uygulamayı akranlarıyla yapmaktadır. Bazı yörelerde, selam verme merasimi damadın evinde yapılmaktadır. Düğünün ertesi günü damadın evine selam verme merasimine komşular ve akrabalar davet edilir. Gelin odasında oturur ve misafirler gelinin odasına girerek gelinin selamını alırlar. Ancak Türkmenler arasında yaygın olanı gelini selam vermeye götürmeleridir. Bu şekilde düğün ve yeni evlilik hayırlı olsun şeklinde olmaktadır.¹⁷⁸

3.5. Doğum

Doğum insan hayatının başlangıç anıdır ve her zaman bireyler için mutluluk vesilesi olarak değerlendirilir. Doğumla birlikte anne babanın toplum içinde saygınlığı artar. Yeni doğan çocuk yalnızca doğduğu aileyi değil, aynı zamanda akrabaları da sevindirmektedir. Neslin devamı için, ocağın tüttürülmesi için yeni doğan çocuk bir umuttur.

Doğumla birlikte, anne benlik, baba güven, akrabalar da güç kazanmış olup, hem evli çiftler, hem de aile büyükleri çok önem verirler. Bu yüzden doğum öncesinden doğum anına kadar geçen süre dikkatle takip edilmektedir.

Afganistan Türkmenleri arasında hamileliğin ilk üç dört aylık süresine aşerme dönemi denmekte olup, bu dönem hamile kadın için önemli bir dönemdir. Çünkü bölge halkın arasındaki yaygın bir inanışa göre, hamile kadın canı çektiğini yemediği takdirde zararını sonrada çocuğa çektirir. Yine halk arasında yaygın olan bir inanış; hamile kadın balık eti yerse çocuğun ağzı büyük olur, deve eti yerse dokuz ayda doğacak çocuk onbir ayda dünyaya gelir, eğer deve eti yediğini sonradan fark ederse, hamile kadın deve üzerinden üç kere geçirilir; böylece yükünü deveye atarak doğumun kolay geçeceğine ve normal olacağına inanılır.¹⁷⁹

¹⁷⁸ K.K. 4,33, 35, 37, 39.

¹⁷⁹ K.K. 1, 5, 16, 18, 19, 21.

Mezar-ı Şerif yöresinde hamile kadınlar saçlarını kestirirlerse çocuğunun ömrü kısa olacağı inancı vardır. Hamile kadın mecbur kalmadıkça cenaze evine ve cenaze merasimlere gitmez. Hamile kadın aşerdiği dönemde çilek, ciğer vb. yiyecekler yedikten sonra elini yıkamadan vücudunun herhangi bir yerine dokunursa doğacak çocuğun vücudunun aynı yerinde leke oluşacağına inanılır. Hamile kadın, hamilelik döneminde en fazla kimi karşısında görürse, doğacak olan çocuğun da ona benzeyeceğine inanırlar. Hamile kadın aşerdiği dönemde sarı nohut yerse, çocuğun saçının sarı olacağı inancı vardır.¹⁸⁰

Mezar-ı Şerifte Türkmenlerin yaşadığı bölgelerde ve Türkmen köylerinde doğacak çocuğun cinsiyeti hakkında da tahminler yürütülmektedir. Hamile kadının karnı sivri ise erkek, yuvarlak ise kız çocuğu olacağına inanılır. Hamile kadının canı hep elma isterse doğacak çocuğunun erkek ve eğer hep nar isterse çocuğunun kız olacağına dair inanışlar vardır.

Hamile kadınların karınlarındaki bebeklerinin sağlıklı olmaları için, kötü ruh ve cinlerden korunmaları gerekmektedir. Köylerde halk arasında yaygın olan inanışa göre, hamile kadın küle basmamalıdır. Gece uyurken yastığının altında bir bıçak bulundurulmalıdır. Gece yalnız dışarıya çıkmamalı ve çıkacak olursa mutlaka biriyle beraber çıkmalıdır. Şehir merkezinde ise kötü ruhlar ve cinlerden korunmak için “*Bibi müskil ve Bibi perde bus*” gibi uygulamalar yapılmaktadır.

Bibi müskil dediğimiz uygulamayı, hamile kadın 7 kez çarşamba günleri yapmaktadır. Bu uygulamada, bir miktar kuru üzüm ve leblebi karışımına Yasin suresi, 7 İhlas, 7 Fatiha sureleri okunur, sofraya getirilir ve 7 komşuya dağıtılır. Komşular hamile kadına hayırlı dualar ederler. Bu uygulama köylerde yaygın değildir.¹⁸¹

Bibi Perde Bus hamile kadınlar için icra edilen mevlitten ibarettir. Hoca hanım tarafından hamile kadınlar için yapılır. Bibi perde bos ismi verilen hamur tatlısı hoca hanımlar tarafından hamile kadının evinde 3 kez yapılır. Ocak başında tatlılar piştikten sonra 3 mum yakılır ve Kuran- Kerimden sureler okunur. Mülk Süresi, Ayet-el Kürsi birer kez okunur ve hamile kadın için dua edilir. Hz. Peygamber (s.a.v) için salavat getirilir ve bu şekilde mevlit sona erer. Bibi

¹⁸⁰ K.K.1, 3, 17, 19, 20.

¹⁸¹ K.K. 30, 31, 36, 37.

kelimesinden amaç Hz. Fatma (r.a.)’dur. Bibi perde bus yapıldığında o eve Hz. Fatma (r.a.)’nın geleceğine ve doğum esnasında yardımcı olacağına inanılmaktadır.¹⁸²

3.5.1. Çiltan

Afganistan Türkleri arasında yaygın olan ve daha sonra Taciklere de geçen bu gelenek kırklama anlamına gelmektedir.¹⁸³ Bu geleneksel uygulama hamile kadınların doğumunun kolaylaşması ve özellikle çocuğu yaşamayan kadınların çocuğunun yaşaması için uygulanmaktadır. Bu uygulamada, hamile kadın kırk evden kırk tas un, şeker ve yağ toplar ve un helvası ve tandır ekmeği pişirir. Yağlı pamuklardan hazırlanan kırk çubuk yakılır, hamile kadın sofraya başına geçer dualara âmin der, çubuklar sönünceye kadar dua edilir. Un helvası tandır ekmeğiyle beraber kırk eve dağıtılır. Malzemelerin kırk ayrı evden toplanması doğacak çocuğun rızkının bol olması ve sağlıklı doğacağı inancını taşımaktadır.¹⁸⁴

3.5.2. Doğum Anı

Bütün dünya toplumlarında görüldüğü gibi, dünyaya gelen çocuk ailesine ve çevresine mutluluk ve sevinç verir. Eğer dünyaya gelen çocuk ilk ise daha fazla sevinç ve mutluluk getirdiği gibi doğuma yüklenen anlam da farklı olmaktadır.

Mezar-ı Şerif bölgesinde yaşayan Türkmen toplumunda, mülakat ve gözlemlerden elde ettiğimiz sonuca göre bazı uygulamalar bulunmaktadır. Köylerde yaşlı kadınlar ebe rolünü üstlenmekte olup, ebenin yanında ona yardımcı kadınlar ve aileden bir bayan bulunur. Kadının doğum anında güçlüklerini gidermek ve doğumun kolay olması için, yaşlı ebe doğum sırasında “Eller benim elim değil Hz. Fatma anamızın elidir, doğumu kolay kıl ya Rabbi” diye işe başlar. Halk arasında Hz. Fatma çok muhterem ve Seyyid-in Nisa olarak bilinir. Hz. Muhammed (s.a.v)’in kızıdır ve Müslüman Türkler arasında o, ev işlerinde yardımcı, uğur ve bereket getirici, becerikli ve komşularıyla iyi geçinen birisi olarak bilinir ve bu yüzden de ona son derece saygı duyulur.¹⁸⁵

Doğum zamanında olmayıp gecikmesi durumunda, bir tavuk veya serçe kuşu üç defa gebe hatunun başına gezdirilerek kesilir. Kesilen tavuk veya serçe kuşunun kanı gebenin karnına sürülür. Doğum sancısını azaltmak ve kolay doğum yapılması

¹⁸² K.K. 33, 34, 38.

¹⁸³ Ziyayi, *Afganistan Türklerinin Dini, İnanç ve Yaşayışları (Kuzey Afganistan Örneği)* s. 60-68.

¹⁸⁴ K.K. 30, 31, 37, 38.

¹⁸⁵ K.K. 23, 36, 37, 40.

için, hicaz bölgesinden hacca giden hacılar vesilesiyle Hz. Hüseyin otu getirilir. Bu ota abdestsiz dokunulmaz, suya konularak, bu suyu içirilir. Bu şekilde doğumun fazla gecikmeden gerçekleşeceğine inanılmaktadır.¹⁸⁶

Doğum gerçekleşen eve üç güne kadar çille tutulur. Doğum yapan hanım kendi odasından çıkmaz. Gelen misafirler onun odasına götürülmez. Doğum yapan kişinin günahlardan uzak ve manevi yönden tertemiz olacağı inancı vardır, bu yüzden üç güne kadar evden çıkmaz eve misafir alınmaz, haberdar olmayan misafir geldiği takdirde ise kadının odasına alınmaz. Çünkü eve gelenlerin günahlarının doğum yapan kişiye de geçeceğine inanılmaktadır.¹⁸⁷

Mezar-ı Şerif yöresinde çocuğu olmayan gelin için hayvan kesilir, derisi soyulur ve gelin bu derinin içine girer.¹⁸⁸ Yine aynı yörede çocuğu olmayan kadınlar, Hz. Ali'nin türbesinde bulunan kazanın altından geçirilir. Kazan dört ayak üzerinde durdurulmuştur ve altından geçilecek şekildedir. Çocuğu olmayan kadın bu kazanın altından geçirilir ve kazan içine nezir şeklinde para atılır. Köylerde ise muska veren mollalar bulunmaktadır. Çocuğu olmayan kadınlar mollaya götürülür ve mollaya muska vermesi için adadıkları nezri veya parayı verirler. Mollanın muskasını doğum yapıncaya kadar yanlarında taşımaktadırlar. Çok nadir görülen başka bir eylem ise, çocuğu olmayan kadını Ceyhun Irmağından geçirerek adaya götürürler ve orada bulunan vahşi hayvanların sesini dinletirler.¹⁸⁹

3.5.3. İsim Takma Merasimi

İnsanoğlu, varoluşundan bu yana çevresinde gördüğü her şeyi adlandırma ihtiyacı hissetmiştir. Bu adlandırma insanoğlunun fitratında olan bir şeydir. Allah (cc) Hz. Âdem'i yarattıktan sonra ona bütün şeylerin isimlerini öğrettiğini söylemektedir.¹⁹⁰ İnsanın taşıdığı adının, karşıladığı veya içerdiği anlamın çocuğun karakterini, kişiliğini, geleceğini, toplum içindeki yerini ve başarısını damgalayacak simgesel bir güç taşımasına özen gösterilmektedir. Çünkü ad bir bakıma insanın varlığını ifade etmektedir.

¹⁸⁶ K.K. 13, 15, 20.

¹⁸⁷ K.K. 7, 10, 11, 23, 30.

¹⁸⁸ Kalafat, *Kuzey Afganistan Türkleri (Özbekler- Türkmenler- Hazarlar- Afşarlar- Kazaklar)*. s. 27.

¹⁸⁹ K.K. 23, 25, 26.

¹⁹⁰ Bakara 2, Ayet 31.

Afganistan toplumunda çocuğa ad koyma dini niteliktedir. Allah (cc)’nın isimlerinden birini seçerler. Ancak Allah’ın isimlerini yalnız başına vermezler, başına (Abdul) ekleyerek takarlar. Mezar-ı Şerif ve çevresinde yaşayan Türkmen toplumunda çocuk doğduktan sonra köylerde mahallenin imamı tarafından kulağına üç kez ezan okutulur. Seçilen isim ezandan sonra çocuğun kulağına üç kez imam tarafından seslendirilir. Ancak şehir merkezlerinde, ailenin büyükleri tarafından çocuğa isim seçilir. Doğumdan üç güne kadar isim takma işlemi bitmiş olur. İsim konulduktan sonra, çocuğun nazardan korunması ve annenin sütü kesilmemesi için üç çift “siyah beyaz renkli” nazar boncuğu çocuğun sağ omzuna takılır.¹⁹¹

Mezar-ı Şerif ve çevre köylerinde, kız çocuğu çok olup, erkek çocuğu olmayan aileler son kız çocuklarına “Oğul Gerek, Oğul Naz, Oğul Murad” gibi isimler verirler. Aynı zamanda çocukları yaşamayan aileler, çocuğunun yaşaması için onlara Evliya Kul, Çaryar Kul, Pir Muhammed, Muhammed Nezir gibi isimler koyarlar.

Bayram günü doğan çocuklarına erkek ise Hayıt Murat, Hayıt Bay, kız ise Hayıt Bibi gibi isimler takarlar. Ramazan ayında doğan çocuklara erkek ise Roz Muhammed, Roz Murad, Rozi Geldi gibi isimler takarlar. Cuma günü doğan çocuklarına erkek ise Cuma Kul, Cuma Murad, Cuma Geldi kız ise Anne Gül gibi isimler takarlar. Bir ailede üç erkek çocuğu peş peşe olursa dördüncüye Çarı, beşinciye Penci gibi isim konulur.¹⁹²

3.5.4. Şeb-i Şeş

Şeb-i şeş altıncı gece demektir. Çocuk doğduktan sonra altıncı gecesinde aile dostlarına ve akrabalara verilen ziyafetten ibarettir. Aile dostları ve akrabalar hediyelerle beraber altıncı gece toplanıp doğan çocuğun evine gelirler. Gençler ise çocuğun babasıyla misafir odasında toplanırlar. Kadınlar getirdikleri hediyeleri verirler ve çocuğu sırayla alıp severler. Çocuğu olmayan kadınlar ise genellikle elleriyle yaptıkları elbiseleri çocuğa giydirebilirler. Çocuk için hayırlı dualarda (Allah seni ailene ve toplumuna hayırlı evlat eylesin, uzun ömürler versin, bahtını açık etsin ve rızkın bol olsun gibi), güzel dileklerde bulunurlar.¹⁹³

¹⁹¹ K.K. 18, 19, 23, 27, 29.

¹⁹² K.K. 19, 20, 25.

¹⁹³ K.K. 39, 40, 41.

Şeb-i Şeş gecesinde bebeğe ilk giydirilen takım saklanır, bebek 1 yaşına bastığında bu takım parçalar halinde çocuğu olmayan kadınlara dağıtılır ve bu kadınların tez zamanda çocuk sahibi olacaklarına inanırlar. Şeb-i Şeş bazı ailelerde sevinç ve eğlence için yapılır ve bazı ailelerde ise bu gelenek yukarıda söylediğimiz amaçlar için yapılmaktadır.¹⁹⁴

3.5.5. Diş Patırak

Çocuk dünyaya geldikten sonra, çocuğun gelişimini ve büyümesini izleyen; anne babayla, ailenin diğer üyeleriyle ve toplumsal çevreyle ilişkilerini düzenleyen bir takım kural, adet ve gelenekler vardır. Çocuğun korunması, büyütülmesi, giderek bağlı bulunduğu grubun ya da kültürel ortamın benimsediği, örneklediği kalıplara ve modele uydurulması için birtakım aşamadan geçmesi gerekmektedir. Bu gelenek tarih boyunca süregelen bir gelenektir. Diş patırak da Türkmenler arasında devam edegelen bir gelenektir.

Diş patırak, doğan çocuğun ilk dişinin görünmesiyle yapılır. Çocuğun ilk dişi çıktığında sevinç için ve bir bakıma da nazarlardan korunması için yapılan bir merasimdir. Bunun için akrabalar başta olmak üzere komşular ve dostlar çocuğun evine davet edilir. Geleneksel yemeklerin yanında bir de mısır patlatılır. Bazen mısır yerine (7 meyve) dedikleri yedi çeşit kuru yemişi suda kaynatılarak şerbet yaparlar. Yaygın olanı mısır patlatmaktır. Mısır gelen misafirlere dağıtılır. Mutluluk ve sevinç içinde bazen şarkılar söylenir. Bu şekilde diş patırak da sona ermiş olur.¹⁹⁵

3.6. Ölüm

İnsan hayatının ve geçiş dönemlerinin sonuncusu olan ölüm, insanoğlunu yaşaya geldiği ilk çağlardan beri toplumların çaresiz kaldığı bir durumdur. Genç, yaşlı, kadın, erkek herkesin başına gelir ve ertelenemez. Kuran-ı Kerim’de *Her nefis ölümü tadacaktır*.¹⁹⁶ ayeti ölümün yaşayan her varlık için geçerli olduğunu dile getirmektedir.

Ölüm bireyleri ve toplumu yakından ilgilendiren bir konu olduğu için, ölümle ilgili birtakım adet, uygulama ve inançların olması da kaçınılmazdır. Mezar-ı Şerif

¹⁹⁴ K.K. 30, 31, 38, 40.

¹⁹⁵ K.K. 5, 9, 10, 12.

¹⁹⁶ El- Enbiya, Ayet 35.

Türkmen toplumunda da ölüm öncesi, ölüm sırası ve ölüm sonrasında bazı uygulama ve pratikler yapılmaktadır.

3.6.1. Ölüm Öncesi

Her toplumda olduğu gibi Mezar-ı Şerif bölgesinde yaşayan Türkmen toplumunda da ölüm öncesine ait bir takım gelenekler vardır. Ölüm çeşitli şekillerde yüzünü göstermektedir.

İnsan hayatının son anı olan ölüm, insanı çaresiz bırakan ve sırrına erişilmeyen bir geçiş noktasıdır. Ölüm karşısında aciz kalan insan, çevresinde olup biten olayları ölümün ön belirtileri olarak düşünmektedir. Bu nedenle de insan kendine ölümü hissettiren olaylardan ve nesnelerden uzak durmaya çalışmaktadır.

Afganistan Türkmenlerinde ve Mezar-ı Şerif bölgesinde birisi hastalandığı zaman, geçmiş olsun ziyaretine gidilir. Ziyarete gidilirken genel olarak meyve, çiçek veya kişinin arzu ettiği özel bir şey varsa onu götürürler. Yapılan ziyaretler hastayı yormayacak şekilde kısa yapılır ve moral vermeye çalışılır. En kısa zamanda sağlığına kavuşacağı dileğiyle ziyaret yerinden ayrılırlar. Eğer hastalıktan kurtuluşun mümkün olmadığı anlaşılırsa bir teselli olarak bir süre daha can sağlığı dilenir.¹⁹⁷

3.6.2. Ölüm Sırası

Şahsın öleceğine kanaat getirilirse başında Kuran-i Kerim'den Mülk Suresi, Yasin Suresi, Nebe Suresi, Hatm-ı Sağire ve tekbir okunur. Ölecek kişiye kelime-i tevhit ve kelime-i şahadet söylenmeye çalışılır. Kişinin son nefeslerinde olduğu anlaşıldığında, sağ tarafa çevrilir. Ağzı ve dudakları pamuk yardımıyla silinir. Hoca efendi veya aileden biri durmadan Kuran-ı Kerim okumaya devam eder.

Ölmek üzere olan kişinin sözleri sona anda bir nokta üzerine yoğunlaşır. Konuşamaz hale gelir ve ruhunu teslim eder. Kişi ruhunu teslim ettikten sonra yakınları feryat etmeye başlarlar. Bu yüzden özellikle kadınlar ölmek üzere olduğu şahsın bulunduğu yerden uzak tutulmaya çalışılır. Yükselen feryatları durdurmak için, aile reisi veya hoca efendi, ölü için feryatlar ve ağlamalar yükselirse ölen kişinin cezalandırılacağını söyler ve bu şekilde yatıştırılmaya çalışılır.

Kişinin ölümü gerçekleştiği zaman, cenazenin yıkanması gerekmektedir. Cenazenin yıkanması için yeni ve kullanılmamış (kova, su, tas, kese, sabun vb.)

¹⁹⁷ K.K. 45, 47, 48.

gerekmektedir. Bu malzemeler ölüye kullanıldıktan sonra da eve uğursuzluk getirileceği düşüncesiyle cenazeyi yıkayan kişilere verilir. Ceset yıkanırken de bir kişi tarafından Kuran-ı Kerim okunur. Cenaze erkek ise erkek hocalar/ gassaller tarafından yıkanır eğer kadın ise kadın cenaze yıkayıcılar tarafından yıkanır. Köyde kadın cenaze yıkayıcısı bulunmuyorsa komşu köylerden getirilir ve cenazeyi yıkatırlar.¹⁹⁸

Cenaze yıkandıktan sonra, kişinin çenesi tülbentle bağlanır. Ölen kişinin gözleri kapatılır ve kefenlenir. İnsan bu dünyada ne kadar varlıklı ve ihtişamlı hayat yaşamışsa yaşasın, öldükten sonra yanında götüreceği tek şey kefendir. Bu yüzden insanlar kefen için önemli önlemler alınmaktadır. Türkmenler arasında yaygın olan bir geleneğe göre, kişi önceden hac ibadetini yapmak için Beytulallah'a gitmişse oradan kendi kefenini de getirmektedir. Eğer gidememişse önceden kefenini bulunduğu yerden hazırlamaktadırlar. Kişi öldüğünde kefen telaşı olmasın, her şey hazır olsun, helal parayla alınmış olsun diyerek kefenini alıp bir köşeye saklamaktadır.

Ölü yıkandıktan sonra kefenleme işine başlanır. Cami imamı veya din adamları tarafından cinsiyetine göre ölçüp biçilir. Kefenin açılmaması için cenaze şeritlerle bağlanır. Kefenleme sırasında cesede çeşitli kokular sürülür. Eğer kutsal (zemzem suyu) varsa cesede az miktarda dökülür. Tüm bu işlemler yapıldıktan sonra cenaze camilerde ve mescitlerde hazır bulunan tabuta konulur.¹⁹⁹

Ölü kefenlendikten sonra yeşil veya kahve renkli seccade üzerine konulur. Ölünün yıkandığı yerde üç gece mum yakılır. Ölen kişinin ruhu gece kendi evine geleceği inancı vardır. Bu nedenle üç geceye kadar fırsat bulundukça Kuran-ı Kerim okunup ölen kişinin ruhuna bahşedilir.²⁰⁰

3.6.3. Ölümün Duyurulması

Ölüm olayı Mezar-ı Şerif merkezinde camilerde önce sala ve ardından da ölen kişinin ismi, akrabalarının ismi ilan edilerek çevreye duyurulur. Köylerde ve kasabalarda ise ölüm duyurusu için dört beş kişi görevlendirilir. Görevli kişiler evden

¹⁹⁸ K.K. 49, 50, 55.

¹⁹⁹ K.K. 50, 52, 53, 57.

²⁰⁰ K.K. 53, 55, 57.

eve giderek ölüm duyurusu yaparlar. Cenaze namazının kılınacağı zamanı söyleyerek cenaze namazı kılmaya davet ederler.

Cenazenin nereye ve ne zaman defnedileceği gibi konular aile arasında konuşularak karara bağlanır. Gurbette veya diğer illerde bulunan akrabaları ve dostlarına haber gönderilir ve onların da cenaze namazına yetişebilmeleri için cenaze namazını erteleme gibi bir durum olacaksa önceden ona göre kılınacağı zamanı ayarlayarak haber ederler.²⁰¹

3.6.4. Cenaze Namazı

Belirlenen zamanda köylerde davetli halk, şehir merkezinde ise camilerden duyan halk hazır olur ve cenaze namazı kılmak için toplanırlar. Cenaze namazı dinimize göre farz-ı kifaye olup erkekler tarafından kılınmaktadır. Köylerde genel olarak ölen kişinin kendi evinde boş bir alanda kılınmakta olup, şehir merkezinde ise camilerde kılınmaktadır.

Vakit gelince, imam cemaate namazın nasıl kılınacağını hatırlatır. Namaz kılındıktan sonra imam cemaate hitaben “*siz, bu merhum/ merhumeyi dünya hayatında nasıl bilirdiniz?* Cemaat: *iyi biliriz*, der. Sonra imam üç defa: *Ahirete yönelik haklarınızı helal ediyor musunuz?* diye seslenir. Cemaat: *Evet helal olsun*, diye cevap verir”. Sonra bazen imam ahiret hayatına yönelik kısa vaaz verir ve bazen ise vaaz vermeden tamamlar.

Cenaze namazı kılındıktan sonra tabut içinde bulunan ceset, köylerde halk tarafından omuzlara alınarak defnedileceği yere kadar götürülür. Omuzlarda taşınan tabut, herkes tarafından kırk adım taşınacağı şeklinde sağ ön taraftan başlanarak sol arka tarafla tamamlanır. Şehir merkezlerinde ise cenaze taşıma arabaları bulunmaktadır. Eğer defedileceği yer yakın ise yine de halk tarafından omuzlara alınarak taşınması ön görülmektedir.²⁰²

Ölü defnedilirken Şortepe İlçesinde, ölünün önce başucunda Bakara suresinin 76. Ayetine kadar okunur, sonra ayak tarafında geçilerek sure tamamlanır. Bu yapıldığında sorgu meleklerinin sorgusunun kolay geçeceğine dair inanç vardır.²⁰³

²⁰¹ K.K. 55, 56, 57.

²⁰² K.K. 4, 9, 17, 15, 19, 55.

²⁰³ Şeyh Allah Murad, Din Âlimi Tasavvuf Tarikatı Şeyhi, Yaş; 95.

Cenaze defnedildikten sonra cemaat, ölünün evine gelip başsağlığı dilerler. Cami hocası ve medrese öğrencileri tarafından Kuran-ı Kerim hatmi indirilir, ölünün hakkına bağışlanır.

Afganistan Türkmen toplumunda ve Mezar-ı Şerif bölgesinde cenaze bulunan evde üç güne kadar yemek yapılmaz. Köylerde cenaze gecesinden başlayarak komşular kendi evlerinde yemekler yapıp ölünün evine getirirler. Gelen yemekleri hep beraber yerler. Uzaktan gelen misafirler varsa onlara ikram edilir.²⁰⁴

3.6.5. Belli Günler

Cenazenin bulunduğu evde, cenaze gününden üçüncü gününe kadar yağlı yemek pişirilmez. Üçüncü günü ise ölünün üçü verilir. Davetiyelerle halk davet edilir. Bir baş hayvan kesilir ve geleneksel yemek yapılarak halka dağıtılır. Sabah erkenden cami imamı ve medrese öğrencileri ölünün evine davet edilir. Misafir odasında hep beraber hatim indirilir. Hatim duası yemekten önce veya yemekten sonra yapılır. İmam duayı yapar ve orada bulunan bütün kişiler âmin derler. Yine bugün, vefat eden kişinin giysileri fakirlere ve ölüyü yıkayan kişilere dağıtılır. Eğer vefat eden kişi toplum içinde saygın yahut şeyh ise giysileri kutsal sayılarak yakınları tarafından saklanır ve yeni doğan bebeklere vefat eden kişiye benzesin inancıyla kullanılır.²⁰⁵

Yedinci günü ölümün yedisi yapılır. Aynı şekilde bir baş hayvan kesilerek köylerde ise üç beş görevli tarafından halk davet edilir. Hatim indirilir ve hatim duası yapılır. Yedisi yapıldıktan sonra ölen kişinin o evde artık olmayacağı inancı tamamen aile fertlerinde yerleşmiş olup, onsuzluğa alışma devresi başlamaktadır.²⁰⁶

Cenaze sahipleri ölen kişinin üzerinden kırk gün geçince kırkını verirler. Cenazenin kırkı verilinceye kadar o evde veya akrabalarında düğün olacaksa ertelenir. Kırkı verilmeden o evde veya akrabalarında düğün olmaz. Eğer düğün olduğu takdirde (ölüye bile hürmetleri yok, demek ki sevmiyorlarmış) gibi söylemler söylenir ve bu da toplumda iyi izlenim bırakmamaktadır. Kırkıncı günde kırkı verilir. Üçünde ve yedisinde olduğundan bir az daha büyük ve daha çok kişi davet edilir. Kırkıncı gününe toplumda *yattan çıkarma* denilmekte olup, bundan sonra akrabalar

²⁰⁴ K.K. 23, 25, 29.

²⁰⁵ K.K. 19, 20, 24, 25.

²⁰⁶ K.K. 9, 23, 29.

ve komşular arası ilişkiler normale dönmektedir. Düğün yapılacaksa bundan sonra yapılır ve bayramlar da normal şekilde devam eder.²⁰⁷

Köylerde, cenaze sahiplerini kırkı verilinceye kadar komşular ve akrabalar evlerine davet ederler. Ölen kişiye hatim indirilir ve ona bağışlanır. Kırkı verildikten sonra her şey normale döner. Ölen kişinin üzerinden bir yıl geçince cenaze sahipleri tarafından yılı verilmekte olup, büyük bir davetiye düzenlenir. Hatim indirilerek ölen kişinin hakkına dua edilir. Bu şekilde ölen kişinin ardından yapılan işlemler de tamamlanmış olur.

3.7. Yaygın Halk İnançları

İnançları, sosyal bir grubun en önemli kültür unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. İnsan topluluklarında kişileri manevi yönden iç huzura kavuşturmayı amaçlayan inançlar din kavramıyla karşılanmaktadır.

Sosyal toplumların dini özellikleri, halk inançları başlığı altında değerlendirilmektedir. Her toplumda olduğu gibi Afganistan Türkmen toplumu Mezar-ı Şerif bölgesinde de çeşitli halk inançları bulunmaktadır. Yaptığımız mülakatlar ve gözlemlere dayanarak ele almaya çalıştığımız bu konu içerisinde; mezarlıklar, ziyaret yerleri, büyü, fal, rüyalar, nazar ve nazarlıklar gibi konularının Mezar-ı Şerif bölgesinde yaşayan Türkmenler arasında nasıl olduğunu değerlendirmeye çalışacağız.

3.7.1. Dini Ziyaret Yerleri

Kuran okumak, dua etmek, dilek dilemek, para bırakmak, ekmek bırakmak, adak adamak, mum yakmak, kurban kesmek, ağaca veya çalıya bez bağlamak, ağaç veya çalının altından geçmek veya etrafında dönmek, yarayı evliyanın çamuru ile sıvamak, uğursuzluktan kurtulmak için çille kestirmek, mum yakmak, düğün arabası veya düğün devesi herhangi bir türbenin yanından geçerse türbeye mendil bırakmak gibi uygulamalar incelediğimiz her ziyaret yerinde karşımıza çıkmıştır. Ziyaret yerlerinde bulunan ağaç veya kızganlara çeşitli renklerde ip ve bezler bağlanmaktadır.

²⁰⁷ K.K. 20, 23, 25.

3.7.2. Büyü

Büyü ve büyüye olan inanç bütün dünya toplumlarında görülmekte olup, insanlık tarihindeki yeri oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Günümüzde ilkel kabileler üzerinde yapılan antropolojik çalışmalar, ilkel toplumlarda büyüün yaygın olduğunu göstermektedir.

İslam dini gelmeden önce çeşitli dinler arasında yaygın olan, özellikle Orta Asya'da Şamanizm olarak bilinen büyüsel nitelikli olan inanç sistemi, Türk kültürünün (Afganistan Türkleri; Özbekler ve Türkmenler) temel öğelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu inanç sisteminin üzerinden yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen, değişik uygulamalar içinde varlığını devam ettirmektedir.

Büyü tabiatüstü güçler yardımıyla tabiatı etkileyerek olağan üstü sonuçlar elde etme esasına dayanan faaliyetler için kullanılır.²⁰⁸

Mezar-ı Şerif bölgesinde yaşayan Türkmen topluluğunda muska, cetvel olarak yapılan büyü çeşitli amaçlar için yapılmaktadır. Kara büyü veya Ak büyü isimleriyle halk arasında meşhurdur. Bir kişiye veya bir gruba düşmanlık etmek ya da bir şeyin gerçekleşmesine engel olmak amacıyla yapılan büyüye *Kara büyü* denirken, bir kişinin çektiği sıkıntılardan kurtulması için yapılan büyüye de *Ak Büyü* denmektedir. Mezar-ı Şerif yöresinde kaza ve belalardan kurtulmak için, nazardan korunmak için, gençler ise evleneceği kızı elde etmek için muska yazdırmaktadırlar. Çocuğu olmayan gelinlerin ya da çocuğu yaşamayan annelerin de muska yazdırıp boyunlarına astıkları gibi belirli yerlerde saklama şeklinde de uygulanmaktadır.²⁰⁹

Mezar-ı Şerif bölgesinde muskaya baş vuran kişiler uzaklaştırıcı sistem olarak, hastalıklarda, ölümde ve diğer felaketlerden korunma ve hastalıklardan kurtulma, iyileşme, malın-mülkün- evin-barkın kötülüklerden korunması için kullanılırlar. İyi amaçla yapılan büyü türleri çoğu büyücüler tarafından yapılmaktadır. Ancak kötü amaçla yapılan büyüleri her büyücü kabul etmemekte olup, maddi karşılığı da oldukça yüksektir.

²⁰⁸ Hikmet Tanyo, D.İ.A. “*Büyü*”, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları., Cilt VI, 1992. s. 501.

²⁰⁹ K.K. 11, 12, 15.

Kötü amaçla yapılan büyüler saldırı amaçlı olup, insanın hayatına, sağlığına ve mutluluğuna zarar verme, evine, malına ve mülküne zarar vermek amacıyla kullanılmaktadır. Afganistan'ın hemen hemen her tarafında halk arasında yaygındır.

Ülkede büyüyle uğraşan kişiler İran ve Pakistan'da büyü eğitimini alarak yetişirler. Molla ismiyle bilinen büyücüler tarafından yazıldıktan sonra uyarılır. Su değdiğinde veya iğne sokulduğunda özelliğini kaybedeceği inancı olduğu için, büyü yaptıran kişi titiz davranır. 40 gün sağ omzuna takılı taşır, dileği gerçekleştiğinde akarsuya atar. Köylü halk arasında daha çok yaygın olan büyü, mollalar tarafından para karşılığı yaptırılır. Mollalar gelirlerini bu yoldan elde etmektedirler.

-Zengin olmak amacıyla yapılan büyüler ateşte yakılır.

-Evlenmek amacıyla yapılan büyüler suda ezilerek içilir.

-Farklı otları yakarak evi tütsülemek de cinler ve kötü ruhları kovmak için yapılır.

-Hastalıktan kurtulmak amacıyla yapılan büyüler üçgen şeklinde olup deriden yapılan muskada omuzlara takılır. Bu uygulama anneleri tarafından çocuklara çokça yaptırılmaktadır.²¹⁰

Yaptığımız anket ve mülakatlara göre şehir merkezine oranla köylerde daha çok görülen bu uygulamaların, geçmişe göre yaygınlığını yitirdiği ifade edilebilir. İslam dinine göre büyü ve sihrin yasaklanmış olması halk tarafından benimsenmiştir dolayısıyla bu da halkın dini konularda geçmişe göre daha bilinçli hareket ettiğini göstermektedir.

3.7.3. Fal

İnsanoğlunun geleceği öğrenme merakı, yaşadığı dünyayı anlama ve anlamlandırma çabasının bir yansımasıdır. İnsanlık tarihi kadar eski olan fal inancı ile farklı biçimlerde fal metotlarını da geliştirmişlerdir. Bütün dünya toplumlarında görülen ve her dönemde varlığını sürdüren fal bakma, Afganistan Türkmenleri arasında da görülmektedir. Afganistan toplumun geneline baktığımız zaman Türkmenlere nazaran diğer toplumlarda daha yaygın olduğunu görmekteyiz. Afganistan genelinde 'Fal-ı Hafız' diye bilinen Hafız-ı Şirazi'nin kitabına bakarak

²¹⁰ K.K. 1, 9, 11, 18, 21.

fal bakma meşhurdur. Bunun dışında, el falı, çay falı, yıldız falı gibi çeşitli türlerde bulunmaktadır.²¹¹

Fal-i Hafız, kitap olarak hazırlanmıştır ve içinde fal baktırmak isteyenler için sayılar yazılı kâğıt parçacıkları bulunmaktadır. Falcı o sayıları karıştırarak içinden birini seçmesini ister. Seçilen sayı numarası kitap sayfalarında bulunur ve şiirin özeti sayfanın alt kısmında bulunmakta olup, sayı numarasında ne çıkarsa ona göre yorumlamaktadırlar.²¹²

Çay bardağındaki çay parçacıkların almış olduğu şekillere göre farklı yorumlar yapılmaktadır. Avuç içindeki çizgilere bakılarak kişinin hayatıyla ilgili önyargılarda bulunmaktadır. Fal bakan kişi, bu işin sırrını bir bilenden öğrenmiş olup herkes bakamamaktadır. Mezar-i Şerifte fal işini, Çingen olarak isimlendirilen kadınlar genel olarak yapmaktadır. Hz. Ali'nin türbesinin etrafında dolaşırken, birçok fal bakmak isteyen çingene rasgelmek mümkündür.²¹³

3.7.4. Rüya

İnsanoğlu bilmeye ve öğrenmeye meraklı olduğu için, insan hayatındaki önemli konulardan biri olan rüyayı da farklı şekillerde yorumlayabilmektedir. Her insan rüya görmektedir. Halk arasında yaygın olan inanca göre rüya, gelecekte haber alma yöntemlerinden biri olarak da karşımıza çıkmaktadır ve bu yönüyle rüya önemli bir motif olma özelliği de göstermektedir.

Her insan rüya görme özelliğini taşıdığı için, kişinin şuur ve bilinçaltısındaki birtakım düşünceler yahut olaylar rüyada ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden rüyalarda görülen olaylar insanları değişik düşünce ve yorumlara sevk etmektedir. Afganistan Türkmen topluluğunda da rüya yorumları, geçmişten günümüze kadar gelişerek kültür mirası olarak aktarılmıştır.

İslam inancına ve kültürüne bağlı olan toplum, rüyaları değerlendirirken de İslami inançlara ve halk arasındaki kültüre göre yorumlamaktadırlar. Şahıs, gördüğü rüyayı yorumlatmak için öncelikli olarak aile fertlerinden birine danışır. Eğer evinde görmüş olduğu rüyayı yorumlayabilecek kimse yoksa tanıdıklarından birine gider. Kötü rüyalar kimseye anlatılmaz. Aynı zamanda Hz. Muhammed (s.a.v)'i rüyasında

²¹¹ K.K. 12, 15,16.

²¹² K.K. 19.

²¹³ K.K. 17, 18, 19, 26.

gören kişi de rüyasını kimseye anlatmaz. Eğer anlatırlarsa bu tür rüyayı bir daha görmeyeceklerine dair inanış vardır.

Yapmış olduğumuz mülakat değerlendirmelerine göre ilgi çeken birkaç rüya yorumunu ele almaya çalışacağız.

-Kişi rüyasında yılan görürse, düşmanından kötülük görecektir diye yorumlanır.

-Rüyasında birinin öldüğüne şahit olmak, o kişinin ömrünün uzayacağına işaret etmektedir.

-Rüyada ağlamak, rüyayı gören kişinin sevindirici bir haber alacağına işaretettir.

-Rüyada at görmek, murada ermek veya amacına ulaşmak anlamına gelir.

-Irmaklarda, denizde veya suda yüzmek, ilim yolunda ilerleyeceğine (geleceğinin aydın olacağına) işaretettir.

-Saç kestirmek ömrün kısılacağını anlatır şeklinde yorumlanır.

-Rüyasında demir gören kişi, güçlenecek ve işlerinin iyiye gideceğine işaretettir.

-Kişi rüyasında kan veya siyah renkli bir şey görürse kötüye işaretettir.

-Rüyasında uçan kişinin Allah'ın sevdiği kul olduğu şeklinde yorumlanır.

-Ailede yakınlarda vefat eden birini rüyasında görüp onunla muhabbet etse ve ölü yanına çağırırsa o evden ölü çıkacağına inanılır.

-Kişi rüyasında ermiş meyveyi ağaçtan dökülürken görürse birinin öleceğine inanılır.

Kırsal kesimlerde önemli olduğu düşünülen rüyalar, bölgede şeyh varsa onun yanına gidilerek yorumlatırlar. Yakın çevrelerinde şeyh bulunmuyor ise mevleviler veya mollaların yanına giderek rüyalarını anlatır ve yorumlarını alırlar. Ayrıca rüyaya çok önem veren kişiler rüya tabiri kitabını alır oradan bakarlar.²¹⁴

²¹⁴ K.K. 12, 13, 17, 19, 29, 31.

3.7.5. Nazar ve nazarla ilgili inançlar

Nazar kelimesi Arapça bir kelime olup Türkçe karşılığı bakıştır. Nazar olmak, Türkmencede *göz değmek* şeklinde kullanılır. Nazar inancına, hemen hemen dünyanın her tarafında ve her toplumunda rastlamak mümkündür. Dünyanın bütün toplumlarında, nazarın çarpıcı ve öldürücü gücünden korunmaya çalışılmıştır. Psikolojik temelinde kıskançlık ve haset duygularının yattığı bu gücü durdurmanın veya zararından kurtulmanın farklı yollar bulunmaktadır.

Geçmişten günümüze kadar farklı şekillerle varlığını devam ettiren nazar inancı, Afganistan'da yaşayan her toplumda günlük hayatın içerisinde etkisini göstermektedir. Afganistan toplumlarında insanlara, tarladaki mahsule, hayvanlara, dükkâna, arabalara, evlere nazar değmemesi için bir takım araçlar kullanılmaktadır. Bunların başında tüm Afganistan genelinde yaygın olan nazar boncuğu ve nazar muskası gelmektedir.

Göz değmesi (nazar), kıskançlık ve haset gibi kötü duygulardan gelebileceği gibi, aşırı sevgiden de kaynaklanmaktadır. Bu yüzden özellikle sevimli küçük çocuklara bakılırken “‘Nam-ı Khuda” *maşallah, tebarekallah* gibi sözler kullanılmaktadır.

Afganistan Türkmen topluluğunda kimlerin nazarının değebileceği ile ilgili inanışları şu şekilde sıralayabiliriz.

- Gözünde siyah beni olanların nazarı oldukça güçlüdür.
- Sarışın ve mavi gözlü insanların nazarı daha fazla değer.
- Yaşlı teyzelerin nazarı değmektedir.
- Bir kişi çok sevdiği ve beğendiği birine “‘Nam-ı Khuda”, *maşallah* demezse nazarı değer.
- Ev, araba gibi yeni şeyler alanlara nazar değer.
- Bir kişinin tarlası diğerlerine göre fazla ürün verirse nazar değer.
- Yeni elbise giymiş çocuklara nazar değer.
- Anne baba çocuklarını çok severse nazar değer.

-Doğum yapan kadının sütüne nazar değer.

-Sağlıklı ve zeki çocuklara nazar değer.

Nazardan korunmak için bir takım uygulamalar bulunmaktadır.

-Çocukların omuzlarına veya şapkalarına nazar boncuğu yahut muska takılır.

-Evlerin dış kapılarına nazarlık (siyah ve beyaz ipliklerden elle dokunmuş üçgen şeklinde, içinde Felak ve Nas surelerinin yazılı olduğu) ilk göze çarpacak şekilde asılır.

-Kapıya koç boynuzu asılır.

-Yeni arabalara Yasin suresi asılır.

-Tarlalara korkuluk asılır.

-Çocukların baş ucunda bir tutam saçı uzatılır ve örülür.

-Yetişkinler boyunlarına muska veya cetvel takarlar.

Nazar değen kişiden nazarı uzaklaştırmak için, bir miktar suya kül ve un karıştırılarak altı adet yuvarlak şekil yapılır ve kor ateşin üstüne nazar taşıyan kişinin ismi söylenerek atılır. Her taneyi atarken nazar ettiklerinden şüphe edilen şahısların isimleri söylenerek ateşe atılır. Hangi isim söylendiğinde patlarsa onun nazar ettiğine inanılır. Yine nazarı uzaklaştırmak için un ile yumurta karıştırılarak evin duvarına atılır. Kim nazar ettiyse gözü çıksın denilir.

Nazar olan çocuğu molların yanına götürürler. Molla Nas ve Felak surelerini okuyarak çocuğa üfler ve nazardan uzaklaştırıldığını söyler. Nazar değen kişiye kurşun dökülür. Yine nazarın uzaklaştırılması için, nefesi kuvvetli kişilerin yanına gidilerek nazar duası okuması rica olunur. Gezmeye götürülen çocuğu nazardan korumak için evden çıkarken alınına ve göbeğine un sürülür. Bazen çocukların alınına siyah leke sürülür. Bakıldığında nazarı çekmek, kötü niyetle bakan kişinin bakışlarını bu siyah leke üzerine çekmek düşüncesiyle yapılır.

Afganistan'ın her bölgesinde yaygın olan bi uygulama da tütsü yakılmasıdır. Yeni çocuk doğduğunda, yeni evli çiftler yeni evine girdiğinde, yeni eşya satın alındığında vb. nazardan korunmak için yakılır ve evlerde ise Maşallah veya Kuran-i Kerimden ayetler (özellikle Nun Suresinin son iki ayeti) asılı olur.

Türkmenler arasında yaygın olan bir diğer nazardan korunma yolu ise acı taş ezmesidir. Acı taş, sap, zâk nazar değen çocuklar için yapılır. Demir kaşık üzerinde ateşe tutulur. *Zâk* eridikten sonra çocuğun sırtına kafasına, göbeğine, el ve ayak avuçlarına sürülür ve nazarın çocuktan uzaklaştığına inanılır. Bir başka yöntem ise nazar olan kişi zâk'a üfler ve zâk koz ateş üzerine atılır. Erimesinden önce kabarcıklar oluşur ve o kabarcıklar gözü temsil etmektedir. Kaç tane kabarcık olursa o kadar kişinin gözü değiştiğine inanılır. Sonra zâk toz haline getirilir ve rüzgâra doğru serpilir. Böylece nazarın uzaklaştığına inanırlar.²¹⁵

3.7.6. Uğur ve Uğursuzluk

Halk inançları bütün toplumlarda görülen bir gelenektir. Bazı halk inançları toplumdan topluma göre değişirken aynı zamanda benzerlikler de arz etmektedir. Afganistan Türkmen toplumunda, halk inançları arasında yer alan uğur ve uğursuzluk çeşitli motifler halinde karşımıza çıkmaktadır. Halkın yararına olan iş ve olaylar *uğur*, zararlı olan işler ve olaylar ise *uğursuzluk* olarak bilinmektedir.

Afganistan Türkmen topluluğunda insanların, hayvanlar, kuşlar ve çeşitli eşyalar ile ilgili uğur ve uğursuzluk algısının olduğunu görmekteyiz. Mülakatlardan elde ettiğimiz bilgilere göre şu şekilde ifade edebiliriz.

-Evin bacasında baykuş öterse uğursuzluk getirir ve o evden ölü çıkacağına inanılır.

-Vakitsiz öten horoz uğursuzluk işaretidir. Zamansız horoz öterse o eve sevilmeyen birilerinin geleceğine inanırlar.

-Yanan ateşin üzerine su dökmek uğursuzluktur.

-Köpek uluması uğursuzluk getirir.

-Kapı eşiğinde durulmaz ve ya oturulmaz, uğursuzluk getirir.

-Geceleyin ısıklık çalmak, tırnak kesmek, saç kesmek uğursuzluğa sebep olur.

-Kişinin yatağının sağ tarafından kalkması uğurlu bir şeydir. O gün işlerinin yolunda gideceğine dair inanışlar vardır. Bunun aksine durumunda ise işinin aksayacağı inancı vardır.

²¹⁵ K.K. 35, 37, 39, 45, 47, 48, 49.

-Yola çıkacak olan birisinin ardından su dökülmesi o kişi için uğurlu sayılmaktadır.

-Tırnak keserken, çorap veya ayakkabı giyerken sağ taraftan başlamak uğur getirir.²¹⁶

3.7.7. Cin, Melek ve Perilerle ilgili İnanışlar

Yöre halkında cinler ve şeytanlar ile ilgili birtakım inanışlar bulunmaktadır. Halk arasında iblis, şeytan ve cin kavramları zihinlerinde daha çok kötülük, düşmanlık, korku ve felaket gibi olumsuzlukları çağrıştırmaktadır.

Cinler genellikle, mezarlıklar, küllükler, ırmak kenarları, kasapların kan döktükleri yerler, üzüm ağacının altı (albastı, üzüm ağacının altında yaşadığına dair inanç vardır.) gibi pis yerlerde yaşadığına inanılmaktadır. Buralardan geçilirken dikkat edilmesi gerektiği, cinlerin üzerine basan kişilere zarar vereceği, cinlerin geceleyin yüze çıkacağına bazı durumlarda insanın gözüne bile görüneceğine dair inanışlar vardır. Köylerde özellikle yola çıkarken Kuran-ı Kerimden Ayet-el Kürsi veya 4 kul denilen (*Kafirun, İhlas, Felak ve Nas*) surelerin okunması tavsiye edilir.

Geceleyin kül dökmek, küle basmak cin çarpmasına neden olacaktır. Isık çalan kişinin başına cinler toplanır. Besmele çekmeden yemek yemeye başlayan kişinin karnı doymaz, şeytan onunla birlikte yemek yer. Resim olan yerlere melekler girmez. Halk arasında bu gibi inanışlar mevcuttur.

Afganistan toplumlarının hemen hemen hepsinde cin çarpması olayına inanılır ve daha çok rastlanmaktadır. Felç olan kişinin cinler tarafından çarpıldığına inanılır ve iyileşmesi de ancak cinciler tarafından uygulanan birtakım uygulamalardan geçtikten sonra olacağına inanılmaktadır. Göz hastası olan kişinin küllükten geçerken cin yuvasına bastığına ve cinler tarafından çarpıldığına inanırlar.

Cin çarpılan kişi için uygulanan bazı uygulamalar bulunmaktadır. Bu da büyücü kişi veya cinciliğin özel eğitimini almış kişiler tarafından uygulanmaktadır. Aklını kaybeden (deli) kişi için, cin çarptığına inanılarak büyücü mollaya götürülür. Molla önce cin çarpıp çarpmadığına karar verdikten sonra, eline bıçak alarak bulunduğu hücre içerisinde cinleri kovalar. Bir takım özel dualar okur. Bazı durumlardan eline kırbaç alarak hastayı kırbaçlar. Hasta iyice konuşamaz hale

²¹⁶ K.K. 29, 30, 31, 43, 45.

geldiğinde ise cinlerin içinden çıktığını ve iyileştiğini söyleyerek bir şekilde hasta yakınlarını ikna eder. Bir kişiyi kara basıyorsa onun ayakkabısı ters çevrilir. Böylece bir daha o kişiyi kara basmayacağına inanılmaktadır.²¹⁷

3.7.8. Vücut Organları

Vücut organlarıyla ilgili bazı inançlar bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

-Göz seğirmesiyle ilgili inanışlar vardır. Sağ göz seğirirse iyi bir haberin alınacağına, sol göz seğirmesiyle de kötü veya üzücü haber alınacağına inanılır. Küçük çöp parçası göz kapağına kaçarsa Fatıha suresi okunup üflenir. Gözkapağında uçuk çıkarsa, ekmeği göze sürerek köpeğe verilir.

-Saç salı ve perşembe günleri kesilmez. Kesilen saç toprağa gömülür.

-Kulaklar çınılıyorsa bir yerde adı anıldığına inanılır. Bazen ise kulak çınıladığında birilerinin vefat ettiğine inanılır.

-Sağ el avucu kaşınırsa para kazanılacağına inanılır. Sol elin avucu kaşınırsa da para harcanır demektir.

-Tırnaklar geceleyin kesilmez. Kesilen tırnaklar is “gök sen şahidim ol, yer sana teslim ediyorum, mahşer günü önüme gül olarak çık” diye yere gömülür.

-Ayakların tabanı kaşınırsa uzun yola gidileceğine inanılır.

-Yerde yatan çocuğun üzerinden atlanmaz. Farkına varmadan geçildiğinde ise geri adımlarla geri geçilir. Çünkü yatan çocuğun üstünden atlanırsa boyu kısa olacağına inanılır.

-Cünüp kişi tarladan geçerse tarlanın vereceği ürünün azalacağına inanılır.²¹⁸

3.7.9. Bereketle ilgili İnanışlar

-Ekmek kırıntıları toplanır. Kuşlar yesin diye özel yerlere konulur. Eğer ekmek kırıntıları ayakaltında kalırsa, bereketin azalacağına inanılır.

-Sabahleyin işe başlayan esnaf, ilk satışını yaparken parayı önce eşyalara sonra da yüzüne sürer. Böylelikle o günün kazancının çok olacağına inanılır.

²¹⁷ K.K. 34, 35, 39, 41.

²¹⁸ K.K. 55, 56, 59, 60.

-Yemek sofrasında tabak sıyrılır. Kalırsa israf olacağına ve bereketin gideceğine inanılır. Aynı zamanda evleneceği kızın çirkin olacağına da inanılmaktadır.

-Boş beşik sallanırsa, çocuğun rızkının azalacağına ve baş ağrısı olacağına inanılır.²¹⁹

3.7.10. Tabiat Olayları ile ilgili İnanışlar

İnsanoğlu tabiat olayları karşısında aciz olduğu için bir takım dualar etmekte ve ayinlerde bulunmaktadır. Özellikle İslam ülkelerinde yağmur yağdırmak için birtakım işlemler yapılmaktadır.

3.7.11. Yağmur Duası

Yağmur duası bütün İslam âleminde görülen bir uygulamadır. Kıtlik olup yağmur yağmadığı zamanlar, Allah (cc)'dan yağmur istenmektedir. Afganistan'ın tüm toplumlarında aynı şekilde yağmur yağmadığı zamanlar yağmur namazı ve duası yapılmaktadır.

Yağmur duası için cami imamları ve halktan bir grup, meydanlık bir alanda toplanırlar. Hocalar önce yağmur duasının nasıl yapıldığını öğretir ve sonra da hep birlikte yağmur duası yapılır.

Bunun dışında da yağmur yağdırmak için bazı uygulamalar bulunmaktadır. Köylerde yağmur yağdırmak için saman, soğan kabuğu veya yılan kabuğu bunlardan herhangi birini bir yere toplayıp yakarlar. Böylece önce rüzgârı çağırırlar sonra da yağmurun yağacağına inanılır. Ateş yakılıp üzerine su dökülür. Eğer yağmur yağarsa özellikle çocuklar sevinerek koşarlar.²²⁰

3.7.12. Güneş Tutulması

Güneş tutulmasıyla ilgili birtakım inanışlar bulunmaktadır.

-Çok kan dökülürse veya zalimin zulmü çoğalırsa güneşin tutulacağına inanılır.

-Allah (cc) tarafından kullarına uyarı olduğudur.

-Güneş tutulursa devlet zarar görecektir ve devletten bereket azalacaktır.

²¹⁹ K.K. 45, 46, 48, 49, 50.

²²⁰ K.K. 21, 22, 25, 29, 30.

-Güneş ile Ay bir birlerine âşıktır. Güneş Ayı görebilmek için karşısına çıkar ve böylece güneş tutulur.

-Kıyamet günün yaklaştığına işarettir.

Güneş tutulduğunda ise, camilerde salatlar okunur. Salattan sonra halk camiye çağırılır ve hatim indirir. İmam Şems suresini tekrar tekrar okur. Sonra dua edilir ve gelen halk âmin der.

Güneş tutulduğu esnada, hamile kadınlar vücudunun herhangi bir yerini kaşırsa, doğacak çocukta annesinin kaşdığı yer kırmızı leke olarak belirir. Kırmızı leke olduğu bölgeye ise ‘*Nar*’ ismi verilir. Eğer çocuğun vücudunda kırmızı leke çoksa kız ise *Nar Gül, Nar Hal, Oğul Nar*, erkek ise *Nar Murat, Nar Muhammed* isimleri verilir. Sürekli ismi ile hitap edildiği takdirde kırmızı lekenin kendiliğinden iyileşeceğine inanılır.²²¹

3.7.13. Ay Tutulması

Ay tutulmasıyla ilgili halk arasında yaygın bazı inanışlar:

-Ay tutulursa iyi işarettir. O yıl bereket ve bolluk ile geçecektir.

-Ay tutulduğunda kötülüklerin biteceğine inanılır.

-Ay tutulduğu zaman, Aya doğru ayna tutulup bazı dileklerde bulunur. Bu olay gençler arasında yaygındır.

Ay tutulmasını fark eden insanlar, Aya doğru oturup Kamer Suresini okur ve dua ederler. Eğer çok kalırsa İmam camiye gidip salat getirir. Bunu duyan halk camiye gider ve hatim indirirler.²²²

3.7.14. Yıldızlarla ilgili İnanışlar

Bütün Dünya toplumlarında olduğu gibi Afganistan Türkmen toplumunda da yıldızlarla ilgili inanışlar bulunmaktadır. Halk arasındaki inanca göre yer yüzündeki insanların gök yüzünde birer yıldızı olduğuna inanılır. Parlayan yıldızlara bakılarak *benim de yıldızım parlaysın* şeklinde dileklerde bulunulur.

²²¹ K.K. 34, 36, 37, 38.

²²² K.K. 34, 40, 42, 44.

Kuyruklu yıldız gördüklerinde ülkede bolluk ve bereket olacağına inanılmaktadır. Gökyüzünde yıldız kaydığına ise “*yıldız düşse kafirin başına*” denir. Aynı zamanda kayan yıldız birinin ölümüne işaret ettiğine inanılmaktadır.²²³

3.8. Halk Hekimliği

Eski çağlarda tıbbın günümüzdeki kadar gelişmiş olmadığı için, halkın kendi çabalarıyla hastalıklara çare bulmaya çalışmalarına, kendi kendisinin doktoru olmalarına halk hekimliği denilmektedir. Halk tababeti olarak da bilinen halk hekimliği, modern tıp gelişmeden önce yaşlı ve bilge insanlar tarafından gelişmiş olup, günümüzde de halk arasında varlığını görebilmek mümkündür. Afganistan toplumunda da halk hekimliği oldukça sık görülmektedir. Daha çok “*Davayi Yunani*” diye bilinen farklı bitki türlerinden oluşturulup piyasaya sürülen bu ilaçlar halk hekimliğini yapan kişiler tarafından da kullanılmaktadır.

Tarih boyunca insanların, hastalık ve sağlıkla ilgili davranışları çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Afganistan Türkmen toplumunda, sağlığını korumak ve hastalıklardan şifa bulmak için birtakım uygulamalarda bulunmaktadırlar. Köylerde yaşayan halk Mezar-ı Şerif merkezinde yaşayan insanlara nazaran daha çok halk hekimliğine başvurmaktadır. Kişi hastalandığında sağlık ocaklarına gitmekten ziyade köydeki tecrübeli insanlara gitmeyi yeğlemektedirler. Sağlık ocağının çok uzak olduğundan, sağlık ocaklarında yeteri kadar doktor bulunmadığından yahut insanların halk hekimlerinden daha çok fayda gördüklerinden dolayı halk hekimliğine başvuranların sayısı oldukça fazla görünümündedir.

Mezar-ı Şerif bölgesinde yaptığımız mülakat ve gözlemlere dayanarak bu konuyu ele almaya çalışacağız.

3.8.1. Kızamık

Çocuğa kızamık çıktığında, yağlı yemekler yedirilmez. Şortepe Köyünde kızamık çıkan çocuğa şu uygulama yapılmaktadır: :Halk arasında *Soku Çıkarma* diye bilinen bu uygulama yaşlı nineler tarafından uygulanmaktadır.²²⁴

Nine çocuğu önce görür görmez *Felak* ve *Nas* surelerini okuyarak çocuğa doğru üfler, bir çubuğun başına pamuk sararak benzine sürer sonra orta büyüklükte

²²³ K.K. 45, 48, 49, 50.

²²⁴ K.K. 35, 37, 38, 45.

testinin içine su koyar. Benzine sürülmüş pamuğu ateşe verir ve testinin içine koyar, testinin ağzını metal tabakla kapatır. Testi kızamık çıkan çocuğun başında yedi kez döndürüldükten sonra testinin ağzı açılır ve içinde buharlaşan su çocuğun vücuduna sürülür. Bu uygulama yapıldıktan sonra kızamık çıkan çocuğun iyileşeceğine inanılır.²²⁵

3.8.2. Arpacık

Arpacık diye adlandırılan göz hastalığını iyileştirmek için de bazı uygulamalar bulunmaktadır. Bu hastalığın tedavisi için gözdeki hastalıklı bölgeye yanınca kadar sarımsak sürülür. Bu şekilde arpacık iyileşir ve daha da çıkmaz.²²⁶

Başka bir uygulama ise, kepek, ezilmiş şeker ve kül karıştırılarak beyaz kağıt üzerine konulur. Hasta kişiye bakılarak Kalem Suresinin son ayeti okunarak üflenir. Bu işlem üç gün tekrarlandıktan sonra hasta iyileşir.²²⁷

3.8.3. Sarılık Hastalığı

Sarılık hastalığına yakalanan kişiler, toprağın altında bulunan solucana benzeyen küçük böceklerden dört veya beş tanesini bir araya getirir. Sonra onu bir bardakta ezer. İyice ezildikten sonra dört beş damla su damlatılır. Bir saat bekletildikten sonra onu içer. Bu şekilde sarılık hastalığından kurtulmuş olur.²²⁸

3.8.4. Sıtma

Sıtma hastası olan kişinin iyileştirilmesi için, üzüm yaprakları toplanır. Gece yatmadan önce hastanın bütün vücudu üzüm yaprakları ile sarılır. Sabaha kadar üzüm yaprakları içinde kalır. Sabah olduğunda ise hastanın iyileştiği söylenir.²²⁹

3.8.5. Boğaz Ağrısı

Küçük çocukların boğazı şişip ağladığında halk arasında çocuğa *Damak Boluptur* denmektedir. Damak bolmak ise ya nazar değmesinden ya da çocuğun üşümesinden meydana gelmektedir. Bunun tedavisi için ise mahallede, yaşlı, tecrübeli ve bu işi yapan teyzeler bulunmaktadır. Genel olarak seyyitlerden olan bu teyzeler, eline bir metre uzunluğunda bez parçası alır. Çocuğun boğazını bu bez

²²⁵ K.K. 38, 45, 46, 49.

²²⁶ K.K. 39, 41, 43.

²²⁷ K.K. 42, 43.

²²⁸ K.K. 45, 48, 51, 52, 54.

²²⁹ K.K. 50, 53, 54, 55.

parçasıyla çeneye doğru üç kere kaldırır, bu uygulamadan sonra çocuğun iyileşeceğine inanılır.²³⁰

3.8.6. Yürüyemeyen Çocuklar için Uygulamalar

Bir çocuk yürümeye başladığında yahut yürüdüğünde çok düşüyorsa, çocuğun düşmeden yürümesi için yapılan uygulama şu şekildedir: Atın kuyruğundan birkaç tel alınır. Alınan teller ip şeklinde örülür ve çocuğun ayaklarına takılır. Çocuğa at gibi koş ve düşme denir. Bu uygulamadan sonra çocuğun düşmeyeceği kanaatine varılır.²³¹

3.8.7. Akrep ve Yılan Isırığı

Kişiyi akrep veya yılan ısırığında duacı mollaların yanına götürürler. Duacı molla, Kuran-ı Kerimden ayetler okuyarak akrep ya da yılanın ısırıldığı yere tükürüğünü başparmağıyla iki dikey bir yatay şekilde sürer. Bu uygulamayı yaptıktan sonra, zafaran suyuyla duaların yazılmış olduğu dört beş beyaz kâğıt parçası verir. Bunları ısırılan kişi suda bekleterek günde üç defa bu sudan içer. Bu işlemler yapıldıktan sonra hastanın iyileşeceğine inanılır.²³²

²³⁰ K.K. 59.

²³¹ K.K. 47, 48, 51, 52.

²³² K.K. 51, 52, 55, 57.

SONUÇ

Bu çalışma Afganistan'ın Mezar-i Şerif bölgesi Türkmenlerinin sosyo-kültürel ve günlük hayatı içinde dini yaşantılarını araştırmaktadır.

Afganistan jeopolitik durumu bakımından coğrafyasında, kilit ülke konumunda bulunmaktadır. Bölge ülkeleri ve süper güçlerin özellikle son yarım yüzyılda Afganistan'a hâkim olma mücadeleleri, ülkenin siyasi istikrarsızlığın ana nedeni olmuştur. Ayrıca etnik ve dini açıdan parçalı toplumsal yapı ve iç çatışmalar, yeterli doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen halkın yoksulluğunu sürekli kılan bir durum oluşturmaktadır. Sovyet işgali dönemi ve sonrasındaki radikal İslami yönelişlerin zamanla bölgenin tarihi süreçte oluşan dini yaşayışı üzerinde önemli dönüştürücü etkisi gözlenmektedir. Bölgedeki istikrarsızlığa bağlı olarak gelişen Taliban hareketi, Afganistan'daki yaygın dini düşünceyi temsil etmemesine rağmen, Afgan toplumunun kültürel yaşamında önemli etkiler yaratmıştır.

Afganistan toplumu dini bir geleneğe sahip olduğu için, dini önderlerin vermiş olduğu hükümler, hükümetin koymuş olduğu kanunlardan daha fazla değer görmektedir. Afganistan'ın çok etnikli, değişik din algılarına dayanan parçalı yapısı, diğer yandan yabancı devletler tarafından kontrol altında tutulan siyasi yapısı bir türlü istikrara kavuşamamaktadır. Dini hayatın değişen niteliği ve tarihi süreçte oluşan sosyo-kültürel yapıyla birlikte dikkate alınması, sosyolojik açıdan Afganistan'ı oldukça ilginç bir araştırma alanı kılmaktadır.

Çalışmamızda odaklandığımız Afganistan Türkmen topluluğu, ülke gündemini sürekli işgal eden siyasi istikrarsızlıktan uzak kalamamıştır. Dini hayatı etkisine alan radikal yönelişlere rağmen örfi ve geleneksel dini hayat biçimini muhafaza etmiştir. Bunda bölgenin doğal konumu ve Türkmenlere özgü sosyo-kültürel yapı da etkili olmuştur. Bu kapsamda Afganistan Türkmenlerinin yaygın halk inançları ve uygulamalarının tespiti ve bu değerlerin gelecek nesillere aktarılması sosyolojik açıdan da önemlidir. Derlediğimiz folklorik ürünlerin sözlü kaynaktan yazılı kaynak aşamasına dönüştürülmesiyle bu bilgiler Afganistan toplumuna ve bilim dünyasına sunulmakta ve yeni nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılmış bulunmaktadır. Dini yaşayışın, Afganistan'ın son döneminde gelişen

radikal dini anlayış ve uygulamalardan etkilenme boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesi de bu çerçevede dikkate değerdir.

Sünni ve Şii mezheplerine mensup olan halk, giderek vehhabilik gibi katı uygulamaları olan mezheplerin de etkisi altında kalarak toplumsal değişim yaşamaktadır. Yaşanan istikrarsızlıklar ve yaygınlığını koruyan radikal dini anlayışların, Mezar-ı Şerif bölgesindeki Türkmenlerin sosyo-kültürel yapısı ve dini yaşamında çok belirgin etkisinin olmadığını belirtmeliyiz. Şüphesiz bölgenin doğal konumu ve Türkmenlerin kendi geleneksel kültür ve değerlerine olan bağlılıkları, aşırı yönelişlerden korunmuşluğu ortaya çıkartmaktadır.

Afganistan'ın Mezar-ı Şerif kentinde yaşayan Türkmenler arasında yapılmış olan mülakat verilerine göre, dini inanç olarak İslam dinine mensup olan halk, İslami değerlere göre yaşamaktadır. Bu konuda bulunduğu coğrafya ve tarihi geçmişinin de önemi büyüktür. Tarih boyunca İslam devletlerine ev sahipliği yapan bölge halkın din konusunda hassas olmasını sağlamıştır.

Mülakat sonuçlarına göre Mezar-ı Şerif bölgesinde yaşayan Türkmen topluluğunun İbadetleri uygulama bakımından, sosyal yönü olan ibadetlerin daha çok uygulandığı görülmüştür. İnsanların bir kısmı, bireysel ibadetleri yapmazken, hac, oruç, Cuma ve bayram namazları, kurban kesme gibi sosyal yönü daha güçlü olan ibadetleri yapmaktadırlar. Kişi şahsi olarak dine uzak yaşarken sosyal yönü olan ibadetleri isteyerek yapabilmektedir. Mülakat sonuçları değerlendirildiğinde toplumun bir kısmı günlük ibadetlerini (namazlar) yerine getirmezken, çoğu kişi hacca gitmiş veya gitmek istemektedir.

Mezar-ı Şerif bölgesinde yaşayan Türkmen topluluğunda, sosyal yönü ağır olan ibadet ve uygulamaların gelenek ile yoğrularak daha da güçlendiği, gösterişe dönüşmekten kurtulamadığı, bu şekilde güçlenenin dini ibadetlerin değil, geleneklerin olduğu araştırmamızda varılan sonuçlardandır. Geleneğin dönüşüm ve kırılmalara rağmen canlılığını devam ettirdiği insanlar nezdinde çekiciliğini koruduğu önemli bir gerçektir. Bu yönüyle temel ibadetler kadar ve daha da istekle, geleneksel birçok uygulamanın yöre halkı tarafından benimsenmiş olduğu söylenebilir. İnsanların dini yaşamlarının önüne geçen gelenek unsuru uygulamalar, toplumun din algısının daha çok “gelenekselleşmiş din” olduğu düşüncesini sağlamaktadır.

Araştırma bulgularına göre Afganistan Türkmen topluluğunda, halk inançlarının toplumun günlük yaşamında büyük yer ettiği görülmüştür. Araştırma alanında günlük yaşamın doğum, ölüm, sünnet, evlilik, düğün vb. birçok aşamasında, asırlardan beri sürdürüle gelen, ne olduğu, niçin uygulandığı çoğu zaman uygulayanlarca da bilinmeyen gelenek unsuru uygulamaların yeri büyüktür. Ancak bu uygulamalar, eğitim seviyesi, değişim hızı, teknolojik gelişmeler gibi etmenlerle şehir merkezinde eskiye nazaran azalsa da, şehir merkezlerinden uzak bölgelerde toplumun günlük yaşamının belirleyicisi olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkurt, Mehmet; *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, İstanbul: Kültür- Sanat Yayınları, 2005.
- Amiryar, Muhammed Zarif; *Berresi Mukhtasar Vaziyet İktisad Hazir Dar Afganistan*, Kabil: 2015.
- Bilgü, 1. Ve Saray M, “ Afganistan ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Cem Kaya, Ali; *Yeni Büyük Oyunda Çatışma ve İşbirliği Alanı Olarak Afganistan: ABD- Rusya Kontrollü Rekabeti*, İstanbul: Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi, 2012.
- El- Enbiya, Ayet 35.
- Ensari, Sultan Muhammad; *Balkh dar Guzernameha*, Kabil: Matbaa-i Maslaki Afghan, 1387. H.
- Foster, Erin; *Afghan Ethnic Groups; A Brief İnvestigation*, CFC (Civil Military Fusion Center), Afghan Thematic Report / Socio-cultural Development , 2001.
- Gubar, Mir Gulam Mohammad; *Coğrafiya-i Tarikhi Afganistan*, Kabil: Lino Tayp Matbaa-e Devleti, 1368 H.
- Gubar, Mir Gulam Muhammed; *Afganistan Dar Mesir-i Tarih*, 2 Cilt, İran: İtişarat-i Cumhuyri Yayınları, 1366. H.
- Günay, Ünver; *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Gündüz, Süleyman; “ Taliban-Ladin ve Amerika Kiskancında Afganistan ”, *Afganistan, Taliban, Ladin*, İstanbul: Birey Yayınları, 2002.
- Hopkins, Nancy; *Afghanistan in 2014, A Survey of the Afghan People*, Kabil: 2014.
- Husaini, Mohammad Vasik; *Coğrafiya-i Tabii ve Fiziki Afganistan*, Kabil, Matbaa-e Devleti, 1390. H.
- İlsoyer, Noor Yağdı; *Kuzey Afganistan'da Ziyaret Dindarlığı Üzerine Soyolojik bir Araştırma- Andkhoy Örneği*, Kayseri: Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi, 2015.

- Jarring, Gunnar; *Turkhai Afganistan Talash Mukaddemati Der Cihati Deste Bendi Akvami Turk Afganistan*, Celair Azimi. (Çev), 1370. H.
- Kalafat, Yaşar; *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, cilt. II, Ankara: Berikan Yayınevi, 2007.
- Kalafat, Yaşar; *Kuzey Afganistan Türkleri (Özbekler- Türkmenler- Hazarlar- Afşarlar- Kazaklar)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 1994.
- Müjde, Vehid; *Afganistan ve Penç Sal Sülte-ı Taliban*, Kabil: Mayvend Yayınları, 2002.
- Oğuz, Esedullah; *Hedef Ülke Afganistan*, İstanbul: Doğan Kitapçılık A. Ş Yayınları, 2001.
- Osmani, İsmetullah; *Mshakhasati Nijadi Türkmenha ve Ozbekha*, Kabil: Karvan Yayınevi, 1388.
- Özcan, Mustafa; “ *Büyük Oyun II: Taliban Sonrası Afganistan* ”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Tatav Yayınları, 2002.
- Raşid, Ahmed; *Taliban/ İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Büyük Oyun*, İstanbul: Everest Yayınları, 2001.
- Riyaset-i Mita Dita; İdar-e Umumi Jiyodizi ve Kartugrafi, *Nakşa-i Siyasi ve Malumati Afganistan*, Kabil: 1390. H.
- Roy, Oliver; *Afganistan'da Direniş ve İslam*, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990.
- Sapmaz, İrfan; *Dünya Benden Öğrendi*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2002.
- Secadi, Seyyid Abdulkayyum; *Jamaia Shunasi Siyasi Afghanistan*, Kabil. Matba-i Karvan Yayınları, 1391. H.
- Sezen, Yumni; *Sosyoloji Açısından Din*, İstanbul: M.Ü.İ.F. Yayınları, 1998.
- Şimşir, Bilal N.; *Atatürk ve Afganistan*, Ankara: Avrasya-Bir Vakfı Yayınları, 2002.
- Tanin, Zahir; *Afganistan Der Karn-i Bistüm 1900-1996*, Tahran: İrfan Kitapevi, 1384. H.

Tanyo, Hikmet; “ Büyü ” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 4 cilt, 1992.

Tuncel, Metin; “ Afganistan ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1 cilt, 1988.

Uyan, Serdar; *Usame Bin Ladin*, İstanbul: Kamer Yayınevi, 2001.

Yemin, Muhammed Huseyn, *Afghanistan Tarihi, Felsefe-i Namguzari Shehirha, Sharakha, ve Deryaha*, Tahran: İntisharat-i Saeid, 1392. H.

Yıldırım, Muhammed Salih; *Tarikh ve ferhangi Türkmenha*, Kabil: Mayvand Yayınevi, 1381.

Ziyayi, Najiba; *Afghanistan Türklerinin Dini, İnanç ve Yaşayışları (Kuzey Afganistan Örneği)*, İsparta: Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2004.

İnternet Kaynakları

<http://global.britannica.com/place/Afghanistan>, (20.11.2015).

<http://www.bbc.com/persian/afghanistan/>, (05. 04. 2014).

http://www.bbc.com/persian/afghanistan/k02_bonn2-moradian.shtml, (22.11.2012).

http://www.bbc.com/persian/afghanistan/tokyo_conference_q_and_a.shtml,
(22.11.2015).

<http://www.unhcr.org>, (19, 11, 2015).

<http://www.bbc.com/persian/afghanistan/>, (2015.07.15).

Ek: 1- Kaynak Kişiler

No	Adı- Soyadı	Yaşı	Eğitim Durumu	Mesleği
1	Nabat Bibi	64	Okur-yazar değil	Ev hanımı
2	Haci Muhammed Safar	68	Okur-yazar	Muhtar
3	Abdulsattar Makhdom	54	Ün. Mezunu	Doktor
4	Oğul Murad	60	Okur-yazar değil	Ev hanımı
5	Haci Yakub	53	Okur-yazar	Muhtar
6	Abdulkerim Mawlan	32	Ün. Mezunu	Devlet memuru
7	Sayed Nacibullah	33	Ün. Mezunu	Devlet memuru
8	Şir Ahmed	28	Orta okul mezunu	Serbest meslek
9	Muhammed Selim	55	Okur-yazar	Emekli
10	Gulam Sakhi	25	Ün. Mezunu	Gazeteci
11	Abdul Kuddus	28	Lise mezunu	Öğretmen
12	Cuma Kuli	29	Y. okul mezunu	Öğretmen
13	M. Kasım Fayaz	28	Ün. Mezunu	Okul müdürü
14	Omar Kul	51	Ün. Mezunu	Emekli memur
15	Şahmerdan Kul	29	Y. okul mezunu	Hemşire
16	Abdullah	35	Okur-yazar değil	Çiftçi
17	Roz Muhammed	41	Medrese mezunu	Esnaf
18	Kurban Kuli	32	Okur-yazar	Asker
19	Nazar Muhammed Omid	33	Ün. Mezunu	Laborant
20	Muhammed Yasin	34	Ün. Mezunu	Eczaci
21	Hafız İbadullah	32	Medrese mezunu	Medrese hocası
22	Vezir Ahmed	30	Okur-yazar değil	Serbest meslek
23	Hodayberdi	60	Okur-yazar değil	Yaşulu
24	Haci Ak Muhammed	67	Okur-yazar	Yaşulu

25	Muhammed Safa	49	Medrese mezunu	Memur
26	Oğul Cuma	42	Okur-yazar değil	Ev hanımı
27	Ay Cemal	53	Okur-yazar değil	Ev hanımı
28	Hadice	51	Ortaokul mezunu	Kuran kurs hocası
29	Oğul Sabır	58	Okur-yazar değil	Ev hanımı
30	Abdulsami Hekim	32	Lise mezunu	Asker
31	Omid Ahmed	35	Ün. Mezunu	Öğ. Üyesi
32	Fatma	65	Okur-yazar değil	Ev hanımı
33	Halime	47	Okur-yazar	Ev hanımı
34	Haci Muhammed	32	Lise mezunu	Tüccar
35	Mühendis Akmurad	58	Ün. Mezunu	Emekli
36	Abdulkayyum	41	Okur-yazar değil	Çiftçi
37	Oğul Safar	49	Okur-yazar değil	Ev hanımı
38	Mevlan Kul	38	Okur-yazar	Esnaf
39	Ayşe	20	Ün. Öğrencisi	Öğrenci
40	Cuma Nazar	33	Okur-yazar	Marangoz
41	Allah Murad	95	Mevlevi	Tasavvuf Şeyhi
42	Allah Dad	28	Ün. Öğrencisi	Öğrenci
43	Körpe	53	Okur-yazar	Ev hanımı
44	Molla Cuma	58	Medrese mezunu	Medrese hocası
45	Mohammed İbrahim	32	Lise mezunu	Asker
46	Meryem	35	Ün. Mezunu	Hemşire
47	Zeynep	61	Okur-yazar değil	Ev hanımı
48	Abdulkhalid	54	Lise mezunu	Halı tüccarı
49	Feyzullah Ağa	56	Harp okulu mezunu	Emekli pilot
50	Durdu Hanım	81	Okur-yazar değil	Ev hanımı
51	Baba Murad	50	Okur-yazar	Muhtar

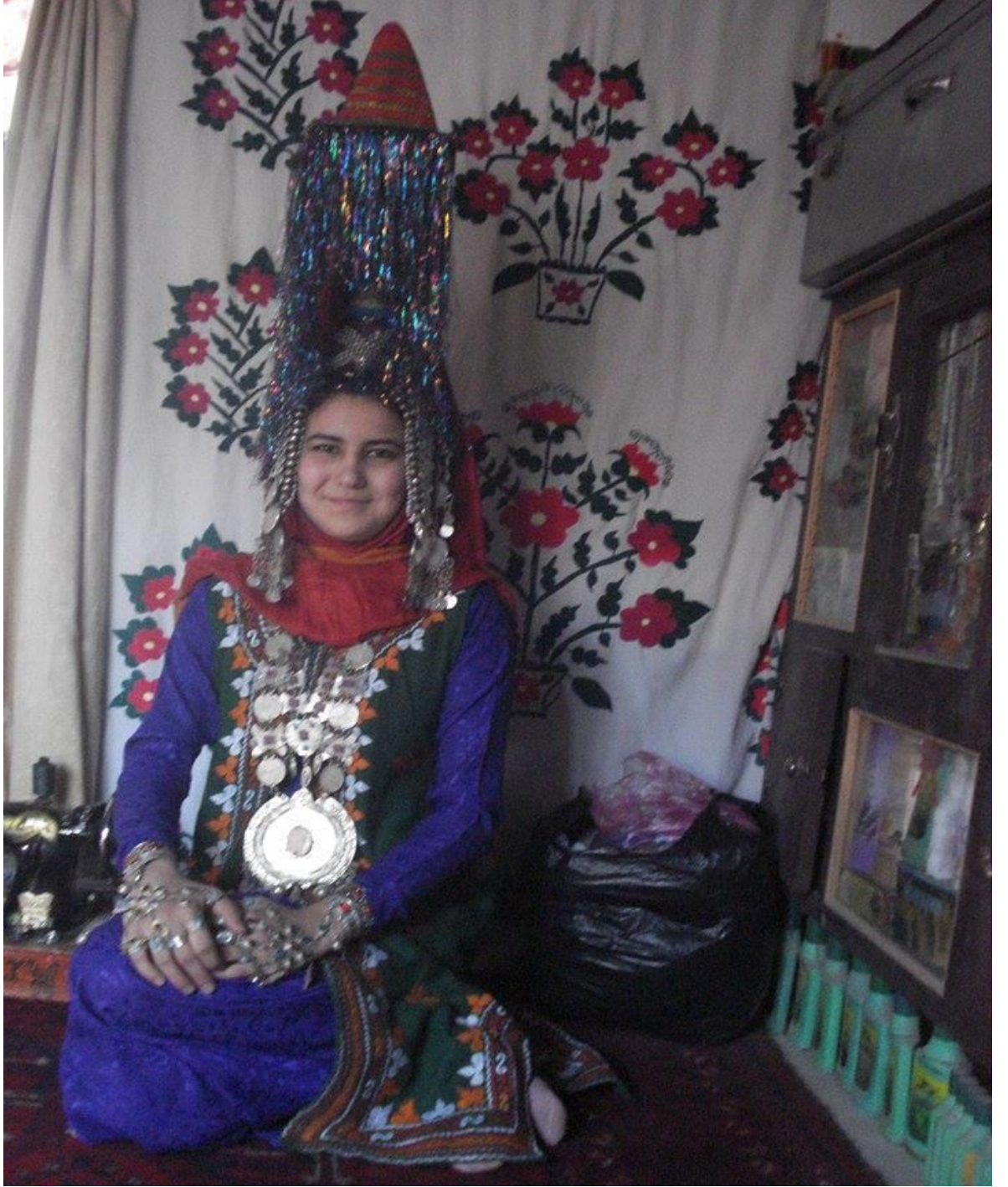
52	Samiulhak	53	Medrese mezunu	Medrese hocası
53	Ayçan Hanım	34	Ün. Mezunu	Öğretmen
54	Basir Ahmed	37	Lise mezunu	Memur
55	Haci Yusuf	53	Okur-yazar	Muhtar
56	Ay Durdu	47	Okur-yazar değil	Ev hanımı
57	Cuma Geldi	36	Lise mezunu	Okul müdürü
58	Safar Murad	38	Medrese mezunu	Esnaf
59	Muhammed said	41	Medrese mezunu	Daru-l Huffaz hocası
60	Esedullah Oğuz	47	Gazeteci	Araştırmacı yazar

Ek: 2 - Haritalar

1) Afganistan'ın sınırlarını ve komşularını gösteren harita.

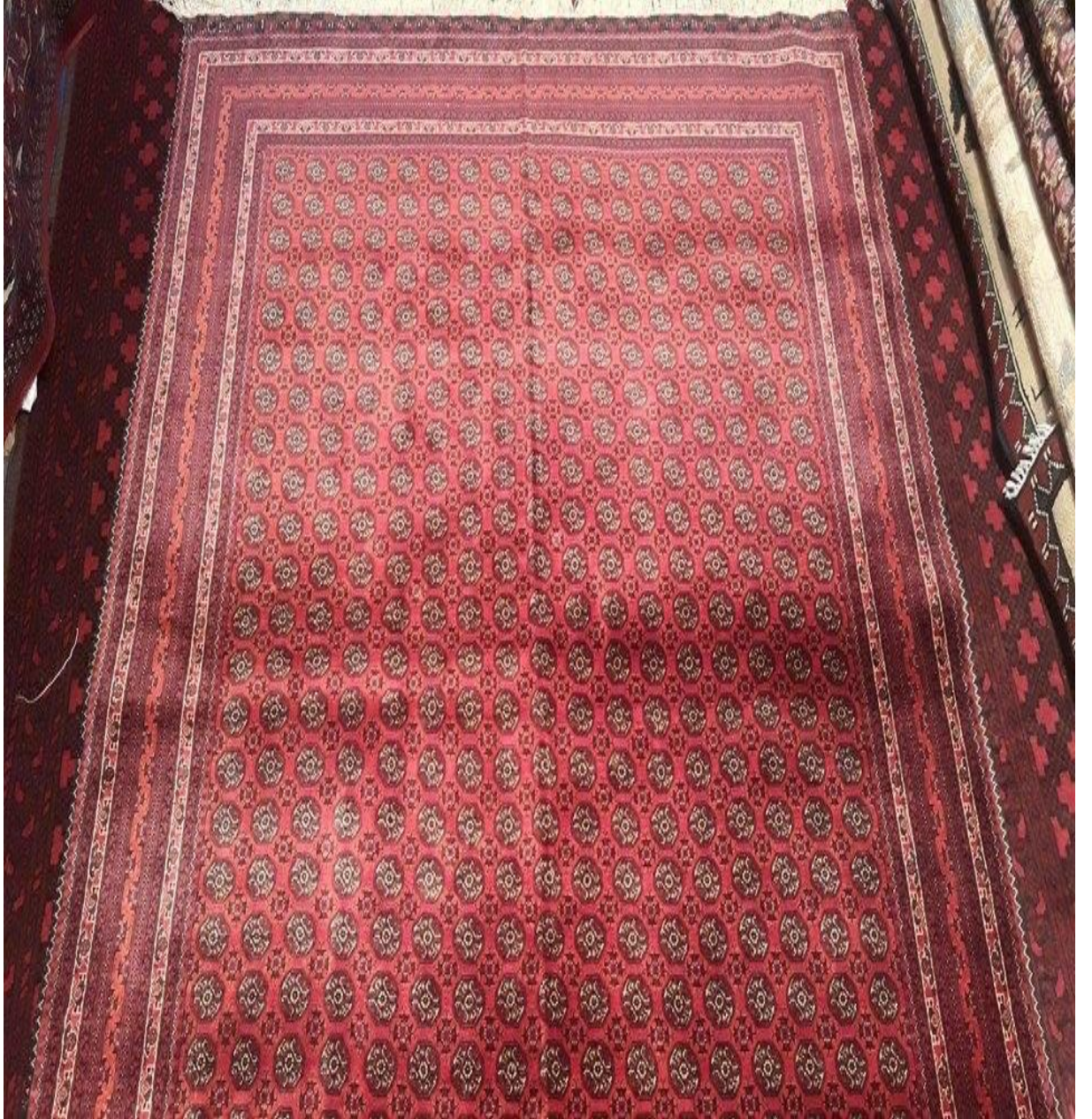
Ek: 3 - Fotoğraflar

Fotograf-1. Geleneksel Türkmen kıyafetiyle Türkmen gelini. Başına taktıkları ‘ Baş ’ önceleri gümüşten yapılmış. Ancak günümüzde ipekten çarşafarla sarılan başlığa gümüşten takılar takılmaktadır. Bilezikler ve yüzükler gümüşten özel yapılmıştır.

Fotograf-2. Dünyaca ünlü Türkmen halısını dokuyan Türkmen kızları. Türkmen halıları 1.5 m, 4 m, 6 m, ve 8 metre olarak yapılmaktadır. Genel olarak 4 metre halılar meşhurdur. Dört kişi yan yana oturarak dokunur. İpekten yapılanları çok ince ve pahalıdır. Ancak yünden yapılanlar dokuması pek zor değildir.

Fotograf-3. Türkmen Halısı. Khaca Ruşnai halısı. Bu halı çok inceden desenlenmiş olup dünya piyasasında ayrı bir yere sahiptir.

Fotograf-4. (Ak Ev) Geleneksel Türkmen Çadırı. Eskilerden Türkmen aileleri bu çadırlarda yaşarken şimdilerde sadece köylerde bulunmaktadır. 1990'lı yıllara kadar yeni evlenen çiftler için özel olarak yapılır ve oraya gelin getirilirdi. Ancak günümüzde bazı aileler hariç bu gelenek ortadan kalkmış durumdadır. Sadece gösteriş için bazı yerlerde kurulu olarak bulunmaktadır.

Fotograf-5.(Kecebe) Afganistan Türkmen Geleneğinde gelini Kecebe ile damadın evine getirirler. Kecebede iki oturak vardır. Bir tarafta gelin otururken diğer tarafta gelinin yengesi eşlik etmektedir. Andkhoy Şörtepe, Karkin, Keldar yörelerinde hala bu gelenek devam etmektedir.

Fotograf-6. Gelini kecebe ile getirirken.

Fotograf-7. Afganistan Türkmenlerine Özgü geleneksel yemek (İşlikli Nan). Afganistan Türkmenlerine has olan bu yemek çeşidi, özel misafirler geldiğinde veya özel olarak aile toplantılarında yapılmaktadır. Önceleri, hamur üç katlı olarak yapılır ateşin üzerine konurdu. Ancak son zamanlarda özel İşlikli tencereleri yapılmış olup onunla yapılmaktadır.

Fotograf-8. Afganistan Türkmen çocukları mescitlerde din eğitimi alırken. Köylerde genel olarak mescit imamları tarafından eğitilen bu çocuklar, sırasıyla İman esasları, Heft-yek (Duha süresinden Nas suresine kadar), Kuran-ı Kerim olarak devam etmektedir. Mescitlerde okutulan kitaplar bittiğinde çocuk hala devam etmek istiyorsa sonra medrese seviyesine yükselerek din eğitimi alırlar. Medrese eğitimini tamamlayan öğrenciler ise Dstar Bend-ı diye adlandırılan mezuniyet töreniyle ders verecek seviyeye geldiğini gösteren izin belgesiyle mezun olurlar.

Fotograf-9. Mezar-i Şerif'te mahalle Pazar yeri.

Fotograf-10. Mezar-i Şerif'te bulunan Hz. Alinin Türbesi.

Fotograf-11. Hz. Alinin Türbesinde Nevruz kutlamaları sırasında kaldırılan Jende. Her yıl Hicri yılbaşı büyük bir törenle bu mekanda kutlanır. Afganistan'ın farklı yerlerinden misafirler gelir. Cumhurbaşkanı ve ülke önde gelenleri katılarak kutlamaya başlarlar. 40 gün boyunca bayrak asılı kalır.

Fotograf-12. Afganistan'ın ünlü oyunlarından Buz Keşi (Oğlak Oyunu).

Fotograf-13. Buz Keşi oyununun bir diğeri. Orta Asya Türklerinde farklı şekillerde oynanan bu oyun, Afganistan Türkleri arasında geleneksel giysilerle devam etmektedir. Buzağı kesilerek derisinin içine saman doldurulur. Üç gün kadar zaman içinde suda bekletilir. Oyun alanı 50 metreden başlar. 50 metrenin sonunda dikili bayrağın etrafını dolaşarak başlangıç dairesine getirilir.

ÖZGEÇMİŞ

Abdulahad Makhdom, 01. 01. 1987 tarihinde Belh ilinin Şortepe ilçesinde doğdu. 1996 yılında Ahmediye Medresesinde hafızlığını tamamladı. Bakhter Lisesinden 2007 yılında lise öğrenimini tamamladıktan sonra 2009 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümlerine başladı ve 2013 yılında her iki bölümü de başarıyla tamamladı. Arapça ve İngilizce dillerini iyi düzeyde bilmektedir.

İletişim Bilgileri

E-mail: ahad_makhdom@hotmail.com

Telefon: 0507 034 72 29